

GAZDASÁG ÉS STATISZTIKA (GÉS)

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DR. BAGÓ ESZTER (főszerkesztő), BOGNÁR IMRE, FÉLI JÓZSEFNÉ (felelős szerkesztő),
DR. GÁBRIEL KATALIN, KELECSÉNYINÉ GÁSPÁR KATALIN, KOTULICS TAMÁS,
LACZKA SÁNDORNÉ, DR. LAKATOS JUDIT, NYITRAI FERENCNÉ DR.,
DR. PAPANÉK GÁBOR, DR. POZSONYI PÁL,
DR. PROBÁLD ÁKOS, DR. SZABÓ LÁSZLÓ.

E SZÁM SZERZŐI:

Botos József egyetemi docens, PPKE;
Botos Katalin egyetemi tanár, PPKE;
Fenyőfalvi György projekt manager, Poli-paragon Kft.;
Freid Mónika címzetes vezető tanácsos, KSH;
Nádudvari Zoltán nyugdíjas vezető főtanácsos;
Nyitrai Ferencné Dr., az MTA doktora;
Tejnóra Judith fogalmazó, KSH.

ISSN: 0239–1589

A Szerkesztőség tagjai:

Főszerkesztő: dr. Bagó Eszter, tel.: 345-6189 E-mail: eszter.bago@ksh.hu
Felelős szerkesztő: Féli Józsefné, tel.: 345-6169, E-mail: jozsefne.feli@ksh.hu

Rovatvezetők:

Fazekasné Kovács Katalin, tel.: 345-6401, E-mail: katalin.fazekas@ksh.hu
Grábics Ágnes, tel.: 345-6427, E-mail: agnes.grabics@ksh.hu
Nádudvari Zoltán, tel.: 345-6865, E-mail: zoltan.nadudvari@ksh.hu
Páll Szilárd, tel.: 345-6730, E-mail: szilard.pall@ksh.hu
Aujeszky Pál, tel.: 345-6807, E-mail: pal.aujeszky@ksh.hu

Olvasószerkesztő: Markó Istvánné dr.

Számítógépes tördelőszerkesztő: Gyenes J. Katalin, tel.: 345-6719, E-mail: katalin.gyenes@ksh.hu

Kiadja a Központi Statisztikai Hivatal (Bp. 1525. Pf. 51.) Megjelenik: kéthavonta, minden páros hónapban.

Előfizetési díj: egész évre 1800 Ft.

Terjeszti a Magyar Posta Rt. és a bizományosok. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalban, a hírlapkézbesítőknél, a Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság Hírlap-előfizetési Irodájában Budapest, VIII. Orczy tér 1. (Telefax: 303-3440) közvetlenül vagy postautalványon.

Megrendelhető: KSH-Marketing, Bp. 1525 Pf. 51. Telefon: 345–6560, Fax: 345–6699,
valamint a KSH Megyei Igazgatóságokon.

Beszerezhető a Statisztikai Szakkönyvesboltban (1024 Bp. II. Keleti K. u. 10. Telefon: 212–4348).

Nyomdai kivitelezés: Regiszter Kiadó és Nyomda Kft.

TARTALOM

MŰHELY-ELEMZÉSEK

Kőrösy József a metodikus – Nyitrai Ferencné Dr.	3
Energiapolitika: kihívás és válasz(ok) – Botos József – Botos Katalin	12
A magyar ruházati piac jelene és jövője – GfK munkatársai	28
HAZAI STATISZTIKAI FOLYÓIRATOK TARTALMA.....	38

MÓDSZERTAN – STATISZTIKAI GYAKORLAT

Gázárak az Európai Unióban – Freid Mónika	39
A külföldi működő tőke regionális tendenciái Magyarországon – Tejnóra Judith – Fenyőfalvi György	44

GAZDASÁGI JELZŐSZÁMOK	66
-----------------------------	----

GÉS-FIGYELŐ

Szállítható javak hamisításának gazdasági hatása – Nádudvari Zoltán	69
---	----

CONTENTS

WORKSHOP-ANALYSES

József Kőrösy, the methodologist – <i>Dr. Vera Nyitrai</i>	3
Energy policy: challenge and answer(s) – <i>József Botos – Katalin Botos</i>	12
The present and future of the Hungarian clothes market – <i>staff of GfK</i>	28
CONTENTS OF HUNGARIAN STATISTICAL PERIODICALS	38

METHODOLOGY-STATISTICAL PRACTICE

Gas prices in the European Union – <i>Mónika Freid</i>	39
Regional trends of the foreign direct investment in Hungary – <i>Judith Tejnóra – György Fenyőfalvi</i>	44
ECONOMIC INDICATORS	66

GÉS-OBSERVATION

The economic effect of counterfeiting transportable goods – <i>Zoltán Nádudvari</i>	69
---	----

INHALT

ANALYSEN – STUDIEN

József Kőrösy der Methodiker – <i>Vera Nyitrai Dr.</i>	3
Energiepolitik: Forderungen und Antworten Gegenwart – <i>József Botos – Katalin Botos</i>	12
Gegenwart und Zukunft des ungarischen Kleidungsmarktes – <i>mitarbeiter von GfK</i>	28

AUS DEM INHALT

DER UNGARISCHEN STATISTISCHEN FACHZEITSCHRIFTEN	38
---	----

METHODIK – STATISTISCHE PRAXIS

Feldgaspreise in Europäische Union – <i>Mónika Freid</i>	39
Regionale Tendenzen des ausländischen Kapitals in Ungarn – <i>Judith Tejnóra – György Fenyőfalvi</i>	44
STATISTISCHE KENNZIFFERN	66

GÉS-BEOBACHTER

Die wirtschaftlichen Wirkungen der Verfälschung der lieferbare Güter – <i>Zoltán Nádudvari</i>	69
--	----

MŰHELY-ELEMZÉSEK

KÖRÖSY JÓZSEF A METODIKUS *

NYITRAI FERENCNÉ DR.

Kőrösy József a sokoldalú magyar statisztikusok egyik legnagyobbika volt. Munkásságának változatos műfajait ismertettük a 2006. június 1-jei emlékülésen. Ezeket a következőképpen csoportosíthatjuk.

- oktatás és művelődésügyi statisztika,
- pénzügyi statisztika, árak,
- egészségügyi statisztika,
- szegényügy,
- bűnügyi statisztika,
- építkezések statisztikai megfigyelése.

Bevezetésül érdemes röviden megemlíteni, hogy mi volt a véleménye Kőrösynek a statisztikáról, amelynek fogalmi köréről már több mint 100 évvel ezelőtt is zajlottak hasonló viták, mint amilyenek napjainkban is. Ehhez fűzzük hozzá Kőrösy megfontolásait.

A statisztika külföldi művelői közül az egyik tábor **állapotokat** ír le, a másik **törvényeket** keres. Kőrösy megfogalmazása szerint az, amely az ember és a társadalom természetét vizsgálja lényegében politikai jellegű tudomány. Kőrösy megfogalmazásában a számszerűség ismérve szorosan kapcsolódik a statisztikai adat fogalmához. Ez azt is jelenti, hogy a legnagyobb felfedezések, a statisztikában az **aritmetikai közelítéshez** fűződnek. Ugyanakkor nem feledhetjük el azt sem, hogy az aritmetikai statisztikai tudomány művelése mellett nem másodlagos az úgynevezett **honismertető** statisztika. Ezen a fogalmi körön a mai leíró statisztikát értjük. Tehát matematikai statisztika vagy leíró statisztika? A kérdésre a válasz (Kőrösy szerint és szerintem is): mind a kettő egyidejűleg.

„Ma a statisztikai adat fogalmához kivétel nélkül hozzáfűzik a számszerűség ismérvét is; a modern statisztikának nagy terjedelmű működése és nagy vívmányai, kizárólag az aritmetikai úton értek el. Ezen számtani statisztika az, melynek ápolására teremtettek a

nagy statisztikai hivatalok, ez az, melyet nemzetről nemzetre a kongresszusokon ünnepeltek, míg a régi honismének hajdan oly hatalmas alakja eltörpült, majdnem elenyészett és sokak szemében csak mint hazajáró lélek kísért még a többi, életnek örvendő tudományágak körül.”

„E sorok írójáról, ki élete java részét az arithmetikai statisztika művelésének szentelte, talán nem fogják feltenni, hogy saját tudományága fontosságának kicsinylése szól belőle, a midőn – az imént feltett kérdésre válaszolandó – határozottan a régi honismertető statisztikának jogosultsága mellett nyilatkozik. „ (Kőrösy József)

Arra is felhívta a figyelmet, hogy a statisztikai fogalmak mindig **gyűjtő természetűek** vagy – ahogy Kőrösy írta – kollektívek. Egységes fogalom általában egymás közt különböző egyedekre vonatkozhat. Kőrösy megállapítása szerint elkerülhetetlen az, hogy ami az egyik elemről állítható és igaz, az a másikról csak részben az, a harmadikról pedig éppenséggel nem. Ez azt jelenti, hogy a közönséges logikának az **ítéletre és a következtetésre** vonatkozó tételei megváltoznak. Az ítéleteket és a következtetéseket mindig átlagok formájában jelenítik meg, és ezen a vonalon haladva Kőrösy az átlagok jelentőségét hangsúlyozta több művében is.

Ami az oksági kapcsolatokat illeti, e téren is kétfajta közelítési mód képzelhető el. A biztosabb út az, ha ismerjük a ható okot, és annak következményeit kívánjuk megállapítani. A kevésbé biztos, vagy ahogy Kőrösy írta, „sikamlósabb” az út, amikor a megtalált eredményből ki akarjuk következtetni, vajon mi lehetett annak az okozója. A statisztikában mind a két irányból való közelítésnek fontos szerepe van. Tehát mehetünk a következtetéseinkben **progresszív** úton, ami az első megoldást, vagy **degresszív** úton, ami a második megoldást jellemzi. Kőrösy arra törekedett, hogy különböző munkáiban a korbeli közgazdasági állapotokat és létrejöttükben közreműködő okokat egyaránt feltárja. Végül azt is érdemes megjegyezni a fogalmi ismertetések kapcsán, hogy Kőrösy idejében már megkezdődött a különböző monográfiák összeállításában a nem statisztikus jellegű szakértők ismeretanyagának felhasználása, mégpedig igen széles körből merítve.

Oktatásügyi statisztika

Kőrösy működésének kezdetén az iskolák statisztikáját háttérbe szorította a **tanulók statisztikája**. Általában tehát a diákok létszámadataiból indultak ki, és ezeket csoportosították különböző ismérvek szerint, mint ahogy ezt az alábbi felsorolás mutatja:

- a tanulókra vonatkozó egyedi statisztikák helyett bevezette az iskolákra vonatkozó statisztikát (1889. március 6-án);
- vizsgálta a tankötelesek közül iskolába járók arányát;
- számbavétel iskolatípusonként (1885/6–1888/9 iskolaévekről);
- csoportosítás a polgári és kereskedelmi iskolákban a szülők foglalkozása és állása szerint;
- az összes iskoláról a társadalmi osztályok kimutatása ahonnan az ismétlők kikerülnek;
- vizsgálat a szülők lakhelye szerint (1890 július).

Körösy azonban új javaslatokat dolgozott ki, és pedig elsősorban az **iskolalátogatók arányának** helyesebb megállapítására, de a fővárosi iskolastatisztika újjáalakítására is. Ezen a területen munkásságát az jellemzi, hogy új típusú mutatószámokat is bevezetett a gyakorlatba, ilyenek a relatív gyakoriságra vonatkozó mutatószámok. Ami az iskolai látogatottságot illeti, ott általános mutatószámnak azt a törtet javasolta, amelynek számlálójában az iskolába járók tényleges száma állt, a nevezőjében pedig a tankötelezettek összessége. Körösy felhívta a figyelmet arra, hogy mind a számláló, mind a nevező megállapításában lehetnek hibák, és a törtnek is lehetnek hibái ami külön igényli az egyes mutatók tárgyalását. Anélkül, hogy itt a részletekre utalnánk, azt jegyezzük meg, hogy Körösy megállapítása szerint egy bizonyos népességen belül a különféle korosztályok aránya nagyjából időben állandó, ha tehát azt egyszer megállapítják, akkor az így kapott tanulóképességi arány vetíthető a további évek adataira is, és ez meglehetősen jó közelítést fog adni. E mutatószám kiszámításában még további finomításokat is alkalmazott Körösy és javasolt bevezetni a gyakorlatban is. Az iskolába járók számának megállapítása minden esetben tartalmazza azt a hibát, hogy hiányoznak az otthon tanulók, akiket tehát nem iskolai rendszeren belül vonnak be az oktatásba. A másik problémát jelenti az iskolákba beiratkozók és a ténylegesen bejáró hallgatók létszáma közötti különbség, ami ugyancsak nem elhanyagolható. Ugyanakkor léteznek többszörös beiratkozások is, amikor egy család a város egyik részéből a másik részébe költözik, és a gyerekei iskolát cserélnek. Körösy azt ajánlotta, hogy minimális megoldásként az oktatásban részesülők közül külön válasszák ki a tanköteles korban lévőket, az annál fiatalabbakat vagy az annál idősebbeket pedig hagyják ki. Egy ilyen típusú mintavétel a tankötelesek arányáról az említett hibák mellett is megfelelő közelítést fog adni.

Az oktatásügyi statisztikában még említést érdemel Körösy javaslata az **iskolastatisztika újjáalakításáról**, ami azt jelenti, hogy általában az adatszolgáltatók az iskolák legyenek, és az iskolai anyakönyvek szövegét aszerint változtassák meg, hogy ez a statisztikai adatszolgáltatási kötelezettséget már tartalmazza. Merőben új szemléletet jelent az, hogy a beszámolási rendszer adatlapjait a Fővárosi Statisztikai Hivatalnak kellett előállítania a polgármester rendelkezése (természetesen Körösy ezt megalapozó javaslata) értelmében. Javaslatainak előkészítése során Körösy több iskola igazgatójával tárgyalt. Észrevételeiket a javaslatában hasznosította.

A jövő nemzedéke számára is fontos Körösy kikötése, hogy a Tanács hagyja meg azt a jogát a Statisztikai Hivatalnak, hogy a kisebb részleteket menet közben szükség szerint módosítsa. Tehát nem teljesen részletezett adatszolgáltatási rendeletet jelentetett meg, hanem hagyott nyitva egy kiskaput az egyes, de nem teljesen tisztázott részek magyarázatára is.

E két lényegbevágó javaslat mellett Körösy nagyon sok szempontból osztályozta a megfigyelt kört, egyfelől a tanköteleseket, másfelől az iskolába járókat különböző iskolatípusok szerint. Igen színvonalas idősoros összehasonlításai is vannak, amelyeket általában nemcsak magyar nyelven publikált, hanem túlnyomó többségüket német nyelven is, de volt, amelyeket franciául.

Egyetlen publikációját kívánom itt megemlíteni, mint egy jellemző példáját Körösy széles érdeklődési körének. Ez a brüsszeli kongresszusra jelent meg 1880-ban, amelyben

azt vizsgálta, hogy milyen hatással van az iskola a gyermek fizikai fejlődésére. Ez megingt egy olyan határterület, amely a statisztika több ágát is érinti.

Pénzügy és árstatisztika

Ebben a témakörben Kőrösy József igen változatos publikációkat jelentetett meg. Nemcsak az árak statisztikájáról, hanem az árak történetéről is. Témái:

- a pénz értékéről,
- a hivatalos árak alakulásáról,
- történelmi áttekintés az árakról (például az ezüst árfolyamáról 1799–1811),
- a gabonaárak alakulása 1791–1860,
- beszámolók az éves költségvetésről.

A történelmi áttekintést a hivatalos árjegyzékek alapján készítette el. Az árak piaci árak, és mintegy két évtizedre vonatkoznak. Áttekintette a pénz értékének megállapítását, a papírpénz kibocsátását és annak különböző fajtáit is. Külön vizsgálta megfelelő részletettséggel hosszabb időszorra a **gabonaárak** alakulását, itt már tőzsdei árakról is szó van. A gabona 1791–1860 közötti áralakulása különböző gabonaneműek alapján történik annak figyelembevételével, hogy a gabonaneműek áringadozásai közelről érintik a nemzeti és egyéni életünket, a jólétet. Tehát érdemes az **áringadozások törvényszerűségeit** is hosszabb távon vizsgálni. A hosszú idősort rövidebb időintervallumokra bontotta, és ezeken belül átlagokat állapított meg. Külön felhívta a figyelmet arra, hogy az ország terméseredményei és a gabonaár alakulása közötti szoros oksági összefüggést nehéz levezetni. Ezt tanulmányában példákkal is igazolta.

Kőrösy rendszeres beszámolót tett közé a különböző évek **költségvetésének** alakulásáról. Felhívta a figyelmet arra, hogy ezek lényegében kivonatos közlések, amelyeket a számvevőség benyújtott véleménye alapján állított össze. Megjelentetett tanulmányokat a **különböző adónemekről** is, pl. a jövedelemadóról.

Bár nem részletes tanulmány, hanem újságcikk (megjelent a Pesti Napló 1869. 269–271. számában) az **állami számvevőszék és annak függetlensége** érdekében írott cikke, amelynek ugyancsak vannak statisztikai vonatkozásai, hiszen az Állami Számvevőszék jelentésére alapozott egy sor statisztikai megállapítást a szerző.

Figyelemre méltó, hogy egyes nagyvállalatok üzleti eredményeiről is beszámol, pl. a biztosítási és közlekedési részvénytársulatok 1901. évi eredményeiről. Emellett megjelentek más ipari és vegyes részvénytársaságok eredményei is ugyanerre az évre vonatkozóan. A különböző évek költségvetéseikhez „statisztikai észrevételeket” is fűzött, amelyekben felhívta a figyelmet az egyes tételek nem eléggé precíz kezelésére.

Ugyancsak a Pesti Napló egyik sorozatában közölt tanulmányt „Pénz, krízis és banki kalamitások” címen. Ennek érdekessége az, hogy megjelent német nyelven is, tehát a külföld számára is ismertetésül szolgált. Vizsgálta, hogy a lakossági megtakarítások a tőzsdén kerültek-e megforgatásra, vagy a tőkének a gyakorlatban nagy haszonnal forgatása volt az irányadó. Elemezte, hogy mi a mozgatórugó: a szabad tőke gyümölcsöt tette-se vagy a spekuláció.

Körösy számba vette a **részvények árfolyamnyereségeit és árfolyamvesztéseit** is, és annak megállapításáról külön tanulmányt jelentetett meg a Közgazdasági Szemle 1902. 342–350. oldalán. Az ezt követő években 1903-ig írott pénzügyi tanulmányainak egy részét a ISI (International Statistical Institute) publikációinak különböző számaiban is közzétette. Ezek francia nyelven jelentek meg.

Egészségügyi statisztika

Részletesen foglalkozott Körösy a különböző fertőző betegségekkel és az ezekre ható tényezőkkel. A teljesség igénye nélkül említünk itt néhány érdekesebbet:

Témái:

- Összefüggések az iskoláztatás és diftéria megjelenése között.
- Különböző típusú fertőző betegségek számának alakulása és összefüggései más statisztikai jelenségekkel.
- A szüretlen víz elvezetésének hatása a tífuszra.
- A túlnépes lakások számának hatása a fertőző betegségek megjelenésére.
- A relatív intenzitás számítása az egészségügyben.

Német nyelven jelent meg tanulmánya arról, hogy a túlszűfolt lakások, a hőmérséklet és a levegő nedvességtartalma milyen mértékben járul hozzá a **diftéria terjedéséhez**. Ugyancsak a diftéria terjedését vizsgálta az **iskoláztatottságtól függően** az 1900-ra vonatkozó tanulmánya.

Az **1872/73. évi kolerajárvány** jelenségeit foglalta statisztikai adatokba nemcsak magyarul, hanem német nyelven is.

Külön vizsgálta a fertőző bajok fellépése és az azok ellen hozott óvintézkedések közegészségügyi hatását. Ezt a tanulmányát különböző formában kiadványban is megjelenítette. E témakörben is vannak jelentős idősoros vizsgálatai. Ilyen például az a tanulmány, amely a **heveny fertőző betegségek** statisztikáját elemzi 1881–1991 között, és azt vizsgálja, hogy erre milyen hatása volt a korabeli időjárásnak.

Az iskolázás hatását a különböző fertőző betegségekre részletesebben is számba vette, így például a diftériára, a kanyaróra, a vörheny terjedésére vonatkozóan, amit az 1900-as évek elején jelentetett meg.

Szemléletmódját jól tükrözi az, hogy nemcsak a lakások túlszűfoltóságának a hatását vette számba, hanem külön cikkben elemezte a pincelakások befolyását a fertőző kórok terjedésére. A kor jelentős betegsége a tuberkolózis ugyancsak vizsgálatainak tárgyai közé tartozott. A tífusz terjedésében külön elemezte a szüretlen víz fogyasztásának befolyását.

Mindezeket a vizsgálatokat az jellemzi, hogy a korabeli külföldi szerzők munkásságát feldolgozta, nem egy esetben kritizálta is, de minden körülmények között figyelembe vette saját nézetének kialakításakor.

Publikációiban részletes utalásokat találhatunk a kor neves szerzőire, de a külföldi szakértők is támaszkodtak Körösy munkáira. Jellemző például az is, hogy a londoni királyi közegészségügyi intézet elnöke **Williams B. Smith levelet írt Körösynek 1899.**

március 2-án melyben utal arra, hogy Angliában, különösen Londonban vizsgálják a diftéria terjedését és az azt okozó, vagy befolyásoló tényezőket. Ez utóbbiak közül különös tekintettel az iskolázás mértékére. Erre vonatkozóan adatokat kért Kőrösytől. A válaszlevél amely nemcsak szöveges, hanem táblázatos anyagokat is tartalmaz, elméletileg tovább megy a mondanivalójával, mert arra hivatkozik, nem hiszi, hogy a diftéria és az iskolalátogatás közötti összefüggést direkt módon vizsgálni lehet. Inkább egy másik olyan betegség menetével célszerű összehasonlítani, amelyről kétségtelenül megállapították, hogy gyakorisága összefügg az iskolalátogatással és ezt a kanyaróra értette a szerző, a továbbiakban pedig a kanyaróra vonatkozó táblázatos anyagot is közli a válaszlevelében. Sőt továbbmegy, a kanyaró és a diftéria betegségek összefüggését is elemzi pl. a húsvéti szünetben. Mindezt közel évtizedes távon vizsgálja.

Mindezek mutatják, hogy Kőrösy József neve a nemzetközi életben is ismert volt, és szakértőként is foglalkoztatták, aki ezt a feladatát komolyan vette, és lelkiismeretesen elvégezte.

Szegényügyi statisztika

Kőrösy József a szegények segélyezésével és a jótékonyssággal már viszonylag korán kezdett el foglalkozni. Ilyen irányú tanulmánya megjelent a Pestvárosi Statisztikai Évkönyvben az 1873. évre vonatkozóan. Alapos és részletes elképzelése a szegényügyi statisztikával 1886-ban látott napvilágot a Budapest Főváros Statisztikai Hivatalának havi füzetében a 101–102. oldalakon. Ebből érdemes megjegyeznünk azt, hogy egy meglehetősen átgondolt, logikusan részletezett tanulmányról van szó, amely megkülönbözteti a **zárt, tehát az intézeti szegényügyet**, ezen belül három elemet: a szegényházakat, és az időskorúak ápolását, az árvaházakat és a gyermekintézményeket. Külön vizsgálja a **nyílt szegényügyet**, ezen belül a magánosoknál elhelyezett gyermekek ügyét, a kerületi elöljáróságok által gyakorolt rendszeres alamizsnaosztást, a rendkívüli adományok szétosztását, a szegénység segélyezése érdekében tett alapítványok kezelését és a népkonyhákat.

Témái:

- Zárt (intézeti) szegényügy
 - szegényházak,
 - árvaházak,
 - gyermekintézmények.
- Nyílt szegényügy
 - a magánosoknál elhelyezett gyermekek ügye, a kerületi elöljáróságok által gyakorolt rendszeresített alamizsna osztás,
 - a rendkívüli adományok szétosztása,
 - a szegénység segélyezése érdekében tett alapítványok kezelése,
 - a népkonyhák.

Az intézeti statisztika tekintetében részletes adatokat kívánt gyűjteni a segélyekről és járandóságokról, a berendezésekről, külön a férfi és a női ágyakról, az egészségügyi és a

halandósági statisztika adatairól, az élelmezésről, mint a legfontosabb kiadási tételről, és felhívja a figyelmet arra, hogy az alapítványok közül csak azokat vette figyelembe, amelyek bizonyos feltételeknek megfelelő személyekhez vannak kötve. A cél az, hogy ebből pontosan lehessen látni, hogy hány intézeti tag részesül az intézet általános ellátásán és gondozásán kívül még alapítványi juttatásban is. Természetesen ugyancsak külön vizsgálta az intézetek helyiségeit és az ápolókat. A gyermekintézmények tekintetében **gyermekenkénti nyilvántartási karton** felállítását javasolta, amelyből megállapítható, hogy meddig vannak gyermekmenhelyen az érintettek, mikortól kerülnek árvaházakba, és az állam hogyan teljesíti, ahogy Körösy mondta; „atyai kötelezettségeit”. Körösy külön feljegyzésében foglalkozott a nyílt szegényügy számbavételének egyes kérdéseivel, mint például az alamizsna osztással, a népkonyhákkal, stb.

Az előbb említett két témakörben a Tanácshoz írott feljegyzései nem nélkülözik a kritikákat sem, hiszen részletesen megírja, hogy melyek azok az elemek amelyek tökéletesen hiányoznak a szegényügyi statisztikából, és amelyek alapjaihoz is most kell megteremteni (mármint 1886 áprilisában) a lehetőséget.

Javaslatait olyan mélységig dolgozta ki, hogy mellékelte azokat a kérdőíveket amelyek a zárt és a nyílt szegényügyi statisztikához feltétlenül szükségesek, de nemcsak ezt, hanem a szükséges **személyenkénti adatlapot** is megtervezte és mellékelte a Tanácshoz küldött beadványához.

A későbbiekben, például 1893-ban már az éjjeli szállók és a túlszűfolt lakások adatfelvétele érdekében írott javaslatát érdemes említenünk, mint a szegényügy igen fontos kérdését, és ezen belül is azt a körlevelet, amelyet az éjjeli szállók adatfelvétele ügyében írt.

A szegényügy részletes számbavétele olyan, hogy megfelelő magyaráttal napjainkban is helytálló lehetne.

Bűnügyi statisztika

Nem túl részletesen ugyan, de már megjelent a bűnügyi statisztika is a Körösy által vezetett hivatal érdeklődési körében. Érdemes azt is megjegyezni, hogy Körösy volt az, aki a PALLAS nagylexikona számára a **bűnügyi statisztika definícióját**, részletes fogalmi meghatározását közölte.

Külön elemezte Pest városának **börtönbeli lakosságát** 1870. január 1-jén, ami meg lehetőségen hosszú idő, 3 év után látott napvilágot.

Külön vizsgálta a pesti **kényszerdolgoház statisztikáját**, ezt azonban már 1861–1870 között, ami ugyancsak három évvel később jelent meg.

Mind a két kiadványra jellemző, hogy németül is publikálásra került.

Építkezések statisztikája

A fővárosi építkezésekről az első három közlemény az 1870–74. évekre vonatkozóan jelent meg, és ettől kezdve a publikálása folyamatossá vált. 1898-ban külön kötet foglalkozott az építkezések helyzetéről.

A kötet a következőket tekintette át:

- az építkezések csoportosítása, új emeletráépítés, toldaléképítés, átalakítás címen végzett építkezésekre,
- hosszú idősoros számbavétel (11 év),
- az építkezések eloszlása földszintes, egy-kettőemeletes, három-négyemeletes épületekre,
- a keletkezett új lakóhelyiségek csoportosítása azok rendeltetése szerint,
- az építkezések költségei, időintervallumokra osztva az átlagos költségeket.

Az építkezési statisztika alapját azok az adatfelvételek adták, amelyeket korábban a fővárosi építésügyi felügyelők, majd 1894-től kezdve a kerületi mérnökök a lakhatási engedély kiadását megelőző helyi szemle alapján állítottak össze, és küldtek a Statisztikai Hivatalnak. 1886-tól kezdve a beépített terület nagyságát is feldolgozták az épület minősége és magassága szerinti részletezésben. Kőrösy az új lakóház építkezéseket és ezek eloszlását idősorban elemezte 1878–1895 között évente, 1874–1895-re öt éves átlagban, külön részletezve külterületre és belterületre.

Kőrösy a tényezők vizsgálatával is igen mélyre hatott. Pl. azt a kérdést is elemezte, hogy vajon a magasabb házak építésének egyre nagyobb mértékű terjedése a **közegészségügy szempontjából** kedvező vagy kedvezőtlen hatású-e. Nagyon sokfajta részletezést alkalmazott. Pl. az új lakóhelyiségeket és egyéb épületrészeket rendeltetésük szerint osztályozta. Külön vizsgálta a kisebb építkezéseket és lebontásokat, ebből a lebontott helyiségek számát, és megjegyezte azt is, hogy milyen hibahatárok között állapíthatók meg a korabeli nyilvántartások szerint.

Nem mellékes, hogy az **építkezési költségek összegét** is vizsgálta, természetesen folyó áron. Elemezte azt is, hogy az építkezések költségének milyen hányada jutott lakóházakra a különböző évtizedekben, és itt bizony nagyon nagy különbségeket állapított meg. A jelentés módot nyújt arra is, hogy a különböző magasságú (emeletszámú) házak építési költségeit összehasonlítsuk egymással, mint azt a szerző meg is tette. Külön figyelemre méltó, hogy ebben a témakörben azt vallotta, hogy az **ötévenkénti átlagok a megbízhatóbbak**, mint az évenkénti, meglehetősen széles intervallumban mérhető ingadozások. Egy négyszögméter terület beépítési költségét tehát számba vette az 1874–95-ig tartó két évtizedben 5 ötéves időszakra vonatkozó átlagban is. Ebből kirajzolódik a kép, hogy mikor váltak költségesebbé, és mikor kevésbé költségessé az épített házak. Módszertanilag figyelemre méltó az is, hogy nemcsak az öt éves átlagokat vette elsősorban szemügyre, hanem a részletezett táblákhoz is adott elemzést, külön megjelölve, hogy melyik táblázatok anyagára vonatkoznak a megállapítások. Ebben a kommunikációjában már **grafikonok** is megjelennek. Ezek pl. az üres lakások száma az év elején, vagy az év folyamán épült lakóházak számáról készített grafikon. A mai statisztikusok számára az is figyelemre méltó, hogy ahol új fogalom jelenik meg, ott a szövegrészben már ennek fogalmi meghatározását, definícióját is közli pl. „lebontások” számát vagy az „épített lakóházak” számát.

Körösről a metodikusról csak nagyon röviden írtam inkább az érdeklődés felkeltése céljából, hiszen a módszertani munkáinak az említetteken kívül igen nagy hányada foglalkozik olyan, hazai szempontból új elemekkel, amelyeket a korabeli nemzetközi statisztika is újként tart számon. Körösy József tanult a külföldi tapasztalatokból, hasznosította azokat, vitatkozott velük és a módszertanban újakat alkotott. Befejezésül egy elméleti munkájára utalok. Ebben azt vizsgálta, hogy „van-e szabad akaratunk?” Statisztikai törvényszerűségekkel bizonyította, hogy „hasonló okok hasonló körülményeket szülnék”, de ezek érvényesülésében szerepe van az ember szabad akaratának is.

KULCSSZAVAK: KÖRÖSY JÓZSEF, OKTATÁS ÉS MŰVELŐDÉSÜGYI STATISZTIKA, PÉNZ-ÜGYI STATISZTIKA, EGÉSZSÉGÜGYI STATISZTIKA, SZEGÉNYÜGY, BŰNÜGYI STATISZTIKA, ÉPÍTKEZÉSEK STATISZTIKAI MEGFIGYELÉSE.

JÓZSEF KÖRÖSY, STATISTICS OF EDUCATION AND CULTURE, FINANCIAL STATISTICS, HEALTH STATISTICS, POOR RELIEF, CRIME STATISTICS, STATISTICAL OBSERVATION OF CONSTRUCTIONS

JÓZSEF KÖRÖSY, STATISTIK VON BILDUNG UND KULTUR, FINANZSTATISTIK, STATISTIK VON GESUNDHEITSWESEN, ARMUTSWESEN, KRIMINALSTATISTIK, STATISTISCHE ERHEBUNG VON BAUARBEITEN

Summary

It was at the commemoration meeting held on the 100th anniversary of the death of József Körösy that the author commemorated one of the biggest many-sided Hungarian statisticians. The edited version of the speech made there is disseminated, in which the reader gets an insight into the methodological activity of József Körösy relevant even today.

ENERGIAPOLITIKA: KIHÍVÁS ÉS VÁLASZ(OK)

BOTOS JÓZSEF – BOTOS KATALIN

Bevezetés

Aligha kell annak fontosságát hangsúlyozni, hogy a legújabb kor gazdaságtörténete nem értelmezhető az energiakérdés megvizsgálása nélkül.

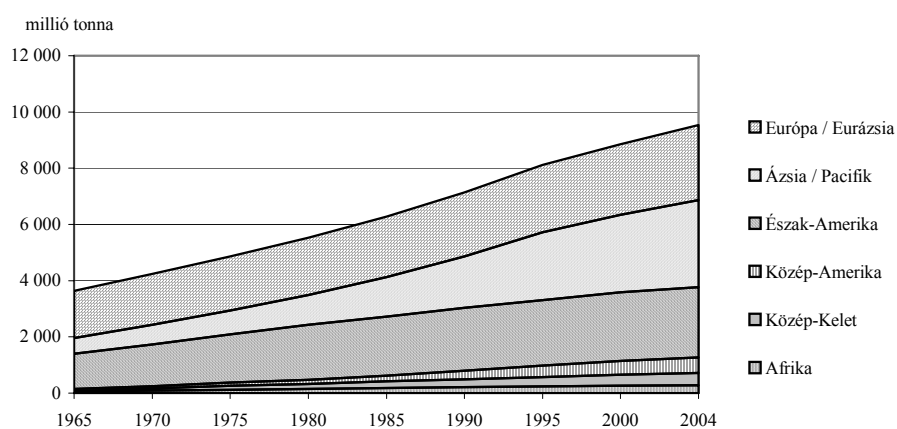
Ha Angus Maddison munkásságát felidézzük¹, figyelmesek lehetünk arra, hogy a nyugati világ fejlődésének felgyorsulását az 1820-as évektől számolja. Nem lehet véletlen: ezekben az években gyorsult meg a fosszilis energia felhasználása a gazdasági életben. A gőzmotorok széles körű elterjedésével megindult hatalmas infrastrukturális fejlődés az iparosodás olyan fellendülését eredményezte, amely a gazdaság növekedését és a népesség erőteljes gyarapodását hozta magával. A világgazdaság, amely a korlátozott energia-bevitel következtében korábban mindkét területen csak nagyon lassú növekedést produkált, ettől kezdve meglódul és térben-időben hullámzásokkal ugyan, de óriásit fejlődik. Az emberiség lélekszáma megnövekszik, az emberek tovább élnek és az elmúlt századokhoz képest sokkal többet fogyasztanak. Az egy főre jutó GDP nő, tehát a malthusi félelem nem igazolódik be. A huszadik századi újabb nagy technikai fejlődési hullám, a robbanómotorok terjedése ugyancsak a fosszilis energia felhasználásán alapul. Ettől kezdve a világpolitika egyik fő mozgatórugójává az olajbázisok megszerzéséért folyó küzdelem válik.

A jelenkor

A világ energiafelhasználása az elmúlt negyven évben dinamikusán növekedett. Igaz, az energiafelhasználás növekedési üteme a hetvenes évek olajárrobbanásai hatására mérséklődött. A sötét perspektíva, amelyet a Római Klub az energiaforrások gyors kimerüléséről vázolt, nem igazolódott be, bár természetesen az igaz, hogy a fosszilis tartalékok végesek. Az újabb feltárások és a felhasználás takarékosabbá tétele még jelentős ideig működtethetővé teszi a jelen technológiákra alapozott növekedést. Mind több és több ország igényelte azonban a motorizáció áldásait, mind több és több olyan termelési terület alakult ki, amely magas energiaigényű volt. Az ázsiai gazdaságok fejlődésének felgyorsulásával az 1990-es évek közepétől, de főképp 2000-től kezdve az energia-felhasználás növekedési üteme világméretben ismét felfelé ívelővé vált.

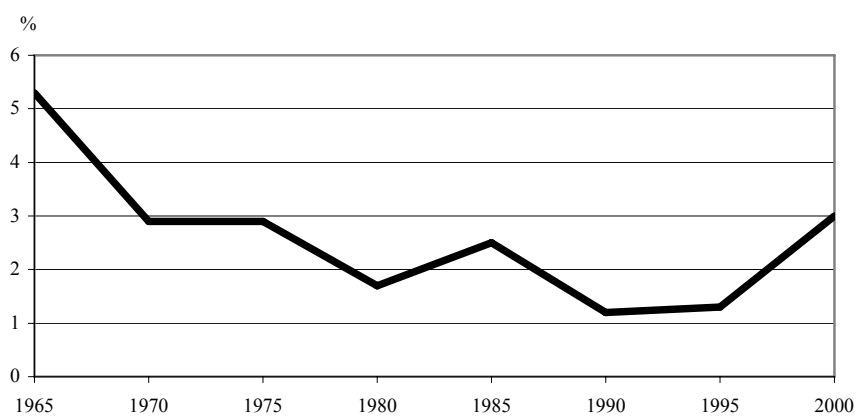
¹ The World Economy: a Millennial Perspective OECD Publications, 2004.

1. ábra

A világ energiafelhasználásának fejlődése régiók szerint

Forrás: <http://www.deutschebp.de/browsebytheme.do?categoryId=2010147&contentId=2000077> alapján saját szerkesztés.

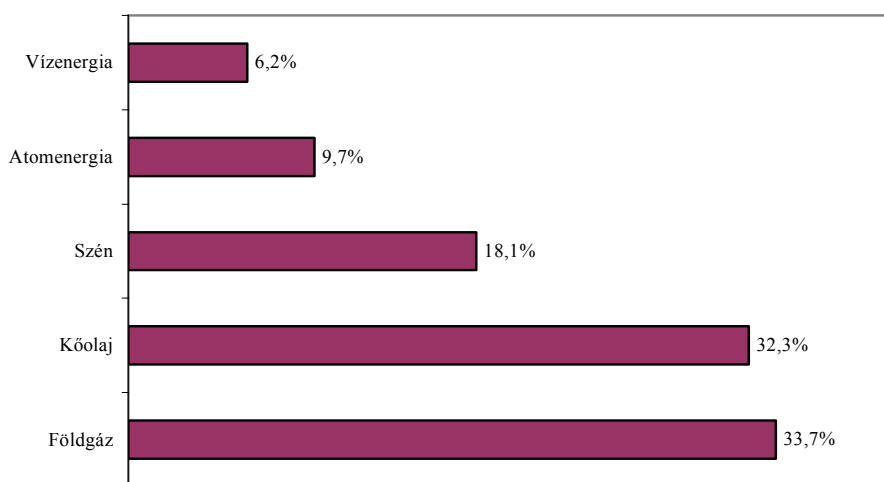
2. ábra

*A világ energiafelhasználásának növekedése
(előző év=100)*

Forrás: <http://www.deutschebp.de/browsebytheme.do?categoryId=2010147&contentId=2000077> alapján saját szerkesztés

Természetesen az energiafajták és források sokaságát használja fel az emberiség. A vezető energiafajta azonban alapvetően a *gáz és az olaj*.

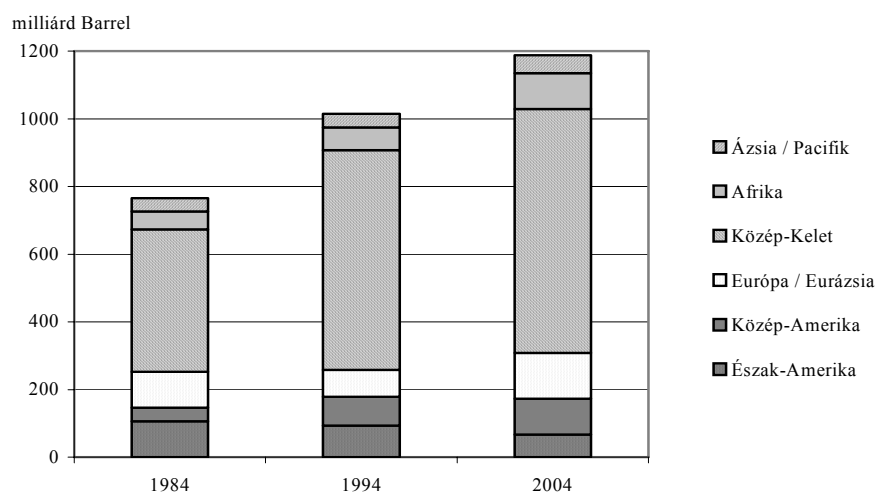
3. ábra

Az energiafelhasználás szerkezete, 2005

Forrás: <http://www.deutschebp.de/browsebytheme.do?categoryId=2010147&contentId=2000077> alapján saját szerkesztés.

Ebből a tartalékok zöme a közel-keleten található, ami a már említett politikai mozgásokat teljesen világossá teszi.

4. ábra

A biztos kőolajtartalék változása földrészek szerint, az év végén

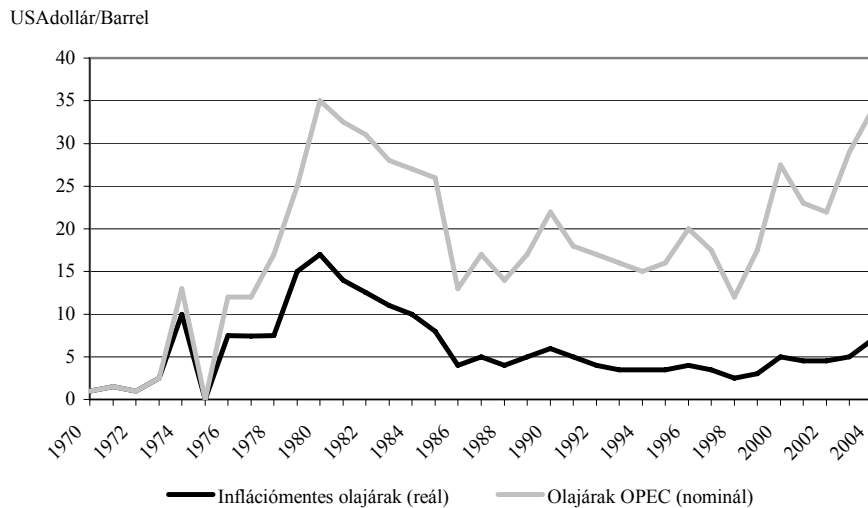
Forrás: <http://www.deutschebp.de/browsebytheme.do?categoryId=2010147&contentId=2000077> alapján saját szerkesztés.

Hogy az olajár-robbanásnak milyen hatalmas szerepe volt a világgazdaság viszonyainak átalakításában, más oldalról is már sokan megvilágították. A nemzetközi pénzügyi rendszer megváltozása nem kis mértékben az olajdollárok megjelenésének köszönhető. Az eurodollár-piacok által is fűtött nemzetközi méretű infláció szétverte a Bretton-Woods-i fix árfolyamokat. A nemzetközi pénzügyi rendszer ugyan működőképes maradt, de válságokkal terhes lett. Napjaink nemzetközi pénzügyi egyensúlytalanságaiban is nem kis szerepe van az olajtermelő országok devizabevételeinek, bár természetesen ebben sok más tényezőnek is legalább ilyen fontos szerepe van.

Ami azonban roppant érdekes, s a jelen tanulmány alapvető témáját adja az, hogy miként alakult az olaj reálára az elmúlt negyedszázadban. Mint idéztük, jelentős inflációs hullám söpört át a világgazdaságon a hetvenes években, de a kilencvenes évek kelet-európai gazdaságain is. Fontos tehát megvizsgálunk, hogyan alakult az olaj inflációtól megtisztított ára a világgazdaságban.

5. ábra

Az olajárak alakulása, 1970–2004

Forrás: <http://www.deutschebp.de/browsebytheme.do?categoryId=2010147&contentId=2000077> alapján saját szerkesztés

Talán némiképp meglepő, de az olaj reál-ára az elmúlt húsz-huszonöt évben gyakorlatilag nem emelkedett. Jócskán alatta marad a második olajárrobbanás (1979) utáni szintnek, s csak az elmúlt években, feltehetően az ázsiai felhasználók nagyobb energiaéhsége hatására indult kissé emelkedésnek. Gyakorlatilag tehát az olajtermelők csak nagyon rövid ideig élveztek reálelőnyöket a megszerzett dollárokkal, mert amint elköltötték azokat, a fejlett világ „visszakereste” rajtuk az elvesztett pénzt: már jóval magasabb árú késztermékeket, szolgáltatásokat vehettek a pénzükhöz az olajimportőr országoktól.

Mi befolyásolja a nominálárak alakulását? Mindenek előtt a világgazdasági konjunktúra. Ezt átmenetileg mindig visszavetette az olajárak hirtelen megemelkedése. A kereslet-kínálat elemi szabályai szerint természetesen a másik tényező a piacra hozatal mennyisége. Nem véletlen, hogy az OPEC országok szigorúan megpróbálják koordinálni a kitermelt és értékesített mennyiséget, hiszen világos, hogy néhány renitens olajtermelő deviza-mohósága mindnyájuk kárára csak csökkentené az olajárakat. A reálárakat azonban a nemzetközi infláció befolyásolja. Furcsa, de valójában maga a hirtelen devizatöbblet tette lehetővé, hogy mielőbb elolvadjon a reálértéke ezeknek a pénzeszközöknek! Miképpen? Úgy, hogy a világ bankjaiban elhelyezett olajdollárok keresték a kihelyezés lehetőségét. Egyrészt megfinanszírozták a deficiteket, – ez lehetővé teszi, hogy a gazdasági visszaesés ne legyen túlzott mértékű – ennyiben erősíti az olajértékesítők pozícióit, de egyben módot adnak azon beruházások megfinanszírozására is, amelyek csökkentik az energiaigényességet. A fajlagos energiafelhasználás csökkentésével pedig mérséklődnek az energiaigények. Nem csoda, hogy a lökészerűen megemelt nominális olajárak a keresleti hatásra valóban szép lassan mérséklődtek. Ebben a keresleti hatásban nem csupán az energiaigényesség változása, hanem a gazdasági növekedés számos egyéb okból történő mérséklése is szerepet játszott. Elég itt a nyolcvanas évek stagnálására, recessziójára utalni, amiből Japán alig, de az európai gazdaságok is csak nehezen tudtak kikecmeregni. Egyedül az USA mutatott robusztus növekedést, viszont ő kevésbé szorul a nemzetközi piacokra. Általában kevésbé nyitott, mint az európai gazdaságok, s az olajkereskedelem szempontjából is ez tette lehetővé, hogy a harmadik olajár-robbanásra a szakértők által jósltnál később kerüljön sor². Mert az, hogy várható volt az első és második után további emelés, éppen az infláció miatt „elolvadó” devizaösszegek miatt egyértelmű volt. Ehhez azonban mindig kell egy megfelelő keresleti oldal. Mint ahogy eleve ahhoz is kellett, hogy az első árrobbanás létrejöhessen. Kimutatható, hogy az európai és amerikai konjunktúra-ciklus szinkronba kerülése – vagy inkább szinkronba hozatala – eredményezett olyan piaci körülményeket, hogy az olajárak meg lehetett emelni. Az meg már az akkortájt amerikai diplomácia élénk tevékenységének is betudható, hogy a nemzetközi szerződések devizaneme a dollár volt. Az olaj-országok ezt kérték vásárlóiktól. Jól jött ez akkor a gyengélkedő amerikai dollárnak...³

A cserearány alakulása

A világgazdaság árviszonyait a legmarkánsabban a nyersanyag és az energiahordozók áralakulásának a késztermékek áralakulásához viszonyított aránya jellemzi. A nyersanyag/késztermék cserearányok legbefolyásosabb tényezője az energiaár. Nem tévedünk hát nagyot, ha a cserearányok alakulásában ennek tükröződését látjuk. Hiszen az olaj reálár alakulása kapcsán láttuk, a fejlett országok „visszakeresték” a megdrágult olajárak miatt kieső jövedelmüket. A cserearányok alakulásának vizsgálata rámutat, hogy erre konkrétan mely országok gazdasági szereplői voltak képesek.

² Botos József: Nemzetközi versenyképesség és árforradalom KJK 1981.

³ Botos József i.m. 1981.

Nézzük meg tehát, hogyan alakultak a késztermék – nyersanyag cserearányok 1963–2000 között! ⁴

Azért választottuk bázisnak az 1963. évet, mert akkor kivételesen kiegyensúlyozott, nyugalmi állapotban voltak a világgpiaci árak, mintegy a koreai és a vietnámi háború között. A kisebb-nagyobb helyi háborúknak mindig volt kisugárzó hatása a nyersanyag- és energiapiacokra, s megemelték e termékek árait. A nyersanyagárak is lassú emelkedésbe kezdtek már a hatvanas évek második felében. Az energiaárak robbanásszerű emelkedésére azonban csak 1973-ban került sor. Ekkor történt meg a dollár második leértékelése is. A vele szemben felértékelő valutájú országok export-versenyképessége így kettős léket kapott. Drágultak az energiaköltségek, és kevesebb lett hazai valutára átszámítva az exportból eredő bevétel. Ennek együttes eredménye a jövedelmezőség jelentős romlása lett, amit gyors reagálásként *az export- devizaárak emelésével lehetett enyhíteni.*

Ezt az egyes országok annak függvényében tették meg, hogy milyen alkupozícióval rendelkeztek exportpiacaikon. A magasan fejlett technológiával előállított, korszerű feldolgozóipari termékeket gyártó vállalatok természetesen képesek voltak devizaáruk emelésére, hiszen vevőik máshonnan nem tudták olcsóbban e javakat beszerezni. Az agrárexportőrök már nem voltak ilyen szerencsés helyzetben. S emelni annak is nehéz volt, aki már eleve magas árszinttel bírt.

A cserearányok alakulása mindenképpen a versenyképesség egy jelzője. Nem teljes értékű, nem komplex, de egy jelzésértékű adatnak minden bizonnyal tekinthető. Ezt azért érdemes leszögezni, mert sok vita van afőlről, alkalmasak-e a cserearány-adatok, de akár a fizetési-mérleg adatokkal együtt is, egyértelműen jelezni egy ország nemzetközi versenyképességét. Mi több, vannak, akik e fogalmat is, hogy *ország-versenyképesség*, elutasítják. Pedig ha egy területi egység egy valutaegység alá tartozik, amely a valutát befolyásolja, az a gazdaságpolitika, amely az adott országban vagy országcsoportban érvényesül. Bizonyos, hogy valamennyi ottani piaci résztvevő versenyképességére hatással van. Ha tartósan deficités egy ország kereskedelmi mérlege, mégiscsak felmerül a kérdés, mért oly versenyképesek az exportőrök, akik itt eladnak, hogy árait vagy forgalmukat emelni tudják, s miért nem dinamikusabb az export illetve az exportárak növekedése az adott ország részéről, hogy ezt ellentételezze. A tartós kereskedelmi deficit valamifajta versenyképességi hátrányról mégis csak tanúskodik, akkor is, ha pénzügyileg könnyű fedezni. Akkor is, ha a technikai szintben az adott ország utolérhetetlen, tehát e területen vitathatatlanul abszolút versenyképes.

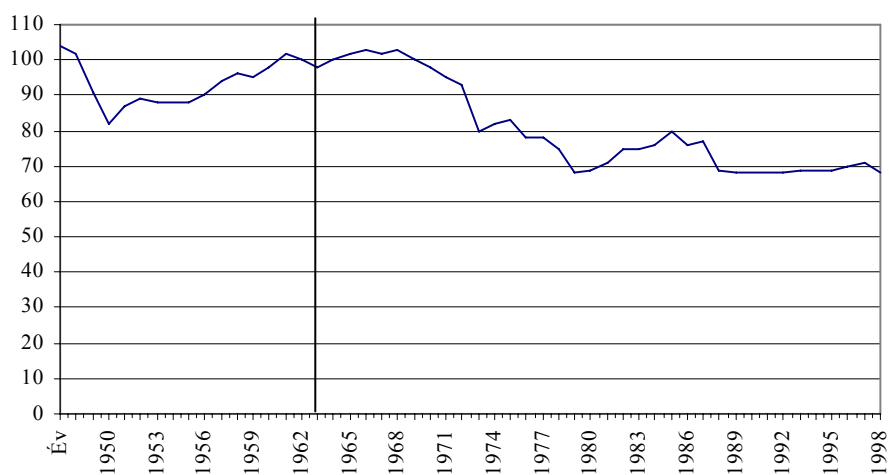
Nyilvánvaló, hogy ezek a tényezők fennállnak az USA esetében.

Furcsa is lenne „versenyképtelennek” nevezni a világ egyik legtartósabban dinamikus növekedésű gazdaságát. Azért mégis érdekes, hogy az adatok tanúsága szerint az Egyesült Államok cserearányai 1970 óta folyamatosan romlanak.

⁴ Botos József: Versenyképesség - Nemzetközi versenyképesség PHD értekezés, SZTE, 2001

6. ábra

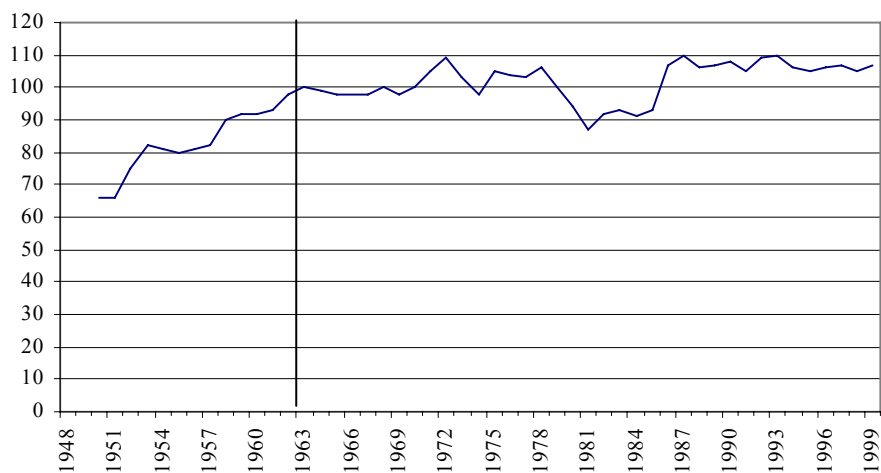
*Cserearányok alakulása az USA-ban
(1963=100)*

Forrás: Monthly Bulletin of Statistics, 1977, 1981, 1998 megfelelő számai alapján saját számítás.

7. ábra

*A német cserearányok alakulása
(1963=100)*

Forrás: Monthly Bulletin of Statistics, 1977, 1981, 1998 megfelelő számai alapján saját számítás.

Az USA exportárait tehát nem tudja, vagy nem akarja úgy emelni, ahogy az importárai emelkednek. Azért – vagy éppen ezért is – külkereskedelmi részesedését a világereszkedelemben folyamatosan 12% körül tartja. Erre a szintre csökkent le a második világháború utáni 20% fölötti részarányáról. De tény, ami tény: az árakon keresztül átenged bizonyos jövedelemrészt exportszállítóinak, avagy azok ezt sikeresen kiharcolják. Cserearányai soha többet nem tértek vissza az 1963. évi szint fölé.

Más a helyzet a német árakkal. Ha megnézzük a cserearányok alakulását jelző grafi-
kont, azt látjuk, hogy csak viszonylag rövid ideig lökik az olajárrobbanások a német cserearányokat az 1963. évi szint alá.

Már a nyolcvanas évek elejétől a cserearányok ismét pozitívak, azaz, a német gazdaság szereplői képesek „ledolgozni” az importárak emelkedése által okozott költséghátrányt. Ha alaposabban tanulmányozzuk a német Preise Löhne, Wirtschaftsrechnungen című statisztikai kiadvány ársorait, megállapíthatjuk, hogy a hetvenes évek közepétől valóban változás következett be a német árpolitikában. Az első 25 évben a háború után az exportárak szintje rendszeresen alatta maradt az importárak szintjének – érthető módon, hiszen a PPP-paritáshoz képest jócskán alulértékelt márkával volt dolgunk ezen időszakban, – s a vállalatok az üzemi és vállalati általános költségeket alapvetően a bel-
földi piacra terheltek. A következő húsz esztendőben azonban az erőteljesen megemelkedett importköltségeket kompenzálni próbálták – és sikerült is – a devizaárak emelésével. Megjegyzendő, hogy a márka folyamatos felértékelődése is kényszerített erre. A felértékelődés ugyan a deviza-importárak emelkedésének hatását bizonyos mértékig ellensúlyozta, ugyanakkor a bevételi oldalon csökkentette a dollárban realizált és márkára átváltott jövedelmek értékét is. Ott tehát szintén jelentkezett az általános készletelés a devizaárak emelésére. Kérdezhetnénk, hogyan volt ez lehetséges a nagy nemzetközi versenyben? Úgy, hogy az amerikai versenytárs színvonalát megűtő, de lényegesen olcsóbb termékekről volt eredendően szó, amelyek még az emelés után is vonzóak voltak az importőrök számára, összevetve a beszerzés egyéb lehetőségével.

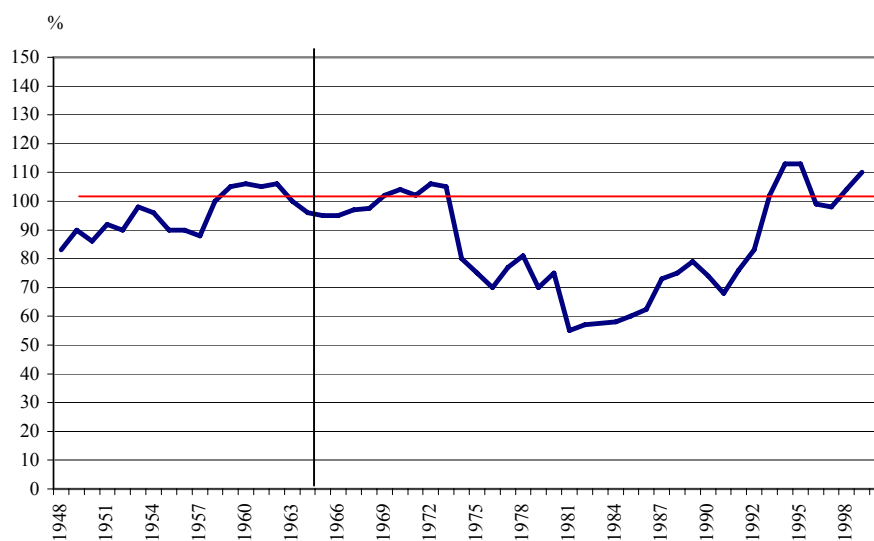
Az energiainportra nagyon ráutalt Japánt erősen megviseli az olajár-emelkedés (8. ábra). Japán az amúgy is alapvetően alacsony árszintű exporttal tört be a világgazdaságba. Ezt exportár-emeléssel nemigen kockáztatta, így a hetvenes évektől a kilencvenes évek közepéig rendre alatta maradt a 100%-nak, és csak rövid időre tudott cserearányjavulás révén jövedelemre szert tenni. Nem így Svájc, ahol a cserearányok rendszeresen pozitívak. Egyik olajár-emelkedési hullám se fosztotta meg a svájci gazdaságot attól, hogy ne csupán exportvolumen-többlet révén, de maguknak az áraknak is köszönhetően ne nyerjen a külkereskedelmén.

Ha a cserearány alakulását az éves GDP-re vetítjük, azt mondhatjuk, hogy egy-egy ország meghatározott ciklusonként megnyeri vagy elveszti megtermelt jövedelmét, pusztán a külső devizaárak alakulásának következtében. Botos József számításai szerint *Svájc 11 évenként akár egy egész évi jövedelmével gazdagabb* azáltal, hogy folyamatosan kedvezően alakulnak külkereskedelmi árai.⁵ Norvégia, Olaszország vagy Spanyolország görbéi is jól tükrözik az adott országok külgazdasági versenypozícióit.

⁵ Botos József: i.m. 2001

8. ábra

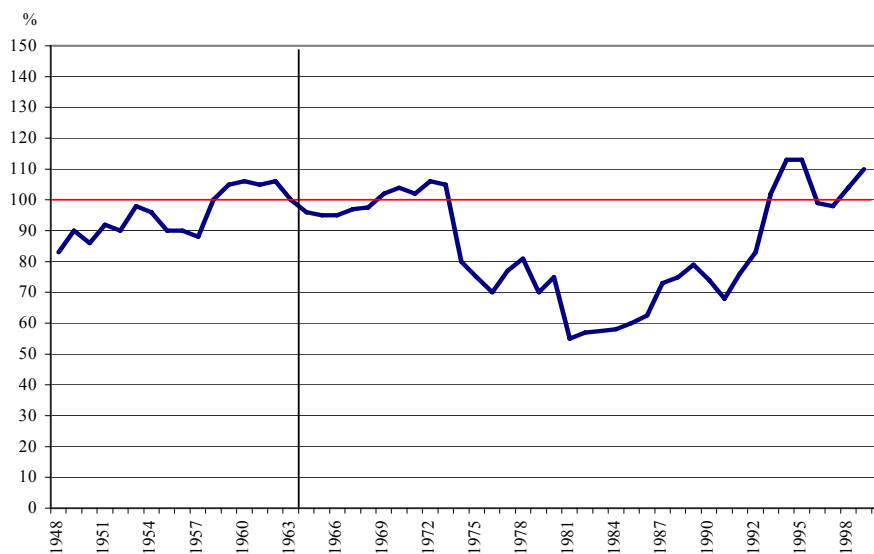
*A japán cserearányok alakulása
(1963=100)*

Forrás: Monthly Bulletin of Statistics, 1977, 1981, 1998 megfelelő számai alapján saját számítás.

9. ábra

*A svájci cserearányok alakulása
(1963=100)*

Forrás: Monthly Bulletin of Statistics, 1977, 1981, 1998 megfelelő számai alapján saját számítás.

A spanyol cserearányok a hetvenes évek óta nem igazán képesek „helyrejönni”, míg a norvég adatok az olajfeltárások és az olajexport eredményeképpen nem is csekély nyereséget jeleznek. Érdekes Olaszország helyzete is. Nagyon érinti az olajár-alakulás, de a kilencvenes években már eredményesen javítja cserearányait.

Magyar helyzetkép – történelmi perspektívában

Vajon mit mutatnak a magyar cserearányok, hasonló módon számolva? Veszteséget, veszteség hátán. A magyar külkereskedelmi árviszonyok bizony negyed század alatt sem tudták ezt a sokkot leküzdeni. Nem is csoda, hiszen a mi exportunkban éppen a Szovjetunió felé meglehetősen nagy súlyt tettek ki a mezőgazdasági termékek. Köztudomású, hogy a rendszerváltás küszöbén a magyar exportból a mezőgazdaság még 20% körüli arányban részesedett. Mindkét relációban ez volt az eladható árú, a szovjet barterkereskedelemben is ún. „kemény terméknek” minősült, csakúgy, mint a szovjet nyersanyag és energia az importban. A nyolcvanas években egyenesen szembeállították külön konstrukcióban a hús-, gabona-szállítást az olajszállításokkal, egy külön barter-egyezmény formájában. Az is ismeretes, hogy a szocialista kereskedelemben az ún. „bukaresti árelv” érvényesült, vagyis a transzferabilis rubel árak követték némi csúszással a világpiacon az árakat. Ezek az árak a tőzsdei termékekénél jól meghatározhatóak voltak, s a mezőgazdaság termékeinél közismerten meglehetősen alacsonyak. Az agrárgazdaság volt a legkevésbé abban a helyzetben, hogy áremeléssel kompenzálja az exportban az import-energiához való árát. A feldolgozóiparban lehetett azt mondani valamire, hogy új, korszerűbb termék, indokolt, hogy magasabb áron adjuk, de a homogén termékek nagy csoportjaira ilyen alapon nem lehetett árat emelni. Az a tény, hogy a magyar gazdaságpolitika a hetvenes években meg kívánta „állítani” a határon az infláció begyűrését, s ennek eszközüvé a valuta hivatalos felértékelését tette, kétségtelenül ösztönözte a devizaárak emelésére. Ennek sikere azonban termékszerkezet-függő volt. Tőzsdei termékekénél adott az ár, a feldolgozóiparban lehet próbálkozni. Csak érdekességképpen jegyezhető meg, hogy az ún. tőkés külkereskedelemben lehetett tapasztalni némi javulást az ármunka terén, ami a cserearányokban érzékelhető is volt. Összességében azonban *a magyar gazdaság* a cserearányok alakulásának vesztese volt. Botos József számításai szerint *az áron keresztül, körülbelül évente elvesztette egy éves GDP-jét...* Ez nagyon éles kontrasztban áll a svájci adatokkal. Természetesen a számítások célja nem más, mint demonstráció. Csupán azt szeretnénk érzékeltetni, hogy az érdekeltég és a lehetőségek függvényében kialakult export-import szerkezet következtében milyen más a külkereskedelem hozzájárulása egy-egy ország GDP-jének alakulásához. Ha a termékek nemzetközi piaci keresettsége, ha tetszik, versenyképessége nagy, akkor módja van az árat emelni, s ezzel saját importár-vesztéseit ellensúlyozni. Így végső soron nem kell az országnak lenyelnie a nemzetközi áralakulás jövedelmezőségre gyakorolt negatív hatását, bár természetesen a piaci szereplőnél érvényesül bizonyos átrendeződés.

Hazánkat illetően azonban nem ez volt a helyzet. Mindkét relációban végső soron romlottak cserearányaink. Felvetődhet ugyan a kérdés, hogy mi köze az ún. tőkés cserearányoknak az olajár-emelkedéshez, mikor energiahordozó-importunk gyakorlatilag

teljes egészében a Szovjetunióból származott? Ott érhető a cserearány-romlás, de miért következik be a tőkés relációban, a nyugati gazdaságokkal folytatott kereskedelemben is?

Volt ugyan a magyar gazdaságpolitikának még az árrobbanás előtt egy költséges és végül is eredménytelen kísérlete a szovjet importfüggés enyhítésére: az Adria kőolajvezeték építése. Szándékaink szerint több lábra álltunk volna, diverzifikáltuk volna a beszerzési forrásokat. Az éppen a hetvenes évek elejére elkészülő vezeték azonban kihasználatlan maradt, mivel az arab olaj importja még sokkal drágább lett volna, mint a szovjet beszerzés.

A szovjet olajárak csak egy csúszó árbázissal ültették át a világpiaci árakat az egymás közötti kereskedelembé. Így az árak lényegesen alatta maradtak a potenciális tőkés beszerzés árainak. Ezért aztán a nagy költséggel megépített vezetékrendszer üzemén kívül került. Egyike lett a sok meg nem térülő szocialista beruházásnak. A gazdaságpolitika mentségére legyen szólva, a politikai szándék nagyon helyes volt, hiszen az olajfüggőség egyenesen vezetett a politikai függőséghez.⁶

Nem állíthatjuk, hogy a politikai függőségben tartásnak az olaj volt az egyetlen eszköze, de mindenképpen nyomós eszköze volt.

A politikai függőségnek fontos eleme volt az a félelem is, hogy esetleges belpolitikai zavarok ismételen külső beavatkozáshoz vezethetnek. A belpolitikai nyugalom fenntartásához ezért az akkori hatalomnak erős érdeke fűződött. Ez a külső fegyverek segítségével megszerzett belpolitikai dominancia az adott vezetés számára csak akkor volt megtartható, ha a direkter külső beavatkozások elháríthatóak voltak. Az ország viszonylagos jólétét biztosítani hivatott reformok útján viszont csak akkor járhatott az ország, ha nem voltak belső elégedetlenségből fakadó zavargások. Róka fogta csuka helyzet volt ez! A gazdaság jobb működését biztosító reformokhoz társadalmi béke kellett, a reformok viszont csak akkor valósíthatóak meg, ha társadalmi béke van. Különben szemünkre hányják, hogy a gazdaságpolitikában a közösségtől eltérő módszereket alkalmazunk, visszaterelnek a tervezés korábbi adminisztratív módszereihez, a közösség módszerei viszont szegénységet, a szegénység pedig elégedetlenséget szült volna, nagy valószínűséggel. Biztosítani kellett tehát, hogy a lakosság csöndes együttműködéssel legitimálja a rendszert.

Ebből a szempontból bizony nagyon kedvezőtlen volt, hogy az olajárak robbanásszerűen emelkedtek. A lakosság általában nem azt nézi, hogy a nemzetközi piacokon még magasabbra ugrott az árszint, tehát a szocialista olajárak „még nagyobb is emelkedhettek volna”. Az emberek csak azt konstatálják, hogy esik az életszínvonal, ha drasztikusan megemelik belföldön az energiaárakat. Meg kellett tehát akadályozni a hetvenes években, hogy az árak begyűrűzése társadalmi elégedetlenséget váltson ki. Ami a reform elképzelésekkel meglehetősen ellentétes volt, hiszen végül is az árak orientáló, ösztönző szerepét torzította el.

⁶ Nem véletlen, hogy az olajforrásokban gazdagabb Románia sokkal szabadabb külpolitikai hangvételt engedett meg magának a hetvenes évek elején, mint bármelyik másik KGST-ország, ami kabarétréfák tárgyává is vált. (A Komlós János vezette Mikroszkóp Színpadon ment egy műsor, amelyben a KGST országok népviseletbe öltözött figurái alkottak egy zenekart. A román figura szájába két hangszer került: *egyszerre fűjt* egy havasi tilinkót és egy szaxofont...)

Sem a vállalati, sem a lakossági szféra nem kapott ezáltal kellő ösztönzést az energia-takarékosságra, ami az adott helyzetben egyetlen ésszerű reakció lett volna. „Generális megoldásként” az „aktív árfolyampolitikát” vetették be, felértékelték a forintot. Mindezt kiegészítette a hatósági árak bemerevítése, ami további ártámogatásokat tett szükségessé a költségvetés részéről.⁷ A követett gazdaságpolitika számlája egyértelműen a költségvetésre hárult. Mind az ártámogatások, mind a felértékelt árfolyam miatt szükségessé váló exporttámogatások a költségvetés terheit növelték. Hazai források híján e forint-többleteket külföldi eladósodás útján felvett hitelekkel kellett fedezni. A külső forrásbevonásra azért is szükség volt, mert a felértékeléssel mesterségesen olcsóbbá tett dollár csak fokozta az importszívást a gazdasági szereplők részéről. Ennek kielégítéséhez devizafedezetre volt szükség. Kialakulóban volt a magyar gazdaság mindmáig kísértetiesen újra meg újra felerősödő jelensége, az *ikerdeficit*. Az más kérdés, hogy a korabeli államszámvitel ezt lelezni próbálta, *egyéb bevételként mutatva ki a költségvetés hiányára felvett hitelből származó költségvetési tételeket...*

Hogy miért nem voltak hazai források a költségvetési hiány fedezésére? Azért, mert a bérek relatíve alacsonyok voltak, s az esetleges megtakarításokat messze leterhelték a lakáshitelek. Nettó szabad forrás tehát nem állt rendelkezésre. Maradt tehát a külső forrásbevonás viszonylag kényelmes megoldása. Átmenetileg minden belső gondot át lehetett cselezni a jövőbe *az eladósodás növelésével*. Nem tudni, milyen csodában reménykedtek a gazdaság vezetői – feltehetően abban, hogy ez az eladósodás menedzselhető lesz, s akkor nem baj, hogy kicsit túlnyújtózzunk a takarónkon. Két dologra azonban nem számítottak: arra, hogy a deficit nem egyszeri aktus, hanem évről évre jelentkezik, hiszen az eltorzított mechanizmus miatt a gazdaság nem igazodik a megváltozott világ gazdasági feltételekhez, továbbá, hogy a nemzetközi kamatkondíciók drasztikusan megváltoznak. Ez utóbbi „önjáróvá” tette a külföldi eladósodás problémáját. Amilyen olcsó volt a bőséges likviditás miatt felvenni a hiteleket, annyira drága lett megújításuk és a kamatszolgálat, amikor az Egyesült Államok deficitrobbanása kamatrobbanást eredményezett szerte a világban.

Ez megnövelte a kamatszolgálatot, amit a folyamatosan hiánnyal küzdő tőkés fizetési mérleg végképp nem tudott fedezni. Így *hólabdaszerűen nőtt meg az adósságállomány*.

A valutafelértékeléssel tehát nem lehetett megállítani a nemzetközi inflációt a határainkon, csak ideiglenesen át lehetett konvertálni az áremelkedést a fizetési mérleg-hiányra.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni azt a hatást, amit a sajátos magyar gazdaságpolitika, a megindított, majd visszafogott, felemásra sikeredett reform jelentett a külgazdasági kapcsolatokban is. A valutafelértékeléssel olcsóbbá tett nyugati import ugyanis beleépült a keleti exportba, ami csak fokozta az eladósodás mértékét. Ott aktívum keletkezett, a tőkés pénzpiacokon meg halmozódott az eladósodás. Amikor azonban a további hitelfelvétel csaknem lehetetlenné vált, s az ország – a lengyel gazdasághoz hasonlóan – a fizetéseképtelenség közelébe került, akkor világossá vált a *félreform* tarthatatlansága. Az adósság menedzselése érdekében 1982-ben Magyarország belépett az IMF-be, de éppen

⁷ Botos – Szalkai – Patai: Pénzügyek és nemzetközi gazdasági kapcsolataink. KJK, 1981

a nemzetközi szervezet tanácsai hatására folyamatosan *megszorító politikára* kényszerült. A nyolcvanas évtizedben az ország képtelen volt a gazdaságot egy dinamikusabb növekedési pályára állítani. (A statisztika csupán évi átlagos 1%-os növekedést mutatott ki.) Ez növelte az elégedetlenséget, és a külpolitikai fejleményekkel együtt elvezetett az 1990-es rendszerváltozáshoz.

Visszatérnénk kiinduló kérdésünkre: Miért volt az olajimporttal terhelt szocialista reláció mellett a magyar külkereskedelem másik részében, a tőkés külkereskedelemben is cserearány-veszteség?

Azért, mert a nyugati kereskedelmi partnereink emelték az áraikat. Ezt láthattuk az országonkénti cserearány-grafikonokból.

Magyarország ekkorra már külkereskedelmi forgalmának körülbelül a felét a KGST-n kívüli országokkal, mindenek előtt az EU akkori tagországaival bonyolította. Legfontosabb tőkés külkereskedelmi partnerünk az NSZK volt, de jelentős szerepet játszott Olaszország is. Láttuk a cserearány-grafikonok alakulásából, hogy ezek az országok mindent megtettek, hogy *ledolgozzák saját árveszteségeiket*. Így exportáraik emelkedtek, s mi ezt – választási alternatíva híján – kénytelenek voltunk tudomásul venni. Hiszen, mint utaltunk rá, a beépített nyugati technika nagyban hozzájárult feldolgozóipari termékeink versenyképességéhez a keleti relációban. A vállalatok zöme számára pedig a szocialista kereskedelem „hozta a pénzt”. Forintban számukra az üzlet gazdaságos volt!

A magyar külkereskedelem tehát két oldalról is elszenvedte az olajárrobbanás hatását: közvetlenül a szovjet relációban, közvetve pedig a nyugati kereskedelemben. Nem háríthatunk azonban minden felelősséget a külső körülményekre. Abban, hogy a hatások oly súlyosak voltak, amilyenek, nem kis szerepe volt magának a magyar gazdaságpolitikának is.

Energiapolitikai kihívások és válaszok

Az általános gazdaságpolitikai elemzésen túlmenően érdemes a szorosabban vett energiapolitikai válaszokra is figyelmet fordítani.

A korabeli ENSZ-szakértők elemzéseit áttanulmányozva megállapítható, hogy a fejlett országok az energiaár-robbanásra nem válaszoltak azzal, hogy bármi áron, de a hazai energiaszektort fejlesszék.⁸ Az Európában lévő fosszilis energiaforrások kiaknázása jelentős költséggel járt, egyrészt, mert már nagyon mélyművelésű szénbányákról volt szó, másrészt, mert az északi-tengeri olaj kitermelése az adott fizikai feltételek mellett ugyancsak költséges eljárásokat igényelt. Nem is került sor ezek kiaknázására addig, amíg a második olajár-emelkedés után kellő magasságba nem lendültek az olajárak. Ekkorra már úgy tűnt, gazdaságossá tehetők az olajfúrások, így Norvégia és Nagy-Britannia esetében a saját energia-kitermelés reális alternatívává vált. Jól emlékszünk azonban a Tacher-i politika keménységére, ami viszont a nem gazdaságosan működő,

⁸ Konjunktúra-és Piackutató Intézet: A fejlett tőkés országok beruházás-és fejlesztéspolitikájának hosszú távú alkalmazkodása a megváltozott világ gazdasági helyzetéhez. Vitaanyag, kézirat, 1980

csak folyamatos állami támogatással fenntartható szénbányák bezárását eredményezte, a hónapokig tartó sztrájkmozgalmak ellenére.

Sajátos utat járt az energiapolitikában Franciaország, ahol az önálló atomprogram végső soron az energiaellátás atomerőművekre alapozását eredményezte. Napjainkra Franciaország energiaszükségleteinek igen jelentős részét atomerőművekből elégíti ki.

Európa országainak többsége azonban a külpiaci vásárlásra alapozott. Még azt az alternatívát sem vették fontolóra, hogy külföldi beruházásokra törekedjenek. Egyrészt azért sem, mert az olajban gazdag országok is felismerték saját természeti kincseik jelentőségét, másrészt, a nem túl megnyugtató politikai viszonyok miatt a külföldi beruházások kockázata jelentős volt.

Maradt tehát a hagyományos kereskedelem, amelyben a fentebb vázolt módon próbálták exportár-emeléssel visszaszerezni az elvesztett jövedelmet a fejlett országok.

Ami a hazai beruházás-politikát illeti, azt azonban markánsan jellemezte az energia-megtakarító fejlesztések tényerése. Szinte mindenütt csökkent a fajlagos energiafelhasználás. Érdekes tény, hogy mivel az Egyesült Államokban a hetvenes években a legkisebb relatív arány-változás volt tapasztalható, azaz a hazai energiaár-emelkedés nem volt olyan mértékű, mint a többi országban, az energiatakarékos fejlesztésekben is elmaradtak az európai trendekhez képest.⁹

Kelet-Európában ezzel szemben az autarkia erősödését tapasztaljuk, KGST-szinten. Nem csupán azért, mert, mint láttuk, a relatíve kedvezőbb árak is a belső kereskedelem felé tereltek, de azért is, mert az áralakulás végső soron a Szovjetunióknak kedvezett. Bár nagyon sokszor lehetett hallani, hogy a KGST-országok energiaellátása teher a Szovjetunióknak, ez a helyzet enyhült az árak számukra előnyösebb alakulásával. Az árnyereség révén behozható terméktöbbletek jól jöttek a folyton hiánnyal küzdő szovjet gazdaságnak. Mivel az ágazat, különös tekintettel a Távol-Keletről történő szállítások miatt rendkívül tökeigényes, ezt a kérdést kellett a többek között tökehiányban is szenvedő szovjet tervezésnek megoldania.

Erre szolgáltak egyrészt az úgynevezett „beruházási hozzájárulások”, másrészt a létrehozott *Nemzetközi Beruházási Bank /NBB/*¹⁰ A korabeli viszonyokat jól jellemzi, hogy a szerző ebben az időszakban írt munkáját (kandidátusi értekezését) az adott időszakban titkosították. Pedig a benne foglaltak nem támaszkodtak titkos forrásokra, s KGST-kritikájukban sem mentek túl a korábban Ausch Sándor által megírt könyv: *A KGST helyzete, mechanizmusa és távlatai* c. Akadémiai kiadó által 1969-ben megjelentetett mű megállapításain. Mivel azonban az 1969–72 közötti időszak a korábbi szabadabb, reform-orientáltabb időszakhoz képest merevebb szovjet álláspontot hozott, a gondolatok még így is túlságosan „forradalminak” tűntek. Már korábban is szembe találta magát a szovjet hivatalos álláspont ellenzésével, agyonhallgatták, konferenciákra nem hívták meg, ezért megkeseredetté vált. Oktatómunkáját a közgazdasági egyetemen a jelen tanulmány szerzője vette át.¹¹

⁹ Botos Katalin: Energiapolitika külgazdasági szemszögből In: Pénzügykutató Intézet Tanulmányai, 1980.

¹⁰ Botos Katalin: A szocialista integráció nemzetközi beruházáspolitikája Kandidátusi értekezés, 1972.

¹¹ Ausch Sándor 1971-ben, két évvel a könyve megjelenése után váratlanul, tisztázatlan körülmények között meghalt.

Az 1971-ben megalapított NBB az Európai Beruházási Bank mintájára, a közös érdekű fejlesztések finanszírozására jött létre. A kezdeti viták során még megkísérelte a magyar fél azt elérni, hogy ne csupán az infrastrukturális jellegű beruházásokra szánjon eszközöket az intézmény, hanem a feldolgozóipar korszerűsítését is tekintse „közös érdekűnek”, de ez nem járt sikerrel. A bank – melynek végleges felszámolásáról éppen napjainkban született döntés – a hetvenes években végül is a szovjet energiavezetékek finanszírozására fordította csaknem minden energiáját.¹²

Amint azt a korabeli tanulmányból láthatjuk¹³, a bank által is finanszírozott beruházás megvalósítása alapvetően szovjet érdekeket szolgált, és nélkülözött minden racionális elemet. Az orenburgi gázvezeték építését például az érdekelt országok között felosztották. Mindenkinek magának kellett a kivitelezési munkát elvégeznie, az elszámolás a szovjet építési norma szerint történt. A csöveket tőkés importból szerezték be, erre minden országnak konvertibilis devizában hitelt kellett felvennie a maga szakaszának mértékéig. Természetesen a vezeték szovjet tulajdonba került. A kétoldalú megállapodásokban a szovjet félnek átadott deviza, továbbá a transzferábilis rubelben számolt hitelnyújtás, melynek keretében az építési munkákat végezték, törlesztésre került ugyan, de a hitelnyújtás feltételei is meglehetősen kedvezőtlenek voltak. Valójában a milliárdos dollár-eladósodás megterhelte a magyar külső adóssághelyzetet, s hozzájárult a már említett adósságlavinához. Az azt a célt szolgálta, hogy a gázszállítás hosszú távú szerződéssel biztosítható legyen. A törlesztés fejében kapott gázt mindenképpen át kellett venni. Ez lett aztán annak a magyarázata, hogy hazánk annyira az élre került a gázalapú felhasználó-rendszerek elterjedése terén, nemzetközi viszonylatban is. A vidéken is elterjedt technika megszüntette a hagyományos háztartási felhasználásokat. Lévéen kényelmesebb, a lakosság számára természetesen előnyösnek tűnt, s környezetszennyezési szempontból is előnyösebb volt, legalábbis a széntüzelésnél. Az a közvetett negatív hatás, ami a hagyományos mezőgazdasági hulladékfelhasználás kiiktatásából eredt, elenyészőnek tűnt, bár mai szemmel nézve kár, hogy bekövetkezett.

Ma ugyanis az ország a kellenél jobban függ a gázimporttól. A lakosság pedig – mivel a jóhoz könnyű hozzászokni – az indokoltnál is szélesebb körben használta a gázfűtést. Napjaink dráguló gázárai mellett kezd újból takarékosabb fűtésre áttérni /kevesebb helyiség/, de a magas felhasználási arány továbbra is jellemző marad. Ez – mint a 2005-2006-os tél alkalmából tapasztalható volt – jelentős gazdaságpolitikai kockázatot jelent az ország számára.

¹² A jelen tanulmány szerzője a hetvenes évek beruházási hozzájárulásaival foglalkozó cikkét a korabeli főhatóság nem engedte publikálni. A Pénzügykutató Intézet nagy tekintélyű igazgatója, Hagelmayer István ezt azzal indokolta meg munkatársának, hogy Andropov, a KGB vezetője, a későbbi főtitkár Magyarországra látogatott abban az időszakban, és nyomatékosan – név szerint említve a szerzőt – kérte a pártvezetést, hogy állítsa le a transzferábilis rubel elszámolások rendszerét bíráló cikkek megjelentetését. Nem is sikerült ilyen tartalmú cikket a látogatást követően publikálni. A cenzúra csak Andropov halálát követően enyhült.

¹³ Botos Katalin i.m. 1972.

Összefoglalás

Magyarország a hetvenes években nem ésszerűen reagált a nemzetközi olajárrobbanásra. Szemben a nemzetközi gyakorlattal, nem fordított kellő figyelmet az energiatakarékos feldolgozóipari fejlesztésekre és a lakossági felhasználás ésszerű orientálására, hanem az extenzív megoldások irányába mozdult el beruházási politikájával. Erről részben maga tehetett, részben a moszkvai hatalmi kényszernek engedelmesskedett. A KGST-szintű autarchia, amelyet a beruházási hozzájárulások jelentettek, párosulva a gazdasági-szervezési megoldások abszolút ésszerűtlenségével, költséges formáját jelentették az energia biztosításának. Az a pénzügyi politika, amely kiszolgálva a hatalom kívánságait, maximálisan lefogta az árhatások belső piaci érvényesülését, hosszú távon súlyos károkat okozott az országnak. S ami a legabszurdabb az egészben, hogy a hatások éppen a magyar gazdasági mechanizmus következtében, a negatívumok felfokozódtak. A magyar gazdaságban mindenki érdekelt volt a forintban mért eredményekben. A felértékelt árfolyamok mellett ez a dollárimport fokozását eredményezte, ami a magyar eladósodásnak súlyos tényezőjévé vált. Transzformáltuk a forint-érdekeltségen keresztül a konvertibilis dollárt nem-konvertibilis transzferábilis rubelre. Így a tőkés relációban kialakult adósságot még részben sem enyhítette a szocialista relációban kialakuló követelés-állomány. Magyarország számára végül is mindkettő csak teher lett. A cserearányaink folyamatosan romlottak, s ezt a feldolgozóipari fejlesztésekkel nem tudtuk megfordítani. De hogyan is tudtuk volna, amikor a modernizációhoz szükséges tőkét elszívta az autark energiapolitika, s a reform is, amely az ésszerű gazdálkodást segíthette volna, *csak félreform maradt a rendszerváltásig.*¹⁴

KULCSSZAVAK: ENERGIAPOLITIKA, ENERGIAFELHASZNÁLÁS, OLAJÁRAK
ENERGY POLICY, ENERGY USE, OIL PRICES
ENERGIEPOLITIK, ENERGIEVERWENDUNG, ÖLPREISE

Summary

The authors describe energy use in the world in the past thirty years, the role of the oil price explosion in transforming global economy, and then a detailed analysis of the Hungarian situation follows.

¹⁴ Botos Katalin: Lesz-e konvertibilis a magyar forint? KJK, 1990.

A MAGYAR RUHÁZATI PIAC JELENE ÉS JÖVŐJE*

A GfK Hungária Kft a 2000-es év óta folyamatos panelkutatás (GfK FashionScope¹) keretében vizsgálja a magyar fogyasztók ruházati vásárlási szokásait. Az elmúlt öt év felméréseinek statisztikája rendelkezésre áll egy részletes vásárlási adatbázis formájában, amelyből a piac méretére, összetételére, a vásárlások helyszínére, a vásárlók összetételére és még rengeteg részletes kérdésre kaphatunk választ. Az adatbázis tanúságai szerint megállapítható néhány igen fontos – a magyar ruházati piac fejlődését meghatározó – tétel.

A kutatásokból kitűnik, hogy a magyar ruházati kereslet várhatóan növekedni fog a jövőben. A nemzetközi tendenciák érvényesülnek, eszerint a ruházati kiskereskedelmi kínálat kettévált; az olcsó értékesítési csatornákon, valamint a szakkereskedésekben eltérő a kínálat. Az eltérő kínálat némiképp eltérő célcsoportokat ér el mind a családtipológiát, mind az életstílus tipológiát véve alapul. A december mellett többé-kevésbé léteznek divatszezonok is Magyarországon.

1. Kereslet

a) Lassan növekvő piac – kedvező kiindulási pont

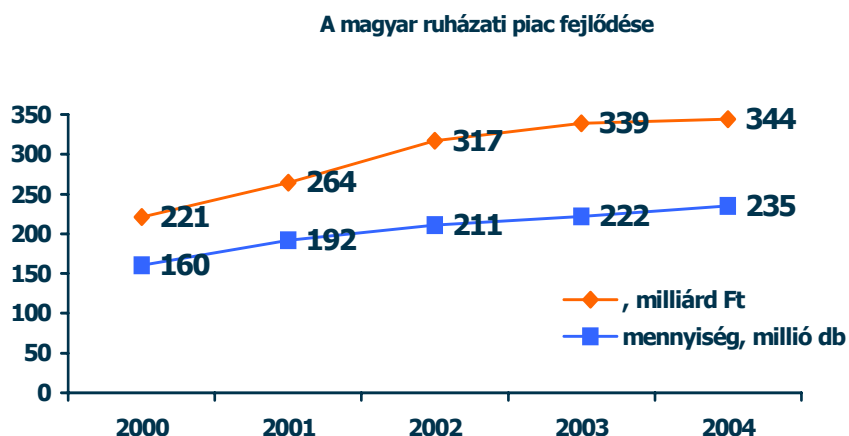
A GfK Hungária első éves felméréséből készített becslés szerint 2000-ben 160 millió darab ruházati terméket vásároltak a magyar háztartások. A piac mérete értékben 221 milliárd forint volt ebben az évben. Nemzetközi összehasonlítások alapján valószínűsíthető volt, hogy a piac mérete folyamatosan nőni fog. A piac fejlődésének pontos számait az 1. ábra mutatja.

Az első két évben mind mennyiségben, mind értékben kétszámjegyű növekedés volt megfigyelhető, majd az üteme némiképp lelassult, s az utóbbi két évben egyszámjegyűre csökkent. A 2004. évre a teljes ruházati piac (ruha és cipő együttesen) elérte a 235 millió darabot, illetve a 344 milliárd Ft-ot. Ez mennyiségben közel 50%-os, és értékben több mint 50%-os emelkedés.

* Készítették a GfK Hungária Piackutató Intézet munkatársai.

¹ A kutatás módszertani alapjai a következők. 2000 magyar háztartás havi rendszerességgel szolgáltat információt arra vonatkozóan, hogy milyen ruházati terméket vásároltak. Ez a 2000 háztartás reprezentálja a 3,8 millió magyar háztartás viselkedését. A 2000 háztartás kiválasztása kvótás rendszerrel történik, a kvóta a KSH hivatalos népesség statisztikája alapján kerül meghatározásra. A minta reprezentatív, hat, egymástól független, jól mérhető tényező szerint: a háztartás lakhelye, településméret, a háztartás létszáma, a háziasszony életkora, a háztartásfő foglalkozása, gyermek jelenléte a háztartásban.

1. ábra

Forrás: GfK Hungária Kft, FashionScope kutatás.

b) Kis piac – növekedési lehetőség

Az Európai Unió más országaival összevetve az egy lakosra jutó magyar ruházati fogyasztás alacsony. Reális ezért az a várakozás, hogy a ruházati termékek iránti kereslet, s ezáltal maga a piac növekedni fog. Csak egyetlen összehasonlító példát kiragadva, míg ma Magyarországon az egy főre jutó ruházati költség 138 euró, addig Németországban ez a szám a magyarnak közel négyszerese, azaz 503 euró. Tény az is, hogy a német ruházati kereslet évek óta, folyamatosan csökken.

Hasonló a következtetés, amennyiben a magyarországi ruházati piac fejlettségét a közvetlen környezetünkben elhelyezkedő országokkal vetjük össze, egy másik összehasonlító adat alapján. Magyarországon a ruházati termékekre költött összeg hosszú évek óta a háztartások teljes kiadási szerkezetéből mindössze 5–6%-ot tesz ki. Ezzel szemben vannak olyan régiós országok, ahol ez a szám magasabb, vagy jelentősen magasabb. Szinte nincs olyan ország, ahol a költségből kisebb részt tesz ki a ruházatközpont, mint Magyarországon.

Minden országban vizsgálják a statisztikai hivatalok a háztartási költség szerkezetét, ennek az összehasonlító táblázata látható az 1. táblában. Látható, hogy vannak olyan fejlett régiós országok, ahol a ruházati kiadás némiképp meghaladja a magyar szintet, ilyenek például Szlovénia (SLO), ahol 8%, vagy Horvátország (HR), ahol 10%. Vannak viszont olyan fejletlenebb régiós országok is, ahol jelentősen nagyobb a ruházati kiadások aránya – mint például Oroszország (RUS), vagy Ukrajna (UA), ahol ez az arány 14–15%. Természetesen más-más okok állnak a háttérben: a fejletlenebb országokban kisebb az elkölthető jövedelem, ezért magasabb a ruházati költség aránya, a fejlettebb országokban viszont a magasabb arány valóban a piac fejlettebb voltát mutatja.

1. tábla

A háztartási kiadások szerkezete, 2004

Kiadástípusok	(%)												
	PL	CZ	SK	H	SLO	HR	SER	RO	BG	RUS	UA	A	LT
Élelmiszerek	31	23	27	30	19	45	46	56	47	56	38	16	48
Ruházkodás	6	6	7	5	8	10	6	6	4	14	15	6	7
Lakásfenntartás	18	18	19	18	11	21	15	18	18	5	16	25	14
Háztartás- és Lakásfelszerelés	6	6	5	5	7		4		4	6	–	7	4
Közlekedés, Hírközlés	14	13	12	18	19	10	13	9	13	3	4	18	11
Egészségügy, testápolás	4	2	2	6	2	3	3	3	6	5	5	4	4
Művelődés, üdülés, szórakozás	7	10	13	8	9	4	4	4	4	4	*	2	12
Egyéb személyes célú kiadások	15	22	17	10	25	7	9	4	4	11	9	12	8

Forrás: Statisztikai hivatalok.

c) A keresletet befolyásoló tényezők – a fejlődés jelenlegi korlátja

A kutatók megkérdezték a fogyasztókat, mi hat rájuk leginkább a ruházati vásárlásaik során, mivel lehet őket befolyásolni. Válaszukból eléggé egyértelmű kép bontakozik ki arról, hogy egyelőre elég nehéz befolyásolni a magyar fogyasztókat, kevés komoly marketing aktivitást fogadnak nyitottan.

Legtöbbször (49%) említik az árleszállítást, mint befolyásoló tényezőt, s ez komolyan befolyásolja a piac szereplőit is. Egyre korábban kezdik a kereskedők a szezonális leárazásokat, s egyre hosszabb időszakot tesz ki, amíg jóval olcsóbban juthatnak hozzá a fogyasztók a termékekhez. Következő legfontosabb tényezőnek bizonyul a „barátok, ismerősök ajánlása”. Ez a tényező jó minőségű termékekkel áttételesen befolyásolható, de még itt is igen korlátozott a marketing aktivitások lehetősége. A harmadik legtöbbször említett tényező már bevezet a marketing aktivitások területére, ez a „kedvcsináló kirakatok”, majd a „vonzó kihelyezés”. Ezt követik a „máson látott új ruha”, valamint az „üzletláncok katalógusai”, a „divat magazinok”, „reklám az üzletben”, „üzleti személyzet”, vagy a „köztéri hirdetés”. Látható, hogy szerepelnek a felmérés során említett tényezők között marketinggel, helyi aktivitással befolyásolható tényezők is, de ezek nem a lista elején találhatók. Az üzlet eladó személyzete is egy nagyon fontos befolyásoló tényező lehetne, de a válaszadók tanúsága szerint ezt a lehetőséget egyelőre igen kevés boltban használják ki.

Mindezt azért is érdemes említeni, mert arra az egyszerű kérdésre, hogy „érdekl-e a divat”, mindössze 44%-uk válaszolja azt Magyarországon, hogy „igen”. Ennek az a jelentősége, hogy a magyarok a piackutatási kérdésekre szeretnek igennel válaszolni, és emiatt ez a 44%-os arány nagyon alacsony. A ruházati kereskedelem Magyarországon is hatékony marketing eszközre lenne szükség ahhoz, hogy a potenciális vásárlók megtanulják a divatot, a divat szeretetét.

Az előző gondolatot egészíti ki és támogatja meg az a lista, amely a ruházati termékek vásárlásakor felmerülő kritériumokat összegzi és rendezzi sorba. A felmérés eredményeként a lista elején olyan kritériumok szerepelnek, mint „tartós legyen” a termék, „kényelmes legyen viselni”, „jól álljon rajtam”, „jól kezelhető legyen az alapanyaga”, s még

sorolhatnánk. A márkára, divattudatosságra utaló állítások, mint „ismert márkájú termék legyen”, „a legfrissebb divatot kövesse”, vagy „jól látható márkajelzés legyen rajta”, messze a lista végén található.

d) A további fejlődés lehetséges mozgatórugói

Magyarországon éves szinten a háztartások 83%-a vásárol bármiféle ruházati terméket. A fogyasztói panel terminológiájában ezt a legalapvetőbb mutatót nevezzük **penetrációnak**. Tehát a magyarországi háztartások 17%-a egyáltalán nem vásárol semmiféle ruhaneműt. Várható-e, hogy a vásárlók köre kibővül a jövőben? Megállapítható, hogy a **nem-vásárló** háztartások szinte kizárólag idős, egy vagy kétfős, rossz anyagi körülmények között élő, nyugdíjasok. Aligha várható, hogy a jövőben vásárlók lesznek.

A hazai ruházati piac méretét több tényező alakítja. Fogyasztói oldalról az egyik a vásárlók száma, a másik pedig a vásárlók által elköltött összeg. A vásárlók száma várhatóan nem fog nőni, ezért a ruházati piac növekedése a vásárlók által elköltött összeg növekedésétől várható. Ez a folyamat várhatóan megvalósul, amint az EU csatlakozás következtében a családok elkölthető jövedelme nőni fog. Ebből a növekvő összegből bizonyos arányban a ruházatkódás is részesedik, ezért ez a jövedelemnövekedés hatással lesz a ruházati költsékre is. A kutatók várakozása szerint éves szinten továbbra is egyszámjegyű lesz ez a növekedési ütem, az inflációt némiképp meghaladóan.

2. Kínálat – a magyar ruházati kereskedelem fejlődése

A magyar ruházati kereskedelem igen speciális képet mutat bármely tőlünk nyugatra, vagy keletre elhelyezkedő országhoz képest. A legnagyobb nehézség a piac szereplői számára, hogy a kiskereskedelemben eladott áruknak nagyságrendileg a fele az ún. olcsó csatornákon keresztül kerül értékesítésre. Az olcsó csatornák fogalmába a hipermarket², a cash&carry³ bolt, a csomagküldő szolgálat⁴, az ún. távol-keleti (kínai) bolt⁵ tartozik. Ilyen továbbá a használtruha bolt, vagy utcai, piaci árusítás is. A piac másik felét a szakkereskedések adják: butikok, szaküzletek, márkaboltok, áruházak, vagy a speciális szaküzletek: fehérmű szaküzletek, sportboltok, cipőboltok. A két nagy értékesítési csatorna típus 2000–2004. évi arányait mutatja a 2. ábra.

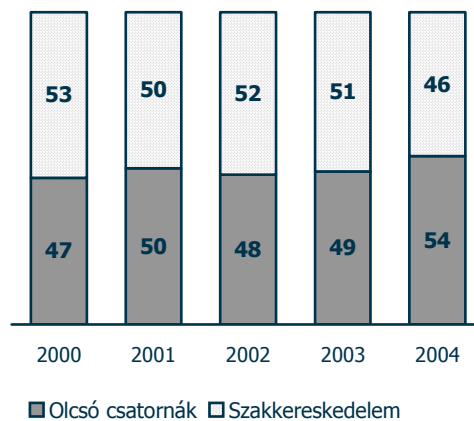
² Elsősorban napi fogyasztási cikkeket árusító, legalább 1000 m² alapterületű üzletek, ahol a napi fogyasztási cikkeken túl a választék legalább 30%-a más típusú, úgynevezett non-food termék.

³ Elsősorban napi fogyasztási cikkeket, de non-food termékeket is árusító üzletek, ahol elsősorban kiskereskedőket szolgáltat ki, de magánszemélyek is vásárolhatnak.

⁴ Kereskedelmi szervezetek, melyek nem üzletekben, személyesen értékesítenek, hanem katalógus kínálatukból, postai úton.

⁵ Minden olyan üzletet ebbe a körbe sorolunk, amely bármi módon azt jelzi a vásárlók felé, hogy kínai árut értékesít.

2. ábra

Az olcsó értékesítés növekedése, 2000–2004

Forrás: GfK Hungária Kft, FashionScope kutatás.

a) Az olcsó értékesítési csatornák növekedése a szakkereskedelem rovására

Az első év (2000) felmérési adatainak feldolgozása azt az eredményt hozta, hogy a teljes piac értékében a szakboltok 53%-kal, míg az olcsó csatornák 47%-kal részesedtek. Érdekes – és egyben váratlan – fejleményként az olcsó csatornák aránya nemhogy csökkent volna, de az idők során kétszer is növekedni tudott. Először 2001-ben, amikor a hipermarketek elkezdtek a ruházati értékesítésükre is egyre inkább fókuszálni, kiegészítve a legfontosabb, napi fogyasztási cikkek forgalmát. Ekkor a hipermarketek részesedése a ruházati piacon belül jelentősen nőtt, s így az olcsó csatornák értékaránya elérte az 50%-ot. A második növekedés 2004-ben volt megfigyelhető, amikor a távol-keleti boltok szaporodása olyan szintet ért el, ami miatt a szakkereskedések veszítettek részesedésükből. Az erősödésük már egy évvel előbb elkezdődött, s 2004-ben az olcsó csatornák a ruházati forgalom mintegy 54%-át adták.

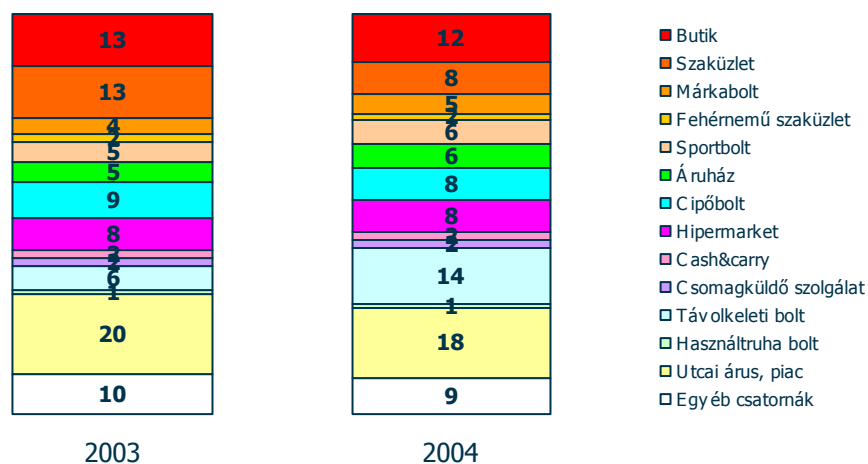
b) A távol-keleti boltok előretörése

A ruházati kiskereskedelemben 2004-ben nagyon fontos változások történtek. A távol-keleti boltok már 2003-ban elkezdtek növelni részesedésüket, de ezt ebben az évben még csak olyan ütemben tették, amilyen ütemben az utcai/piaci értékesítés csökkent. 2003-ban még nem csökkent a szakkereskedelem részaránya azért, mert a távol-keleti boltok forgalma nőtt. Ez 2004-ben már nem volt igaz. A felmérések szerint a távol-keleti boltok a teljes ruházati értékesítés 6%-áról 14%-ára növelték részesedésüket. Emellett jelentősebben csökkent az utcai/piaci értékesítés, amelynek részesedése jelenleg 18%.

Mérséklődött a nem specializálódott butikok, szaküzletek forgalma, amely jelenleg összességében 20%-ot tesz ki (ilyen üzletben sem márka, sem valamelyik piaci szegmens nem dominál). A márkaboltok, sportboltok növekedése az évek során töretlen, amit a távol-keleti boltok elterjedése sem befolyásolt. S bár ezeknek a boltoknak a részesedése ma Magyarországon még igen kicsi: a márkaboltok a teljes piac 5%-át adják, a sportboltok 6%-át, s megalapozott várakozás szerint az arányuk – legalábbis a márkaboltoké mindenképpen – emelkedni fog.

3. ábra

Bolttípusok részesedése a távol-keleti boltok előretörésének idején

Forrás: GfK Hungária Kft, FashionScope kutatás

c) Várható kereskedelmi trendek német példa alapján

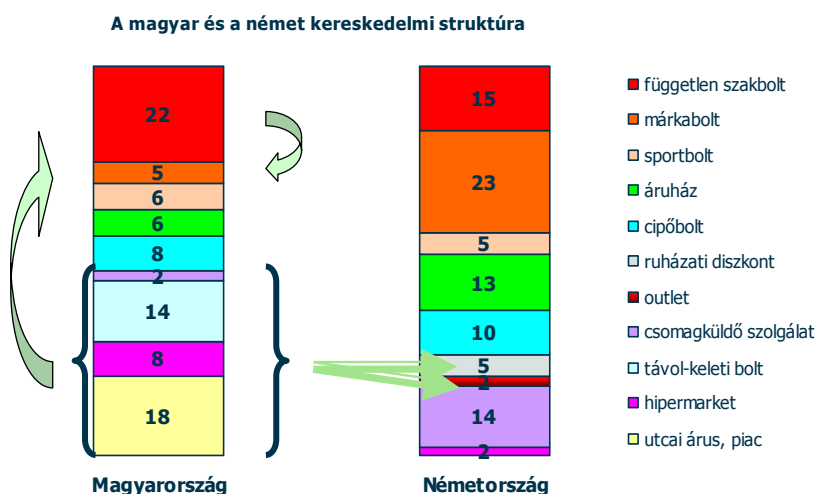
A kutatók a német ruházati kereskedelem összetételével is összehasonlították a magyar szerkezetet. Németországban a szakkereskedelem részesedése jóval nagyobb: 66%. Itt is vannak viszont jelentős különbségek. Míg Németországban a független szakboltok részesedése 15%, s a márkaboltoké 23%, addig Magyarországon a független szakboltok adják ma is a forgalom 22%-át, míg a márkaboltok mindössze 5%-ot.

Ebből az összehasonlításból az a lényeges következtetés adódik, hogy Magyarországon nagy valószínűséggel a függetlenek szerepe csökkenni, míg a márkaboltok szerepe logikusan növekedni fog. Ezzel együtt – a divat- és márkatudatosság növekedésével – az olcsó csatornák összességében veszíteni fognak a magyar piacon. A forgalom a márkaboltok irányába terelődik majd át, a ma igen jelentős olcsó csatornákról, mint utca/piac, távol-keleti boltok, hipermarketek.

A kutatás eredményeként az is lehetségesnek tűnik, hogy maga az olcsó csatorna típus is kissé átstrukturálódik. Németországban néhány százalékos részesedésűek a márkaboltok

tok outletjei és a ruházati diszkontok. Ebből a két bolttípusból Magyarországon egyelőre csak az outletek jelentek meg 2004 végén. Látható még egy strukturális különbség a két ország piaca között: a csomagküldő szolgálatok. Ez a bolttípus Németországban igen nagy jelentőségű, míg Magyarországon a piaci részesedésük csak 2%. Ez viszont olyan különbség, aminek a változása nem várható. Magyarországon ez az értékesítési forma már igen komoly múltra tekinthet vissza, s nem tudtak ennél nagyobb szerepre szert tenni, ami minden bizonnyal a két ország fogyasztói szokásainak különbségéből fakad. További kérdést vet fel a nagy ruházati áruházak megjelenése, amelyekből a Hennes&Mauritz már jelen van Magyarországon.

4. ábra

Forrás: GfK FashionScope kutatás.

3. Célcsoportok – a magyar ruházati piac fogyasztói

Az utóbbi évek fejlődési tendenciái abba az irányba haladtak, hogy a ruházati piac igen jelentősen kettévált Magyarországon. A kínálati oldal, azaz a ruházati kiskereskedelem is szinte 50–50%-ban képviseli az olcsó- és a szakkereskedelmet, ahogy láttuk, de emellett a fogyasztói csoportokon is látszik a kétpólusúság. Persze nem állíthatjuk, hogy vannak Magyarországon olyan emberek, akik kizárólag a márkás termékeket keresik és szakkereskedelemben vásárolnak, és vannak olyanok, akik kizárólag piacon veszik meg az olcsó márkajelzés nélküli termékeket. A vevők többsége itt is és ott is vásárol, s igen racionális döntéssel a „value for money” termékeket keresi. Azaz eldönti, hogy egy adott termék mennyire fontos számára, s ennek megfelelően választ. Egy fontos – márkás, igényes, vagy például alkalmi – termékre hajlandó nagyobb összeget kiadni, míg bizonyos termékek esetében úgy dönt, hogy teljesen megfelelő számára a márkázatlan, olcsó termék is.

A kutatók felhívják a figyelmet az egyes vásárlói csoportok közötti kisebb eltérésekre is, amelyek ismeretében a piacok, termékek megfelelően szegmentálhatók, és a kommunikációjuk is hatékonyabban végezhető. Egy érdekes összehasonlítás tehető, ha az olcsó csatornában vásárlók jellemzőit összevetjük a márkaboltokban vásárlók jellemzőivel.

a) Életciklus csoportok – családtopológia

Életciklus alapján értelmes szegmentációra van lehetőség, megkülönböztetve az egyes családtypusokat. A topológia alapján megkülönböztetünk gyermektelen, vagy gyermekes családokat, kombinálva ezt az információt a családtagok életkora, illetve a gyermekek életkora mutatókkal.⁶

Megvizsgálva az olcsó csatornatypusban és a márkaboltokban történő vásárlásokat, megállapítható, hogy a vásárlói körben eltérések mutatkoznak. A márkaboltokban súlyukhoz képest felülreprezentált vásárlási aktivitást mutatnak a **fiatal gyermektelen családok** (1. családtypus), valamint azok, amelyekben **felnőtt korú** a gyermek (5. családtypus). Ezzel ellentétben az olcsó csatornatypus intenzív vásárlói között találhatóak a **kisgyermekes családok** (2. családtypus) és amelyekben **iskolás korú** a gyermek (3. családtypus).

Miből adódnak ezek a különbségek? A fiatalok – akár önállóak, akár még a családjukkal élnek – sokkal inkább érzékenyek önmagában az öltözködésre, s sokkal tudatosabban választanak terméket, márkát. A kisebb gyermekek a családon belül még nem kaphatnak jelentős irányító szerepet, és a márkatudatuk, divattudatuk sem alakul még ki, így szüleik hozzák meg a vásárlási döntéseket. Ebben az esetben egy másfajta tudatosság, leginkább az ártudatosság vezérli a vásárlókat. Kis gyermekek esetében a vásárolt ruhadarabok száma jelentősen nagyobb, a gyermekek hamar kinövik a termékeket, ezért az olcsó termékek nagy tömegben történő vásárlása abszolút racionális választás a fogyasztók részéről.

b) Életstílus csoportok – életmód topológia

Másik érdekes mutatónk a célcsoportok vizsgálatában az **életstílus** változó, ami a családtypusok mellett elmélyíti ismeretünket az egyes vásárlói típusokról. A GfK kutatói többféle életstílus topológiát használnak, ezek sok tekintetben hasonlítanak egymásra. A most használt topológiából a magyar társadalom 5 életstílus csoportja bontakozik ki:

- Gyökérkeresők, akik idősebb, de még nyugdíj előtt álló családok, akik keresik, de sokszor nem igazán találják helyüket a világban, elég rossz anyagi körülmények között élnek ennek megfelelően.

⁶ A használt életciklus topológia a következő családtypusokat használja: 1. Egyedül vagy párban élő fiatalok. 2. Családok legalább egy 5 évnél fiatalabb gyerekekkel. 3. Családok iskolás korú gyerekekkel (6–14 év közötti legfiatalabb gyerekekkel). 4. Családok tinédzser gyerekekkel (15–19 év közötti legfiatalabb gyerekekkel). 5. Legalább 3 fős családok gyerek nélkül (minden gyerek 19 év fölötti). 6. Egyedül vagy párban élő idősek (50 év felett).

- Hagymányörzők, akik szintén idősebb, már inkább nyugdíjas családok, akik viszont elég jól feltalálják magukat, inkább falusias környezetben, ennek a szűkebb közösségnek a „védelmében” élnek, viszonylag jobb anyagi körülmények között.
- Feltörekvők, akik középkorú, gyermekes családok, szintén viszonylag jó anyagi körülmények között, akik megragadták az új rendszer adta lehetőségeket és próbálnak is élni ezekkel.
- Beilleszkedettek, akik – ugyanúgy, mint az előző csoport – középkorú, gyermekes családok, ők vannak a legjobb anyagi körülmények között Magyarországon.
- Győztesek, akik főként budapesti, gyermektelen, egyedülálló vagy párban élő fiatalok.

A kutatásban alkalmazott tipológiával érdemes megvizsgálni, hogy a márkaboltokban illetve az olcsó csatornatípusban történő vásárlásokból mely életstílus csoportok részesednek súlyukhoz képest nagyobb arányban. A különbségek itt is megfigyelhetők.

A márkaboltokban felülreprezentált költéssel bíró két csoport a beilleszkedettek csoportja és a győztesek. Mindkét célcsoport igen érdekes. A beilleszkedettek egy viszonylag nagy célcsoport, becslés szerint a magyar társadalom 21%-át adja, s ahogy említettük, igen jó anyagi körülmények között él. A győztesek számosságukat tekintve ugyan egy igen kicsi, de mentalitásukat és lehetőségeiket tekintve egy igen jó célcsoport.

Az olcsó csatornatípus vásárlásait vizsgálva a felülreprezentált célcsoport a hagyományörzők csoportja. Ide szintén viszonylag sokan tartoznak, a magyar lakosság mintegy 24%-a. Inkább a vidéki környezetben élő, de megnyugodott, megállapodott családok, akiknek az értékrendje közelebb áll az olcsóbb termékekhez, mint például a márkaimage-hez.

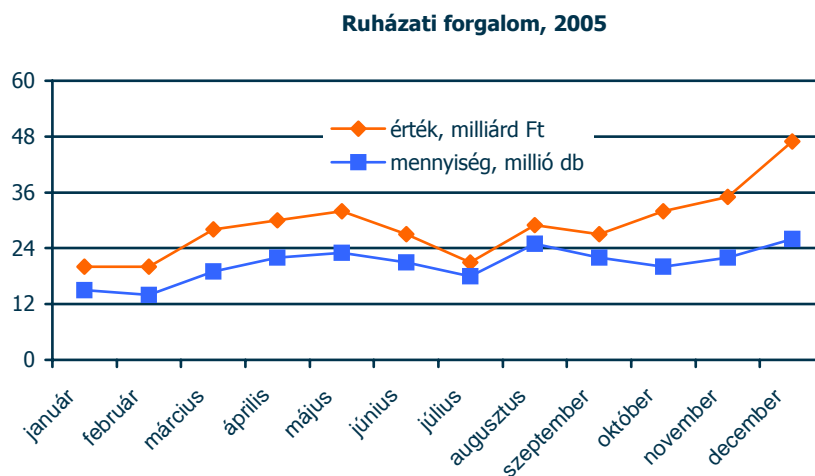
4. Divatszezonok magyar módra

A lehetőségek tervezése a divatszakmában különösen fontos. A termékek hosszú utat tesznek meg a tervezéstől a vásárlói próbafülkéig. Ez sok időt vesz igénybe, így a tervezhetőség kiemelkedő tényező. Magyarországon is (nyugati mintára) két **szezon** szokás megkülönböztetni: a tavaszt és az őszt. A színeket, anyagokat, stílusokat is erre a két szezonra tervezik. Magyarország azonban a szezonálisban is – mint sok minden másban – különleges.

A magyarok köztudottan az év végén, a decemberi karácsonyi bevásárlások alkalmával hajlandók jelentősen többet költeni ruhaneműre, mint az év többi hónapjában. A felmérések igazolják, hogy a december havi költés 28%-kal haladja meg az átlagos havi költést, de a leggyengébb, januári hónappal összevetve már 76% az eltérés. Természetesen ez azt is jelenti, hogy az üzletek is ebben a hónapban tudnak nagyobb forgalmat, s nagyobb profitot generálni, a kereskedelem figyelme is nagymértékben az év utolsó hónapjára koncentrálódik. Az elemzések figyelmes követése azonban ennél jóval árnyaltabb képet tesz lehetővé. Nem helytálló az a megállapítás, hogy a magyar ruházati piac egyetlen szezonra, a decemberre koncentrálódna (5. ábra).

A darabban mért értékesítést figyelembe véve három kiugró hónapot találunk, nem meglepő módon a divat-szezonokhoz igazodva. Májusban, augusztusban és persze decemberben találunk kiugró értékeket a havi értékesítésben. Mindhárom hónapban 25 millió darab körüli forgalom bonyolódott 2005-ben. Az értékben mért forgalmat tekintve a trend kicsit eltérő a mennyiségtől. Nem annyira három kimagasló hónap, mint két félév tendenciája mutatkozik. A tavaszi szezonban látszik egy kidomborodás a március–április–május hónapok forgalmával. Az első nyári hónapok (június–július) pangása után, a nyári szezonzáró leárazások, majd az őszi szezonnyitó hatására augusztussal elindul a második éves szezon, amire a folyamatos, hónapról-hónapra tartó növekedés jellemző novemberig moderáltabb mértékben, majd decemberben jelentős kiugrással.

5.ábra

Forrás: GfK Hungária Kft, FashionScope kutatás.

Két időszak figyelhető meg az évben, amikor nagyon alacsony árszínvonal jellemző. Az ok viszont eltérő. Az év elején, január-februárban az év eleji leárazások hatására alakul ki egy igen alacsony árszínvonal az értékesítésben, de ennek ellenére ekkor a leggyengébb a forgalom. Július-augusztusban viszont az ok a ruhadarabok összetételében keresendő inkább, mivel ez az az időszak, amikor a nyári hőség hatására leginkább a kis topok, pólók, rövid szoknyák és nadrágok fognak, amelyek – például egy télikabát árához képest – igen kis összegért megvásárolhatók a boltokban.

A vásárlók számát tekintve, nagyságrendileg minden második család vásárol az év egyes hónapjaiban valamilyen ruhaneműt. Kisebb eltérések a hónapok között természetesen vannak. Január és február a leggyengébb hónapok, amikor a családoknak csak 41%-a vásárol, hasonlóan júliusban 42%-uk. Az átlag hónapokban 45–50%, míg a legkimagaslóbb, decemberi hónapban 54% ez az arány.

KULCSSZAVAK: RUHÁZATI PIAC, RUHÁZATI KISKERESKEDELEM
 CLOTHES MARKET, RETAIL SALE OF CLOTHING
 MARKT FÜR KLEIDUNG, EINZELHANDEL FÜR KLEIDUNG

Summary

Gfk Hungária Llc. has continuously conducted panel surveys on the clothes buying habits of Hungarian consumers since year 2000. The author reports on the results of the surveys conducted in the last five years, from which the size and structure of the market, the place of purchases, the composition of buyers and many other questions can be answered

HAZAI STATISZTIKAI FOLYÓIRATOK TARTALMA

Statisztikai Szemle

2006/8

Alapelvek a statisztika nemzetközi szervei számára – *Dr. Szilágyi György*

A magyar foglalkozási rétegszerkezet az ezredfordulón

– *Bukodi Erzsébet – Altorjai Szilvia – Tallér András*

A gazdasági növekedés tényezői és problémái az Európai Unióban – *ifj. Simon György*

Mezőgazdasági termelők alkalmazkodása a beruházások és a foglalkoztatás

aktuális kihívásaihoz – *Kapronczai István – Kovács Henrietta – Varga Edina*

Területi Statisztika

2006/4

Merítsünk ihletet a múltból! – *dr. Marosi Ernő*

Kőrösy József, a demográfus – *dr. Demény Pál*

Kőrösy József, a metodikus – *Nyitrai Ferencné dr.*

Kőrösy József, az akadémikus – *dr. Besenyei Lajos*

Néhány megfigyelés Budapest demográfia-történetéből – *dr. Józán Péter*

A Budapest Fővárosi Statisztikai Hivatal megalapítója – *dr. Herman Sándor*

Kőrösy József a család szemével – *dr. Yossi Korazim-Kőrösy*

Van-e szabad akaratunk? (Részletek) – *Kőrösy József*

A területi tervezés aktuális kérdései, folyamatai és feladatai – *Salamon Géza*

Város versenyhelyzetben – Miskolc – *dr. Kapros Tiborné*

A környezetterhelés és a gazdasági fejlődés szétválása – *Szabó Elemér*

Tűzoltás, műszaki mentés, biztonság – *Heizler György*

MÓDSZERTAN–STATISZTIKAI GYAKORLAT

GÁZÁRAK AZ EURÓPAI UNIÓBAN*

FREID MÓNIKA

A XX. század közepén világhódító útjára indult energiaforrás, a földgáz napjainkban a legkedveltebb tüzelőanyag, részaránya Magyarország energiamérlegében 2005-ben közel 40% volt. Ez a kiemelkedő arány Európában szinte egyedülálló, Hollandia kivételével nincs más európai ország, ahol a földgáznak ilyen magas lenne a részaránya. Hazánkban az ipari fogyasztókon túlmenően több mint 3 millió háztartás kapcsolódik a földgázhálózathoz.

A földgáz ára a közelmúltban többször is az érdeklődés homlokterébe került. Az Európai Unió statisztikai hivatala (Eurostat) évente kétszer, január 1. és július 1. elvi dátummal gyűjt adatot a gázárakról az unió tagországaiban, ami sokoldalú és részletes összehasonlításokra ad lehetőséget. A fizetendő gázárak nagymértékben függenek a fogyasztott mennyiségtől, ezért az Eurostat különválasztotta a háztartási és az ipari fogyasztókat, valamint mindkét csoporton belül további, úgynevezett standard fogyasztói csoportokat képzett a felhasznált mennyiség függvényében.

A **háztartási szektor** kisfogyasztói – azok a háztartások, melyek éves szinten 8,37 gigajoule (GJ) energiát használnak – az EU–25-ben átlagosan 16,2 eurót fizettek egy GJ gázenergiáért 2005-ben. A Baltikumban élők fizettek a legkevesebbet, 6–8 eurót, ennél nem sokkal többet, 8,5 eurót a magyar kisfogyasztók. Kimagaslóan a legdrágább Dánia (40 eurós árral), ezt követi Németország, Írország és Svédország 23–24 euróval. A vásárlóerő-paritáson megadott ár, mely kiküszöböli az egyes országok között az árarányok és árfolyamok eltéréseit, árnyaltabb képet ad. Vásárlóerő-paritáson a legkedvezőbb árat a nagy-britanniai kisfogyasztók fizetik, egy GJ energiát adó gázmennyiségért mindössze 8,6 vásárlóerő-egységet (PPS). A szigetországot a balti országok (12,7–14,6 PPS), Luxemburg (13,5) és Magyarország (13,6 PPS) követik. Vásárlóerő-paritáson mérve kisebb a szóródás az egyes tagországokban fizetendő gázárak között, a legdrágább országban, Dániában 30 PPS egy gigajoule gáz ára.

* Forrás: Statistics in Focus, Environment and energy, 1/2006, Gas prices for households and industry on 1st July 2005

A közepes gázmennyiséget fogyasztó háztartásokat az évente 83,7 GJ energiát használók reprezentálják. A közepes fogyasztók valamennyi EU-tagországban olcsóbban kapnak egy GJ-nyi energiát, mint a kisfogyasztók, átlagosan 11,7 euróért. A vásárlóerő-egységben kifejezett árak sorrendje nem mutat lényeges eltérést a kisfogyasztókénál ismertetettől. A balti országokban 7,6–9,8 vásárlóerő-egységet kell fizetni ebben a csoportban egy GJ-nyi gázért, Magyarországon 11,1 vásárlóerő-egységet, és ezzel nyolcadik helyre került a sorban. A legmagasabb gázárakat Dánia (20,4 PPS) közepes mennyiséget fogyasztói fizették, ezt követi Svédország (17,8 PPS). Figyelmet érdemel, hogy míg Írország kisfogyasztói 20 vásárlóerő-egységet fizetnek egy GJ gázenergiáért, addig a közepes fogyasztói csoportba tartozók mindössze 8,4-et, s ezzel a rangsorban a negyedik legalacsonyabb árat fizetőkkel léptek elő.

Az évente 1047 gigajoule-t felhasználó nagyfogyasztók egy GJ gázenergiáért az Európai Unióban átlagosan 10,6 eurót fizetnek, tehát az egységár alig valamivel alacsonyabb, mint a közepes mennyiséget felhasználó háztartások esetében. (Az unió országainak gázárait vásárlóerő-paritáson vizsgálva nem tapasztalható jelentős eltérés az országok sorrendjét illetően.)

Az **ipari fogyasztók** körében szintén öt fogyasztási csoportot különböztet meg az unió statisztikai hivatala. Általánosságban elmondható, hogy az ipari fogyasztók olcsóbban kapják a gázenergiát, mint a háztartások. Uniós átlagban még a legalacsonyabb fogyasztási csoportban (évente 400 GJ) is alacsonyabb az egy gigajoule energiaértékű földgázért fizetendő összeg, mint az 1000 GJ fogyasztású háztartásokban. A háztartásokhoz hasonlóan ebben a szektorban is a felhasznált mennyiséggel fordított arányban változik a fizetendő egységár, azaz a nagyfogyasztók olcsóbban jutnak energiához. (Az összehasonlítás azonban korlátozott érvényű, mert egyes országokban a vállalkozások visszaigényelhetik a gáz árában lévő forgalmi adót, másutt nem.)

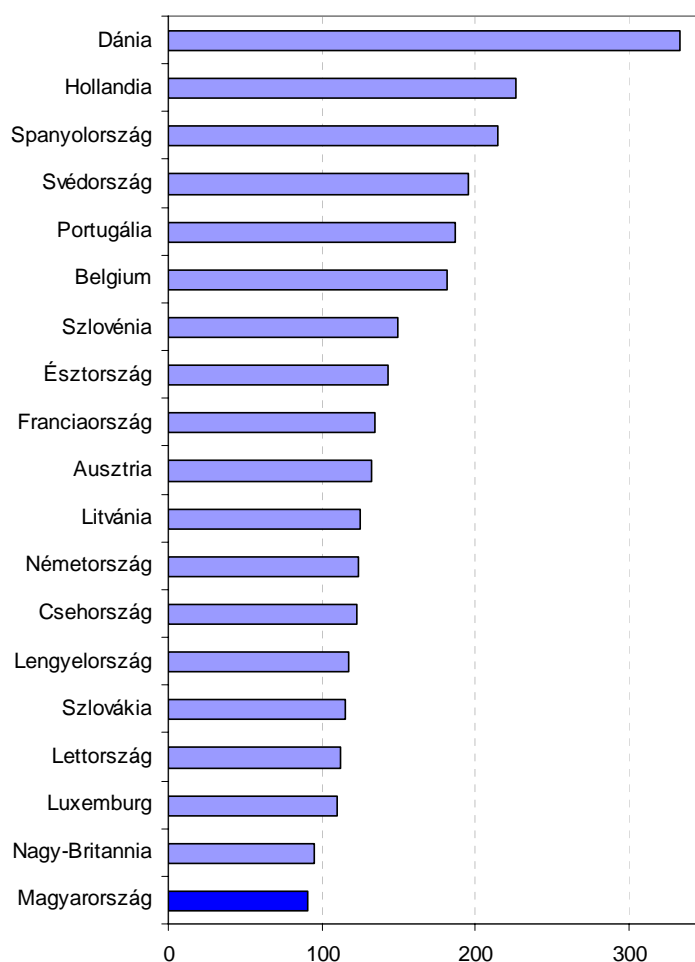
Mint a háztartásoknál is megfigyelhető volt, szinte valamennyi fogyasztási csoportban a balti államok (közülük is Észtország) fogyasztói fizetnek a legkevesebbet egységnyi gázenergiáért. Észtországban a kevés földgázt használó vállalatok GJ-onként 7, a nagyfogyasztók 4,4 vásárlóerő-egységet fizetnek. Az ipari fogyasztók esetében nem Dániában, hanem Lengyelországban a legmagasabbak a gázárak: a kis fogyasztású ipari szervezetek 14,2, a nagyfogyasztók 9,5 vásárlóerő-egységnyit, Magyarországon 11,3 illetve 9,3 vásárlóerő-egységet fizetnek GJ-onként. Bizonyos országokban a fogyasztás növekedésével párhuzamosan számottevően csökken a gáz ára (például Dániában), máshol alig (például Csehországban). Vásárlóerő-paritáson mérve a közép-kelet-európai országok nagyfogyasztók részére felszámított gázárak meghaladják a régi EU-tagországok árait. A kifejezetten sok földgázt használó – 418,6 terajoule-t fogyasztó vállalatok által reprezentált – szervezetek közül PPS-ben mérve a szlovák, lengyel, cseh és magyar vállalatok fizetnek a legtöbbet egységnyi földgázmennyiségért. A legtöbbet, 4186 terajoule-t fogyasztó vállalatok csoportjában csak 12 ország adatát lehet összehasonlítani, ezek közül szintén Csehország, Szlovákia, Lengyelország és Magyarország ipari nagyfogyasztói fizetik a legmagasabb árat egységnyi gázenergiáért.

Figyelmet érdemel, hogy az ipari fogyasztóknak felszámított gázárak országok közötti eltérései lényegesen kisebbek a háztartásoknál ismertettekénél. A háztartások esetében

az egyes fogyasztási csoportokban 3–3,5-szeres különbségek mérhetők a legkevesebbet és a legtöbbet fizető országok fogyasztói között, míg ez az arány az ipari fogyasztók körében 2–2,5-szeres.

A lakossági gázárak az ipari gázárak százalékában (vásárlóerő-paritáson)*
2005. július 1.

1. ábra

* Az évente 83,7 GJ gázenergiát felhasználó háztartások és a 41,86 TJ gázenergiát felhasználó ipari fogyasztók adatai alapján.

A gázáraknak országonként eltérő, de a legtöbb államban számottevő részét képezik az **adó**k. Az országok többségében érvényesül bizonyos szociálpolitikai elem a háztartások által fizetendő gázárak adótartalmának megállapításakor.

Az EU-25 átlagában – euróban számítva – a kevés gázt fogyasztó háztartások által fizetett összeg 13%-át tette ki a gázár adótartalma, a nagyfogyasztóknál pedig 27%-ot.

Ezzel szemben a vállalatok – az unió átlagát vizsgálva – a fogyasztott mennyiségtől függetlenül azonos adótartalommal, 20%-kal számolhattak. Különbség inkább abban mutatkozott, hogy mely országokban igényelhető vissza – legalább részben – a vállalatok által ilyen módon fizetett adó.

1. tábla

Egy GJ gázenergia ára közepes fogyasztás mellett, 2005. július

Megnevezés	Lakossági gázárak			Ipari gázárak		
	83,7 GJ éves fogyasztásnál		adó-tartalom, %	41,86 TJ éves fogyasztásnál		adó-tartalom, %
	euró	PPS		euró	PPS	
EU-25	11,68	:	24,9	8,09	:	19,9
Nagy-Britannia	7,46	6,86	4,8	7,90	7,26	18,6
Luxemburg	8,78	7,51	5,6	8,01	6,85	5,7
Észtország	4,63	7,63	15,2	3,25	5,35	15,1
Írország	9,98	8,39	11,8	:	:	:
Lettország	4,60	9,37	15,3	4,11	8,38	15,4
Litvánia	4,92	9,83	15,3	3,94	7,87	15,2
Franciaország	10,96	10,07	14,9	8,17	7,50	17,9
Magyarország	6,92	11,06	13,1	7,61	12,17	16,0
Belgium	12,64	12,11	20,6	6,97	6,68	18,4
Németország	13,83	12,56	24,8	11,15	10,12	23,7
Ausztria	13,56	12,60	33,1	10,27	9,55	37,0
Csehország	7,70	13,05	15,9	6,28	10,64	16,0
Spanyolország	12,08	13,05	13,8	5,63	6,08	13,7
Szlovákia	7,28	13,06	15,9	6,30	11,30	15,9
Hollandia	15,33	14,19	36,3	6,78	6,28	32,0
Lengyelország	7,95	14,52	18,0	6,77	12,35	18,0
Szlovénia	11,80	15,46	23,4	7,91	10,36	26,7
Portugália	13,33	16,50	4,7	7,15	8,85	4,7
Svédország	20,79	17,80	47,9	10,66	9,13	10,4
Dánia	27,23	20,36	55,8	8,18	6,12	29,6
Olaszország	:	:	:	:	:	:
Finnország	:	:	:	8,86	7,89	23,4

A gázárakat és azok adótartalmát vizsgálva kitűnik, hogy a gázárak országok közötti különbsége jelentős részben az adókra vezethető vissza. A közepes fogyasztású háztartások közül Portugália, Nagy-Britannia és Luxemburg fogyasztói fizetik a legkevesebb adót a gáz árán keresztül (mintegy 5%-ot), a legtöbbet (56%-ot) pedig a legmagasabb gázárát fizető dánok. A gázárak adótartalma Dánia után Svédországban, Hollandiában és Ausztriában volt a legmagasabb (48, 36, illetve 33%).

A közepes nagyságú ipari fogyasztók csoportjában Portugáliában és Luxemburgban a legalacsonyabb a gázár adótartalma (5–6%), Dániában, Hollandiában és Ausztriában a legmagasabb, 30% vagy afölötti, míg Svédországban az ipari fogyasztók a háztartásokhoz képest meglehetősen alacsony, 10%-os adót fizetnek.

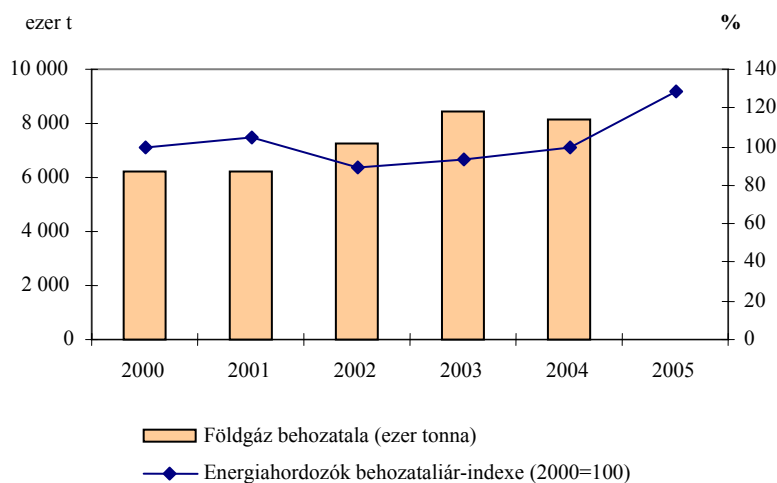
Az Európai Unióban a közepes gázmennyiséget fogyasztó háztartások által egységnyi gázenergiáért fizetett árak **egy év alatt** (2004. július 1. és 2005. július 1. között) átlago-

san 7,8%-kal emelkedtek. A rendelkezésre álló adatok alapján hat országban 12% feletti volt az áremelkedés mértéke, hat országban – ebbe a csoportba tartozik Magyarország is – 10–12% közötti, további hat országban 10% alatti volt az növekedés, míg két országban (Szlovákiában és Litvániában) csökkent a gáz ára. A szintén közepes mennyiségű gázenergiát felhasználó ipari fogyasztók 1 GJ gázenergiáért az unióban átlagosan 21%-kal fizettek többet 2005. július 1-jén, mint egy évvel korábban. Hat tagországban ekkora, vagy ennél nagyobb volt az emelkedés, hét országban 10–20% közötti (Magyarországon 10%), négy országban ennél kisebb, míg három országban csökkenés volt tapasztalható.

Az elmúlt években az energiahordozók külkereskedelmében leggyorsabban a földgáz forgalma bővült. Jelenleg a világ földgázszükségletének ötödét behozatalból fedezik, s a világ összes gázbehozatalának közel 2%-át a magyarországi import teszi ki. Hazánkban az egyre növekvő szükséglet mind nagyobb hányadát kell importból fedezni, az ország földgázmérlegében a behozatal aránya 2005-ben 81% volt.

2. ábra

A földgáz magyarországi behozatala

KULCSSZAVAK: FÖLDGÁZ, LAKOSSÁGI GÁZÁR, IPARI GÁZÁR
 NATURAL GAS, HOUSEHOLD GAS PRICE, INDUSTRIAL GAS PRICE
 FELDGAS, EINWOHNERGASPREISE, GASPRISE FÜR DIE INDUSTRIE

Summary

Nowadays, natural gas is the most preferred fuel, the share of which in Hungary's energy balance is outstanding on a European scale. Therefore, our economy is sensitive to the changes of gas prices. Eurostat collects data on gas prices in EU member states twice a year, on the basis of which the author makes versatile and detailed comparisons.

A KÜLFÖLDI MŰKÖDŐ TŐKE REGIONÁLIS TENDENCIÁI MAGYARORSZÁGON

TEJNÓRA JUDIT – FENYŐFALVI GYÖRGY

1. A nemzetközi tőkeáramlás főbb tendenciái

Jelen tanulmány a termelési tényezők nemzetközi áramlását tekintve kizárólag a legmozgékonyabb tényezővel, a külföldi működő tőkével (KMT) foglalkozik.

Az elmúlt 20 évben, a 2001. és a 2002. évet leszámítva, a külföldi működőtőke-beruházások dinamikusan növekedtek, és ezzel egy időben a transznacionális vállalatok (TNC-k) globális tevékenysége is kibővült. A külföldi működőtőke-beruházások alapvető sajátosságai voltak, hogy átlagosan gyorsabban növekedtek a világexportnál és a világ összes GDP-jénél.

A külföldi működő tőke megjelenése nyomán egyre több globális vállalat jött létre, ezek jelentőségét jól mutatja, hogy 2000 után a világ összes állóeszköz beruházásán belül a külföldi működőtőke-beruházások meghaladták a 20%-ot. A 20. század végére a világ összes nemzetközi kereskedelmének közel felét a TNC-k vállalaton belüli kereskedelme adta. A tőkeáramlás 2001–2002. évi visszaesése a fejlett országokban levő gazdasági válság következménye, valamint annak, hogy a korábbi évek fúzióit, még nem „emésztették meg” a globális vállalatbirodalmak.

A külföldi működőtőke-beruházások nagymértékű ingadozása a területi eloszlásban is tükröződik. A '80-as években a működő tőke kivitel 60–80%-ban a fejlett térségekbe irányult, és csak kisebb részük a fejlődő országokba, például Közép-Kelet-Európába (a volt Szovjetunió nélkül) 2–3%-os rész jutott csupán. Napjainkban a TRIÁD, vagyis a fejlett Észak-Amerikai, Nyugat-Európai és Távols-Keleti térség egymás felé irányuló beruházásai, valamint a TRIÁD országai felől a perifériák (Latin-Amerika, Dél-Kelet-Ázsia, Kelet-Európa, Ázsia, Afrika) felé irányuló beruházások a jellemzők, és egyben gazdaságilag meghatározó jelentőségűek. A kilencvenes évtized vízválasztó jellegű volt a közvetlen külföldi beruházások tekintetében, hiszen az évtized közepétől ugrásszerű növekedés kezdődött.

A külföldi működőtőke-állomány (Foreign Direct Investment = FDI) növekedésében közrejátszott a közép-kelet-európai rendszerváltási hullám, és az a tény, hogy a megkezdődött kutatások nyomán sok aggály eloszlott a transznacionális cégek működésével kapcsolatban. A dinamikus bővülést jól érzékeltetik a következő adatok: 1960 és 1995 között a külföldi működő tőke állománya kilencszeresére emelkedett. A működőtőke-beruházások száma és értéke 1990-ig folyamatosan, átlagosan 28,3%-kal bővült, majd 1991–1992-ben visszaesett, de 1995-ben újabb lendületet vett, és 1996-ra 38%-os rekordnövekedést ért el, amelyhez a GDP látványos emelkedése is párosult.

Az adatok hullámzása a fejlett országok egymás közötti befektetéseivel hozható összefüggésbe. Az évtized eleji zuhanás hátterében a Japán és az USA közötti tőkeexport visszaszorítása húzódott, amit '95-ben a brit-amerikai kapcsolatok élénkülése követett. Ha a működőtőke-importot vizsgáljuk, akkor a fejlett országok aránya 57–58%, míg a közép- és kelet-európai régió világgpiaci részesedése 0,03–0,04%-ról 3–3,5%-ra emelkedett. Kína világgpiaci súlya is jelentősen nőtt, hiszen a legnagyobb működőtőke-importőrre vált a fejlődő országok közül.

A **kilencvenes években** a következő **tendenciák** figyelhetők meg:

- A nemzetközi tőkeáramlás típusai közül a portfólió befektetések aránya emelkedett a legjelentősebben, az FDI és a nemzetközi hiteláramlás rovására.
- A nemzetközi segélyek mértéke csökkent a magánforrásból származó hitelekhez képest.
- Megkezdődött a vállalatfelvásárlások és vállalati fúziók számának nagyarányú növekedése, amely főként az energia-, távközlés-, gyógyszeripar és a pénzügyi szolgáltatások terén volt jellemző. A felvásárlások célja – például a távközlés ágazatban – az egyre több innovatív szolgáltatás nyújtására való képesség és a technológiák sokoldalú használata volt. 1998-at a vállalati összeolvadások évének nevezték, de az addigi legnagyobb összeolvadás 1999-ben volt, a Vodafone-Mannesmann akvizíció során. Ezekre a fúziókra legtöbbször a globális versenyben való helytállás miatt került sor, hatékonysági, méretgazdaságossági és versenyképesség növelő szempontok motiválták őket.
- Fokozatosan bővült a szolgáltatásokba, illetve az infrastruktúrába történő befektetési lehetőségek köre.
- A globális működőtőke-áramlásnak egyharmadát tette ki a multinacionális vállalatok külföldi leányvállalatainál realizált beruházások száma.
- Tőke már nem csak a fejlett országokból áramlott, nőtt a fejlődő országok részesedése is.
- A tőke földrajzi áramlását tekintve változatlanul a fejlett országok közötti befektetések teszik ki a globális külföldi működőtőke-áramlás túlnyomó részét. A „befektetési háromszögben” (Észak-Amerika – Nyugat-Európa – Japán) belső változások történtek. Az EU-tagországok egymás közötti befektetései járnak az élen, ezt követik az Unió és az USA közötti közvetlen befektetések száma. Japán és az Egyesült Államok közötti kapcsolatra az a jellemző, hogy az USA-ban realizált japán közvetlen befektetések értéke háromszorosát teszik ki a Japánban lévő amerikai működő tőkének.
- A kilencvenes évek trendjét meghatározó másik tény régiókkal kapcsolatos. A közép- és kelet-európai országok tőkevonzó képessége egyre erősebbé vált, főként a privatizációnak, majd a gazdasági, politikai stabilizációnak köszönhetően.
- A fejlődő országok közül a főként Kínába, Tajvanba, Dél-Koreába, Hongkongba vagy Szingapúrba irányuló működő tőke, de az onnan kiáramló működő tőke értéke is egyre nagyobb arányt öltött.
- A tőkefogadó országok koncentrációja igen nagy: a tíz legnagyobb tőkeimportőr fogadta a világ összes működő tőke állományának kétharmadát, ugyanakkor a

legkevesebb tőkét fogadó száz országban a globális külföldi működőtőke-állomány csupán 1%-a realizálódott.

- Az ezredforduló közeledtével a külföldi működőtőke-áramlás újabb fordulatot vett. Az addig dinamikus külföldi működőtőke-állománynövekedés lelassult, jelentős mértékben csökkenni kezdett.

2. Magyarország helye a nemzetközi tőkeáramlásban

2.1 A tőkeabszorpciós képességben bekövetkezett változások a közép-kelet európai országokban

A kilencvenes évek során a közép-kelet európai országok tőkevonzó képessége átalakult, az évtized elején a legtöbb külföldi működő tőke Magyarországra érkezett, majd az évtized közepétől Lengyelországé és a Cseh Köztársaságé lett a főszerep, a 21. század elejére pedig Szlovákia és Románia is felzárkózott a külföldi működő tőke fogadása terén. Lengyelország és a Cseh Köztársaság esetében szerepet kapott a magyarországi folyamatokhoz képest késői privatizáció, a magyarországit jelentékenyen meghaladó mértékű állami vagyon.

Míg Lengyelország esetében a kilencvenes évek elején a korábbi adósságválság következményei, és az állami vagyon belpolitikai okokból későn kezdődő privatizációja jelentették a késlekedés fő okait, addig a Cseh Köztársaságban a kuponos privatizáció, illetve a beruházás-ösztönzés jelentőségének alábecslése vetette vissza a működő tőke beáramlását. Mindkét országra jellemző volt a jogszabályi háttér viszonylag késői rendezése. A Visegrádi négyeken kívüli kelet-európai országok lemaradása tetemes, mind a jogszabályi háttérrel, mind a politikai, intézményi struktúrát tekintve.

Az elmúlt mintegy tíz évben az egyes országokba beáramló külföldi működő tőke volumenének hullámozása alapvetően azokat a változásokat tükrözte a tőkeabszorpciós képességben, amelyek a fenti okokból következtek be.

A '90-es évek elején a későbbiekhez képest még „elenyésző” Magyarországra áramló külföldi működő tőke 569 millió USD-t tett ki, ez 2000-re 22 870 millió USD-ra, 2004-re pedig 60 328 millió USD-ra emelkedett.

2.2 A versenyképesség és befektetői bizalom nemzetközi pozíciója 2001-ben

A Világ Versenyképességi Évkönyvében megjelent a világ országainak versenyképességéről összeállított rangsor. Eszerint Magyarország 2001-ben a 27. helyet foglalta el, megelőzve a 35. helyen rangsorolt Cseh Köztársaságot és a 47. helyet elfoglaló Lengyelországot, és a közép-kelet-európai régióból csupán a 22. helyen álló Észtország előzte meg.

Az egyes gazdaságok versenyképességének megállapítása nem korlátozódik csupán a GDP, a termelékenység, stb. mutatóira, hanem a gazdaságiak mellett figyelembe vesz politikai, kulturális, oktatási dimenziókat is. A versenyképességi mutatóban így kifeje-

zésre jut az egész gazdaságpolitikai és befektetési környezet, intézményi struktúra, amelynek keretei között a világ országai versenyeznek.

A 2001. évi *globalizációs index* alakulása szempontjából Magyarország szintén az igen előkelő 17. helyen állt a világ országai között. A rangsort e téren Szingapúr vezette, majd Hollandia, Svédország, Svájc, Finnország és Írország következett. Az Egyesült Államok a 12., Németország a 14., Franciaország pedig a 16. helyen állt.

A globalizációs index – ami a globalizációs folyamatot fő összetevő komponenseire bontva vizsgálja – tényleges képet ad arról, hogyan hat a globalizáció az emberek életére világszerte. Az index azt számszerűsíti, hogy az egyes gazdaságoknak mennyire sikerült integrálódniuk a világgazdaságba, és ennek során még olyan tényezőket is figyelembe vesz, mint például az Internet révén a határokon átnyúló személyes kapcsolatok mértéke. Az egyik legfigyelemreméltóbb eredménye az e téren végzett kutatásoknak az, hogy a leginkább globalizálódott gazdaságokban sokkal igazságosabb jövedelem-eloszlás valósul meg, mint a kevésbé globalizálódott országokban. Az index szerint a listát vezető országokat a kisebb jövedelmi egyenlőtlenségek, nagyobb szabadság és kevesebb korrupció jellemzi.

Az országoknak a „befektetői bizalmi index” szerinti rangsorában, amely 1998. június és 2001. február között végzett felmérések alapján készült, a 25 országot tartalmazó rangsorában látszik, hogy Magyarország pozíciója romlott, részben együtt az EU tagjelölt országokkal, de Csehország relatív helyzete a vizsgált időszakban jobb. Magyarország 2001. februárjában a 21., Csehország a 16., Lengyelország pedig a 11. helyen állt.

2.3 A közvetlen tőkebefektetések alakulása és ágazati arányai

1999 után a külföldi működő tőke adatait több lépcsőben módosították a bevezetett módszertani változások miatt. Az apport – vámkedvezményének eltörlésével – szerepe a tőkeáramlásban marginális jelentőségűvé vált, viszont az ún. tulajdonosi (vállalatok közötti) hitelek szerepe rohamos gyorsasággal növekedett.

2001-ben a KSH és az MNB korrigálta a fizetési mérleg statisztikát, mert közelíteniük kellett az ESA 95 előírásaihoz és módszertanához. Az új korrigált adatok szerint a magyarországi közvetlen tőkebefektetések 2715 millió eurót értek el. A december havi korrekciók hatására a magyarországi közvetlen tőkebefektetések *belső szerkezetében* nagyobb változás következett be. Éves szinten is módosult a részvény, egyéb tulajdonosi részesedés, valamint a tulajdonosi hitelek közötti arány az utóbbi javára.

A 2000. évi működőtőke-bevonás is módosult, 1835 millió euróról 1783 millió euróra, ezzel összevetve a 2001-ben elért 2715 millió euró közvetlen tőkebevonást, a növekedés 52,3%. A KSH alapvetően a forint adatokat korrigálta.

A korrekció szintén 1995-ig visszamenőleg történt. Míg a szervezetek számában nincs jelentős különbség, addig egyes években a külföldi működő tőke összege jelentősen módosult.

2002-ben a közvetlen tőkebefektetések Magyarországon 908 millió eurót tettek ki, de ebből a tényleges tőkebevonást mutató részvény, egyéb tulajdonosi részesedés 1281 mil-

lió eurót ért el, ami 18,3%-kal több, mint 2001-ben, de 12,6%-kal kevesebb, mint 2000-ben, és 17,5%-kal az 1999. évi tőkebevonás értéke alatt maradt.

A bevont közvetlen tőkebefektetések állománya 2002. december 31-én 29 526,1 millió eurót tett ki, a külföldre kihelyezett állomány pedig ugyanebben az időpontban 4736,2 millió euró volt.

A 2002. évi 1281 millió euró részvény és egyéb tulajdonosi részesedés befektető országok szerinti megoszlásából látható, hogy 2002-ben a befektetők rangsorát Hollandia vezette 483 millió eurós, második helyen Németország 158,4 millió eurós befektetéssel, majd az USA (103,5 millió euró), Svédország (102,5 millió euró) és Ausztria következtek.

A beérkezett 1281 millió euró részvény és egyéb tulajdonosi részesedés ágazati megoszlása szerint a legtöbb befektetés (650,5 millió euró, az összes befektetés 50%-a) a feldolgozóiparba áramlott, második helyen (20%) az ingatlanügyek és gazdasági szolgáltatások ágazat állt. A fizetési mérlegben „külföldiek ingatlan vásárlása” soron 2002-ben először látható elkülönítve az erre a területre áramlott 84,1 millió eurót kitevő külföldi tőke volumene.

A legjelentősebb befektető ország részesedése 1992–2002 között a magyarországi közvetlen tőkebefektetésekből az alábbiak szerint alakult:

- ◇ A közvetlen tőkemozgások terén a különböző világpolitikai, világgazdasági események hatásai mutatkoznak meg a különböző statisztikákban. Így, a 2002. évi adatok alakulásában is jelentős része és szerepe volt még a korábbi évekről átnyúló hatásoknak. Ennek figyelembe vételével 2002-ben a közvetlen tőkebevonás kedvezően alakult, az országba érkezett 1281 millió euró működő tőke 18,3%-kal meghaladta a 2001. évi teljesítményt.
- ◇ A külföldi részesedés napjainkban a jegyzett tőkéből a feldolgozóiparban, azon belül a Bőrtérmekek, lábbelik gyártása; Élelmiszer, ital, dohány gyártása; Gumi-, műanyag termék gyártása; Egyéb, nemfémes ásványi termék gyártása; Villamos gép, műszer gyártása; Járműgyártás ágazatokban igen magas, meghaladja a 60%-ot.
- ◇ Az ágazatok közül a járműgyártás, a villamos gép, műszer gyártás terén a multinacionális vállalatok meghatározóak, mind a világgazdaságban, mind hazánkban. Emellett jelen vannak az élelmiszeriparban, a ruházati iparban, valamint a cipő és bőrgyártás terén is. Hazánkban az utóbbi kettő kiemelt szerepe a távol-keleti verseny miatt visszaszorulóban van.

2.4 A külföldi működő tőke szerepe a külkereskedelmi forgalomban

A külkereskedelem szerkezetének átalakulása szempontjából figyelemreméltó [Antalóczy-Sass (2003) p. 4-36] a külföldi működő tőke hatása 1994–2002 között. Ebben az időszakban a gazdaságpolitika erőteljesen ösztönözte az exportorientált zöldmezős nagybefektetéseket (adómentességek, adókedvezmények, költségvetési támogatások és vámszabad területi befektetési lehetőségek révén), illetve lehetővé tette a külföldiek részvételét a privatizációban.

A belső körülmények elsősorban a hatékonyságnövelő és exportorientált befektetéseket vonzották. A külföldi működőtőke-beáramlás évenkénti hullámzó értékeit a privatizáció alakulása befolyásolta. A KMT döntő hányada (több mint 70%-a) EU-tag befektetőktől érkezett. A nem EU-tag befektetőket tekintve az USA a legjelentősebb, Japán súlya még a 2%-ot sem érte el. A vállalati méreteket tekintve valamennyi csoport, a kis- és közepes vállalatoktól a multinacionális cégekig, megtalálható volt. A '90-es évtized végére a világgazdaság száz legnagyobb vállalatából 76 valamilyen formában jelen volt hazánkban. A kereskedelemmel szinte valamennyi foglalkozott, de ezek közül 25 termelést is folytatott. A külföldi befektetések jelentőségét jelzi, hogy a GDP-arányos külföldi működőtőke-állomány az 1995. évi 27%-ról 2001-re 45% fölé emelkedett.

Dollárban számolva 1990-hez képest 2002-re a kivitel 3,6-szeresére, a behozatal 4,4-szeresére nőtt. A külkereskedelmi forgalom azonban nem volt egyenletes. Egyes időszakokat egyensúlyhiány (deficit) jellemezett. A külföldi tőkével működő vállalatok részese-dése a külkereskedelemből dinamikusan emelkedett.

2000-ben a legmagasabb technológiai színvonalú gépipari termékek exportjának 88%-át a külföldi tulajdonú vállalatok adták. A vámszabad területek exportjának meghatározó része, több mint 80%-a volt gépipari termék. A magyar kivitel koncentrációja elsősorban a KMT-vel működő vállalatok exportja miatt volt magas. Az első tíz exporttermék kivitelében elfoglalt aránya 1996-ban 25%, 2000-ben 35%, 2002-ben 30%-ot tett ki. A húzótermékek összetétele viszonylag állandó. A csoport első húsz tagja megközelítőleg megegyezik. A legfontosabb exporttermékeket a külföldi részvétellel működő zöldmezős beruházás eredményeként létrejött és vámszabad területen működő vállalatok állítják elő. A legmagasabb technikai színvonalú cikkek kivitele 2001-ben és 2002-ben is meghaladta az összexport 20%-át. Az úgynevezett high-tech külkereskedelmi forgalomban (Antalóczy- Sass saját számításai alapján) az export aránya 1992-ben 2,68%, és 2002-ben 21,13% volt, míg az import aránya az 1992. évi 9,04%-ról, 2002-re 20,19%-ra növekedett.

2003-ban Magyarország működőtőke exportja elérte az 1280 millió USD-t, majd 2004-ben 4472 millió USD lett.

2.5 A jelentősebb multinacionális vállalatok megtelepedése hazánkban a kilencvenes években

Hazánkban a privatizációs beruházások során korán megjelentek a multinacionális vállalatok. 1990 előtt a Tungstam privatizálásával a General Electric érkezett az országba, az Ericsson 1990-ben a MATÁV tender nyerteseként jelent meg, és 1991-ben már vállalatot is alapított. Az évtized végére a kezdeti termelőtevékenység kibővült, és a cég az Ericsson közép-európai szakértői és üzemeltetéstámogató központjává vált. Kutató-fejlesztő központja az évtized közepétől működik. Az Alcoa 1992-ben először rész-, majd később teljes tulajdonost szerzett a Székesfehérvári Könnyűfémgyárban. A cég alapos átstrukturálását újabb feldolgozó üzemek létesítése követte (öntöde, keréktárcsa gyár), majd az európai pénzügyi központ betelepítésére is sor került. A privatizáció is folytatódott: a Szerencsi Édesipari Vállalatnak a Nestlé, a Pécsi Dohánygyárnak a British-

American Tobacco, a jászberényi Lehel Hűtőgépgyárnak a svéd Electrolux lett a tulajdonosa. A Chinoint a francia Sanofi cég vette meg.

A SIEMENS csoport magyarországi hagyományai 1887-re nyúlnak vissza. A cég a II. világháború után 1968-ban jelent meg újra, először képviseleti irodával, majd 1974-ben megalapította az első nyugati részvételű vegyesvállalatot, a SICONCONTACT Kft-t. 1989-ben alapították a DUNA Kábel kft.-t, 1991-ben vették meg a telefongyárat, 1995-ben az ERŐKAR-t, 1996-ban a Csepeli Transzformátorgyárat. A multinacionális vállalatok beáramlása nem állt le és számos vállalat szerzett tulajdonrészt hazai vállalatokból, például a Deutsche Telecom (MATÁV, Westel), Pepsi-cola (Fővárosi Ásványvíz és Jégipari Vállalat), South African Breweries (Dréher Sörgyárak Rt.), Accor és Mariott (szállodai ipar). Az állami vállalatok készpénzért való eladása stratégiai befektetőknek a kilencvenes évek második felében újabb lendületet adott a privatizációnak. Ennek kapcsán jelent meg a Daewoo (Debreceni Gördülőcsapágygyár) és a Michelin (Nyíregyházi Gumiabroncs Gyár) hazánkban. A gyógyszeriparban a Servier és a Tegal szerzett tulajdont, a bankprivatizációban a GE, az ABM AMRO, a DG, az ING stb.

A multinacionális vállalatok hazai megjelenésében a privatizáció mellett a zöldmezős beruházások is egyre nagyobb szerepet játszottak. 1996-ig a külföldi zöldmezős beruházások összege 3 milliárd dollárt tett ki, amely összesen 220 projektet ölelt fel. 1996 végéig a hazánkba beruházott külföldi tőke 20%-a zöldmezős ipari beruházás volt. Az összes zöldmezős beruházás több mint felét hét külföldi befektető finanszírozta (General Motors, Audi, Suzuki, IBM, Ford, Guardian Glass, TDK). A zöldmezős külföldi beruházások országokénti sorrendjét az USA vezette Németország és Japán előtt. Az összes külföldi zöldmezős beruházásból a gépipar több mint 2/3 arányban részesedett, megelőzve az élelmiszer- és vegyipart. Ezen felül a műanyag-feldolgozás, a csomagolóstechnika és a speciális élelmiszeripari termékgyártás területére ruháztak be ebben az időszakban. A külföldi befektetők döntései [*Éltető-Sass (1997) p. 531-546*] jelentősen befolyásolták a letelepedést.

A különbségek a vállalatok tevékenységében, jellemzőiben és motivációiban, attól függően, hogy exportorientált vagy hazai piacra orientált cégnél hozták-e a döntéseket, jellemzően eltértek. Három vállalati csoport volt megkülönböztethető:

1. összeszerelő exportorientált (ÖE),
2. hazai bázisú exportorientált (HBE) és
3. nem exportorientált (NE) vállalat.

A mintában 17 ÖE, 19 HBE és 64 NE szerepelt. A vállalatok telephely választását tekintve az egyik legfontosabb jellemző a vámszabad terület volt, a vállalatok 17%-a vámszabad területen létesült. 1996 első felében már 1,2 milliárd dollár volt a vámszabad területeken keresztül bonyolított kivitel, és 1 milliárd dollár a behozatal.

A vállalatok nagyságát tekintve a hazai bázisú exportorientált cégeknél a legmagasabb, a nem exportorientáltak között a legalacsonyabb a kiemelkedően nagy tőkéjű cégek aránya. Az összeszerelő exportorientált cégeknél dominált a 200–500 fős kategória, míg a hazai bázisú exportorientált cégeknél a legnagyobb az 500 főnél többet foglalkoztató vállalkozások aránya. A külföldi tulajdon arányát tekintve a legtöbb tisztán külföldi

cég az összeszerelő exportorientált csoportban volt (89%). Az export jövedelmezőségét tekintve az összeszerelő exportorientáltak esetében a legjobb a kivitel jövedelmezősége az összes értékesítéshez viszonyítva, utánuk a hazai bázisú exportorientáltak következtek. A legmagasabb exportjövedelmezőséget az összeszerelő exportorientált cégek érték el, ami a kimagasló (80% vagy több) vállalaton belüli kereskedelem arányának volt köszönhető. A hazai bázisú exportorientált cégek vállalaton belüli kereskedelmének aránya kicsi volt. Az importintenzitást és a hazai beszállítókat vizsgálva az inputjaik legkisebb hányadát szerezték be importból és nagy hányadát hazai beszállítóktól, míg ez az arány fordított az összeszerelő exportorientáltak csoportjában, a nem exportorientált vállalatok esetében pedig az export és import átlagosan kiegyensúlyozottnak mutatkozott. A vizsgálatba bevont cégek legnagyobb része 1991–93 között alakult, amelyek 53%-ának vidéken, 47%-ának pedig Budapesten volt a székhelye. A zöldmezős beruházások 43%-os arányt képviseltek. A külföldi tulajdoni arányt tekintve a cégek 91%-át a többségi külföldi tulajdonú, 56%-át pedig a teljesen külföldi tulajdonú cégek tették ki.

Megfigyelhető volt az a tendencia, hogy a külföldiek az új befektetések számára egyre inkább a többségi, illetve a 100%-os külföldi tulajdonú vállalkozási formát választják. A vegyes vállalatok külföldi tulajdonosai fokozatosan kivásárolták a helyi tulajdonrészt is. A vállalatok 48%-ának forgalma 10 millió dollár feletti volt, és 25%-uk több mint 500 embert foglalkoztatott. A mintában szereplő vállalatok között legnagyobb arányban gépipari és élelmiszeripari cégek voltak. A vállalatok számára a legfontosabb motiváló tényezők között a hazai piaci részesedés megszerzése és növelése, a stabil jogi keretek, a szakképzett munkaerő, a gazdasági fejlődés kilátásai, a viszonylag stabil szociális helyzet és az alacsonyabb munkaerő-költségek szerepeltek. Igen jellemzőnek tekinthető az, hogy a három vállalati csoport (ÖE, HBE, NE) számára az akkori időszakban a legnagyobb akadályozó tényezők (a rangsorban az első három) között az infláció, az adó- és tb-terhek és a bürokrácia szerepeltek. Lényegesen hátrább sorolódtak az olyan tényezők, mint az EU-piaci restriktívumok, az elégtelen jogi garanciák vagy az eladósodottsági és fizetési nehézségek.

Szintén említésre méltó, hogy az exportot befolyásoló tényezők közül a rangsor szerinti első három között szerepelnek az adókedvezmények és vámvisszatérítések, viszonylag jelentős súlyú az árfolyam-politika. Míg az emberi tőke fontos tényezőnek bizonyult a külföldi vállalatoknál, a hazai bázisúaknál zavaró tényezőként ez elő sem fordult.

1996-ig a zöldmezős ipari beruházások zömmel a Balaton – Székesfehérvár – Gödöllő vonalától észak-nyugatra helyezkedtek el, a dél-keletre megtelepült beruházások korábban fontos ipari központokban (Dunaújváros, Szarvas, Pécs, Orosháza) választottak telephelyet. A Magyarországra érkező külföldi működőtőke-beruházások és a külföldi zöldmezős beruházások struktúrája 1996 után fokozottan átalakult. Számos új, nagy zöldmezős feldolgozóipari beruházásra került sor (Knorr-Bremse, Ericsson, Scania, VW, UTA, Philips, Guardian Glass, TDK). 1997-től kezdett gyártani a SOUFTEC (Tatabánya) a Sony (Gödöllő), a VAW (Győr), valamint számos kis- és középvállalat. Néhány új, nagy jelentőségű gyár is megjelent, a Lamellen und Kuplung Szombathelyen, valamint az SCI System Tatabányán. A privatizáció 1998 után leállt, és csak 2003-ban kezdődött el újra a magánosítás (Postabank, Jelzálog és Földhitelbank).

Módosult a külföldi zöldmezős feldolgozóipari beruházások szerkezete is. Megjelentek a magasabb hozzáadott értéket képviselő, K+F intenzív, magasabban képzett munkakerőt foglalkoztató beruházások. Egyre nagyobb szerepet játszott a '90-es évek második felében a nagy multinacionális cégek első és második körű beszállítóinak hazánkba települése, mivel a hazai kis- és középvállalkozások nem voltak képesek a multinacionális cégek beszállítóivá válni. Így a nemzetközi vállalatok hagyományos külföldi beszállítói telepedtek át hazánkba.

A multinacionális vállalatok nagy része az autóiparban tevékenykedik. Fontos számukra a képzett, de relatív olcsó munkaerő, és az ideális szállítási feltételek. A hazánkban működő autóipari beruházások főként a fő közlekedési útvonalak és autósztrádák mentén találhatók a Nagykanizsa – Székesfehérvár – Budapest – Gödöllő – Hatvan – Tiszaújváros – Debrecen – Nyíregyháza vonaltól észak-nyugatra.

Az elektronikai iparban tevékenykedő multinacionális vállalatok számára speciális szaktudásra van szükség, a szállítási eszközt tekintve pedig főként repülőgépen szállítanak. Ezek a cégek ezért inkább Budapesten és annak közvetlen közelében koncentrálódnak, a repülőtér közelsége miatt.

A kereskedelemben levő multinacionális vállalatok, nagy alapterületű külföldi áruházak zöldmezős beruházásaiként települtek le, Budapest külső kerületeiben, a város környékén, majd a nagyobb megyeszékhelyek határaitban. A telephely kiválasztásánál a megfelelő vásárlóerő volt az egyik döntő tényező az adott földrajzi körzetben. Keresték az olcsó, üres, közművesített vagy könnyen közművesíthető földterületeket, illetve a jó megközelíthetőség játszott még szerepet.

3. A magyarországi regionális fejlődés kilencvenes évekbeli alakulása

A nagy történelmi változásokon túl a regionális különbözőségek alakulásához számottevően hozzájárult a globális piaci hatások, a globális trendek Magyarországra való áttérése. Ennek megfelelően egyrészt léteznek olyan régiók, ahol a gazdasági krízis jóval mélyebb, mint máshol, másrészt vannak olyanok, ahol a gazdasági fellendülés tartós, a munkanélküliség gyakorlatilag minimális, és a bevételek nagymértékben meghaladják az országos átlagot. A kilencvenes évek elején mély strukturális válság lépett fel azokban a szocializmus idején vezető régiókban, amelyek gazdasága főként a nehézipar egy speciális ágazatára épült. A krízis oka nemcsak a rendszerváltás előtt létrehozott nehézipari üzemekben keresendő, hanem a hagyományos ipari tömegtermelés válságában, amely a klasszikus értelemben vett ipari övezeteket sújtotta.

A regionális átalakulás vesztesei általában a régi ipari vidékek voltak. A megváltozott gazdasági környezet függvényében olyan régiók kerültek vezető pozícióba, amelyeknek előnyt jelentett az EU-határ közelsége, a határmenti kereskedelmet bonyolító vállalkozásoknak, az idegenforgalomnak és a határokat átszelő kistérségi munkaerőpiacnak köszönhetően. Ezzel párhuzamosan a hagyományosan idegenforgalomra berendezkedett régiók gazdasága is fejlődésnek indult. A megváltozott gazdasági-társadalmi környezethez való alkalmazkodás ott lehetett eredményes, ahol nemcsak az infrastruktúra kialakulásának és a magasán képzett munkaerő megjelenésének volt meg az esélye, de az inno-

vatív gazdasági klíma, a kisüzemi, kisipari tradíciók és vállalkozásorientált önkormányzati szolgáltatások jelenléte is biztosított volt. Azok a régiók válhattak kiemelkedően sikeressé, ahol sikerült megteremteni az egyensúlyt a multinacionális cégek és a lokális (hazai vállalkozók érdekeit képviselő szervezetek, önkormányzat) érdekek között. Olyan tényezők is hatottak, mint a helyi piacra és a befektetési lehetőségekre vonatkozó információk (információgazdag környezet), a technológia-átvitel, a szakoktatás, képzés helyzete és színvonala, a cégek közötti kommunikáció és kooperáció, valamint az alulról szerveződő gazdasági kapcsolatok. Mindezek mellett a kisvállalkozások hálózata, az adott régióban megtelepült multinacionális cégek és beszállítóik közötti kapcsolat, valamint a régiók különböző döntési szerveinek közös fejlesztési stratégiája is meghatározó volt az illető térség fejlődésére nézve. A gazdasági jellegű meghatározottságok kiegészültek olyan további adottságokkal, mint a történelmi hagyományok, a kulturális értékek, az infrastrukturális ellátottság, a munkaerő képzettsége vagy a környezet minősége.

4. A külföldi működő tőke Magyarországon

A fejezet a külföldi működő tőke területi eloszlását, az egy főre vetített GDP régiókénti, megyénkénti eloszlását, az infrastruktúra területi vonatkozásait, kapcsolatát a külföldi működő tőkével, a vállalkozások számának területi, valamint a humánindex alakulását tárgyalja. Külön alfejezet kísérli meg feltárni a kapcsolatok szorosságát (korrelációját) a külföldi működő tőke és a régiók fejlődését jellemző kiválasztott mutatók között.

4.1 A külföldi működő tőke területi eloszlása

A külföldi működő tőke regionális hatásainak vizsgálata 1992–1996 között több szerzőnél is, [*Hamar-Nagy (2001) p. 76-81*] eltérő fejlődést mutatott, és a tevékenységek „főváros-centrikusságára” világított rá. Az a tény, hogy Magyarországra a külföldi működő tőke hirtelen és nagy ütemben áramlott be, növelte az egyenlőtlenségeket. Budapest kiemelkedő részaránya a szolgáltatásokban azzal magyarázható, hogy ezen területen a külföldi működőtőke-befektetések szinte kizárólag Budapesten bejegyzett cégekbe áramlottak. Bár a Budapesten kívüli külföldi működőtőke-befektetések elenyészők voltak (a külföldi működőtőke-állomány növekedését tekintve nem Budapest járt az élen), a megyék szintjén így is jelentősen hozzájárultak a fejlődéshez. Mindenütt mérséklődött a munkanélküliség, növelték az exportorientációt, a vállalati működés hatékonyságát, a külföldi tulajdonosok pedig, eközben meghatározó súllyal tettek szert számos területen.

A feldolgozóiparba áramlott külföldi működő tőke 45%-át fektették budapesti cégekbe. 1996-ban Vas megyében és Budapesten a foglalkoztatottak közel 40%-a, Győr, Heves, Zala és Komárom megyében minden harmadik ember, Baranya, Borsod és Csongrád megyében pedig minden negyedik ember dolgozott külföldi működő tőkével rendelkező cégnél. Tolna, Békés, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok és Somogy megyében volt a legcsekélyebb a külföldi működőtőke-beáramlás foglalkoztatottságot javító hatása. A külföldi tőkével működő cégek mindenütt jobban megfizették dolgozóikat, mint a tisztán hazai tulajdonban levő cégek. 1996-ban már az országos átlagban az

összes bér- és bérjellegű kifizetések 41%-át a külföldi tőkével működő cégek adták. A személyjellegű kifizetésekből és bérjárulékokból Budapest aránya (51%) kiemelkedő volt, ami a pénzintézeti és a jobban fizetett tevékenységek főváros-centrikusságával magyarázható. A bérkiáramlás dinamikája nem Budapesten volt a legerőteljesebb 1992–1996 között, ez a megyék közel felében nagyobb volt. A negatív rekordot Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Komárom és Somogy megye állították fel. A közteherviselést tekintve a külföldi tőkével működő cégek tb-járulék fizetései valamennyi megyében a bérkiáramlás mértékét meghaladó ütemben emelkedtek. A vállalati eredmények javultak, 1996-ban a külföldi tőkével működő cégek átlagában pozitív eredmény képződött szinte minden megyében. Az összes adófizetési kötelezettség 57%-a budapesti cégeknél keletkezett 1996-ban. A külföldi tőkével működő cégek esetében a jelentős adókedvezmények ellenére ez az arány az 1992. évi 32%-ról 1996-ra 71%-ra emelkedett, amely igen meghatározó nagyságrendű. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 61%-ban növelték a megye adóbevételeit, Veszprém és Vas megyében az adóbevételek több mint 40%-a, Heves és Győr-Moson-Sopron megyében pedig több mint 30%-a származott vegyes vállalatból. A külföldi tőkével működő cégek hozzájárulása az adóbevételekhez Békés, Bács-Kiskun, Fejér, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok és Tolna megyékben volt a legalacsonyabb.

A külföldi működő tőke régiók és megyék szerinti megoszlása 1996–1999 között érdemlegesen nem változott. Bár e négy évben szinte minden régióba évről-évre valamivel több külföldi tőke áramlott, Közép-Magyarország és a főváros súlya azonban meghatározó mértékű maradt.

A működő vállalkozásoknak 2000-ben közel 3 %-a, szám szerint 25 132 volt külföldi érdekeltségű. Ennek több mint hattizede a közép-magyarországi régióban, ebből közel 14 ezer a fővárosban tevékenykedett, vagyis az amúgy is fejlettebb régiókat erősítették. A külföldi érdekeltségű vállalkozások száma Budapest után Zala, Győr-Moson-Sopron és Vas megyében a legmagasabb, míg Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a legalacsonyabb. Az egyenlőtlenégeket jól jellemzi, hogy a 2000. év elején például a Zala megyei 29-cel szemben Békés megyében tízezer lakosra mindössze 6 külföldi érdekeltségű vállalkozás jutott, a megyei rangsorban a 16–17. helyet foglalta el Jász-Nagykun-Szolnok megyével megosztva. 2000-ben a külföldi működő tőke összege megközelítette a 2287 milliárd forintot, amely a jegyzett tőkének 85%-át tette ki. A beáramló tőke a gazdasági ágakat eltérő mértékben érintette [*Hamar (1999) p.: 42-53*]. Az 1996 végéig befektetett külföldi működő tőke zöme a feldolgozóiparba áramlott. A vidékfejlesztés fő eszközeként az ipar vidékre telepítését célozták meg, de a feldolgozóipar súlyát nem sikerült Budapesten jelentősen mérsékelni. A fővároson kívül a külföldi befektetők számára vonzó területek Fejér megye, Komárom-Esztergom, Borsod és Vas megye voltak. Az ezekre a helyekre befektetett külföldi működő tőke értéke másfélszer, kétszer akkora volt, mint az országos átlag. Az országos átlagot meghaladó arányt képviseltek a külföldi tőkével működő cégek Zalában, Komárom, Baranya, Veszprém és Somogy megyékben is. A külföldi tőkével működő vállalatok uralták Veszprém, Csongrád és Tolna megye kivételével a megye feldolgozóipari tőkéjének legalább 50%-át. Budapesten a szolgáltatások és a pénzügyi szféra vonta el a külföldi működő tőke egy részét, míg Baranyában az összes

vállalati tőke 40%-a a vállalatok fél százalékát kitevő 54 közműszolgáltató vállalatra koncentrálódott. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a közmű-privatizáció jelentette a legnagyobb vonzerőt a külföldi működő tőke számára. Ezek 51%-a három vállalatba áramlott. Csongrád megyében ez az arány 59% volt, két közmű szolgáltató cég révén. Hajdú-Bihar megyében három közmű vonzotta a külföldi működő tőke 57%-át, Heves megyében két cég a 60%-át. A közművek mellett néhány megyében még a szállítás, raktározás, posta és távközlés, valamint az ingatlanforgalmazás, gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások részesedtek a külföldi működő tőkéből jelentősebb mértékben. A mezőgazdaság és a halászat Somogyban és Tolnában jelent meg a külföldi működő tőkét vonzó fontosabb ágazatok között. A külföldi működőtőke-beáramlásnál fontos szerepe volt annak, hogy az iparon belül a munkaiigényes vagy a tőkeintenzív tevékenységekre szakosodtak. A külföldi működőtőke-beáramlás intenzitása és a vállalati működés, exportképesség, hozzáadott értéknövekedés, bértáramlás és közteherviselés között egyértelmű pozitív kapcsolatok voltak a régiók és a megyék szintjén is. Néhány megye hátránya a külföldi működőtőke-vonzást tekintve kétségtelen. A vámszabad területek és a vidékfejlesztési szándék révén az export- és a forgalomnövekedés gócpontjai eltolódtak a Budapesten kívüli térségek felé. A külföldi működőtőke-befektetések azonban az előbbieken ellenére egyes ágazatokban csaknem kizárólag Budapesten bejegyzett cégekbe áramlottak. A 2000. évben a külföldi tőke 36,5%-át a feldolgozóiparba, 16,1%-át az ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás, 12,5%-át a kereskedelem, javítás, 11,6%-át a pénzügyi tevékenység, 7,8%-át a szállítás, logisztika, posta és távközlés ágakba fektették be.

A területi elhelyezkedést tekintve továbbra is legnépszerűbb a főváros: 2000-ben itt koncentrálódott a vállalkozások 54%-a, az összes külföldi tőke 56%-a. A gyorsabb ügyintézés, kapcsolattartás, utazási idő, költségsökkentés stb. érdekében a cégek egy része Budapesten tartott fenn néhány fős irodát, holott befektetett tőkéjük valójában az ország más régiójában működött. Az is előfordult, hogy a fővárosi vállalkozás behálózta az egész országot. *Budapest túlsúlyát a kettős könyvelést folytató cégek a cégek székhelye szerinti regisztráción alapuló adóbevallásai is felnagyítják.*

1. tábla

A külföldi érdekeltségű cégek adatai, 2003–2004

Területi egység	Szervezetek száma	Saját tőke	Ebből külföldi	Szervezetek száma	Saját tőke	Ebből külföldi
		milliárd Ft			milliárd Ft	
	2003			2004		
Közép-Magyarország	16 292	6 369,7	5 416,4	16 365	8 860,4	6 349,5
Közép-Dunántúl	1 736	930,5	860,5	1 707	1 084,2	1 003,7
Nyugat-Dunántúl	2 557	1 091,9	1 029,2	2 547	1 205,0	1 157,8
Dél-Dunántúl	1 339	186,9	157,4	1 305	168,4	148,0
Észak-Magyarország	775	623,0	478,6	741	792,4	412,7
Észak-Alföld	2 606	470,1	434,3	2 461	484,6	464,8
Dél-Alföld	1 488	259,5	203,3	1 349	280,0	228,5
Egyéb fel nem osztható		136,6	136,6		169,9	169,9
Összesen	26 793	10 068,2	8 716,3	26 475	13 044,9	9 934,9

4.2 A GDP területi vonatkozásai

A bruttó hazai termék (GDP), az egy főre jutó GDP a nemzetgazdaság és a régiók teljesítményét tükrözi, alkalmas az országok és térségek fejlettségbeli különbségeinek kifejezésére. Első alkalommal 1994-re vonatkozóan készítették el a bruttó hazai termék megyei megoszlásának becslését. Ez más országokkal való összehasonlításra nem alkalmas, a hazai területi különbségeket méri.

A bruttó hazai termék 2001-ben 14 850 milliárd Ft volt folyó piaci beszerzési áron. A GDP-t tekintve Közép-Magyarország, Nyugat- és Közép-Dunántúl az ország GDP-jének 65%-át állították elő. Magyarország hét régiója között a különbségek csökkentek a vizsgált időszakot tekintve, de még így is jelentős eltérések vannak az ország keleti és nyugati felét tekintve [Bruckner-Gether (2003) p. 323-331.]. A rangsor első három helyén minden évben Közép-Magyarország, Nyugat-Dunántúl és Közép-Dunántúl, a két utolsó helyén Észak-Magyarország és Észak-Alföld állt az egy főre jutó GDP-t tekintve. Közép-Magyarország a bruttó hazai termékből 1994–2001 között 42-44%-ban részesedett, és 2001-re 58%-kal meghaladta az országos átlagot. A vizsgált időszakban a gazdasági fejlettségbeli különbségek nőttek a térségek között. Budapest egy főre jutó GDP-jét tekintve mindig vezető helyen állt, 2001-ben már az országos átlag kétszerese volt.

A megyei rangsort tekintve Győr-Moson-Sopron és Fejér tartozott az élvonalba, Fejér és Vas megye gazdasági fejlődése megtorpant az ipari termelés csökkenése miatt. Komárom-Esztergom megye egy főre jutó GDP-je nőtt, Zala, Tolna, Pest és Csongrád megye a középmezőnyhöz tartoztak, teljesítményük alig tért el egymástól.

Nyolc év alatt Baranya, Heves, Hajdú-Bihar egy főre jutó GDP-je az országos átlag 71–84% közötti sávjában mozgott. Jász-Nagykun-Szolnok, Somogy, Bács-Kiskun, Békés és Borsod-Abaúj fejlettségben közelebb kerültek egymáshoz, de növekedésük átlag alatti maradt (az országos átlag 64–69%-át tették ki). A két utolsó helyen Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg osztozott, lemaradásuk az évek folytán nőtt 2001-től eltekintve.

4.3. Az infrastruktúra területi vonatkozásai, kapcsolata a külföldi működő tőkével

A kapcsolat kétirányú, mivel a külföldi működő tőke beáramlása ösztönzi a gazdaság fejlődését, a bővülő források révén megindulnak az infrastrukturális fejlesztések, míg a fejlett infrastruktúra elősegíti a vállalkozások letelepedését, a tőke vonzását, valamint visszahatva gyorsítja a gazdasági fejlődést.

A magyarországi infrastruktúra fejlődésével, problémáival számos tanulmány, például [Ehrlich Éva (2003) p. 56–66.], [Kulcsárné-Nagy (2003), p. 231–248.] foglalkozott. A szerzők egy része az utóbbi mintegy 30 éves periódusra nézve, 1970–2001 között vizsgálta az infrastruktúra átalakulását. Magyarországon a rendszerváltás előtt a termelőágakra (mezőgazdaság, ipar, építőipar) fordítottak nagyobb figyelmet, így kevesebb jutott az ezeket támogató infrastruktúrára. Ahogy a régiók között is, úgy az infrastruktúra elemei között is jelentős különbségek mutatkoznak. A világ fejlettebb régióiban korábban megindult az ipar súlyának gazdaságon belüli csökkenése, és a szolgáltatások arányának növekedése. A gazdaság teljesítménye egyre nagyobb mértékben függ a halyo-

mányos és a modern infrastruktúra fejlettségétől, valamint a képzett munkaerő rendelkezésre állásától. A lakókörnyezet állapota is számottevő befolyásoló tényező, hiszen a jó környezet képes odavonzani a megfelelően képzett szakembereket. Magyarországon a területi különbségek közt a legjellemzőbb a főváros és a vidék közti, valamint a Dunántúl és az ország keleti régiói közti eltérés. Az alföldi régiók és Észak-Magyarország infrastruktúrális ellátottsága az országos átlagnál rosszabb.

4.4 A vállalkozások számának alakulása régióként és megyéenként

A vállalkozások száma és a külföldi működő tőke letelepedése között szintén elég szoros kapcsolat van. Ahol a vállalkozások száma nagy, ott általában a külföldi működő tőke is nagyobb arányban van jelen, mind a vállalkozások számát, mind a jegyzett tőkét tekintve. A magyarországi viszonyok azonban eléggé megtevesztők több megye esetében. Például Csongrád és Baranya megye előkelő helyezése kivételnek tekinthető. Ezekben a megyékben igen sok, közöttük kényszer- és kisvállalkozás alakult kis értékű induló tőkével, viszont a külföldi működő tőke abszolút, jegyzett tőkeértékben viszonylag alacsony, noha például Csongrádban számuk több alföldi megyéhez viszonyítva kiemelkedően magas.

A működő vállalkozások ezer lakosra jutó száma változatlanul Budapesten a legmagasabb (141). A megyék közül az első helyen Győr-Moson-Sopron (89) megye áll, ezt Zala és Pest megye követi 85, illetve 84 vállalkozással. Ezzel szemben Borsod-Abaúj-Zemplén megye áll az utolsó a sorban (56 vállalkozás), közvetlenül Nógrád megye után (59 vállalkozás).

4.5 A külföldi működő tőke és a régiók fejlődését jellemző kiválasztott mutatók kapcsolatának szorossága (korrelációja)

A külföldi működő tőke és a régiók fejlődését jellemző kiválasztott mutatók szorosságát mutatja be ez az alfejezet.

Gazdasági jelzőszámok

- A külföldi működő tőke regionális értékei és az egy főre jutó GDP értékei között jellemzően szoros korreláció van. (Az értékek 0,9-et értek el, vagy e fölött vannak.)
- Valamelyest alacsonyabb a korreláció a külföldi működő tőke és az ipari termelés értéke között. Ebben szerepet játszhat az, hogy az ipari termelés felfutása, mintegy egy-két évvel követi az adott évi tőkebeáramlást. A 2000. évi kiugróan alacsony korrelációs koefficiens azzal magyarázható, hogy míg az ipari termelés értéke Közép- és Nyugat-Dunántúlon több, mint megkétszereződött (2000/1997: Közép-Dunántúl: 220%; Nyugat-Dunántúl: 263%) a korábbi beruházásoknak köszönhetően, addig a tőkebeáramlás üteme az ipari termelés üteménél lényegesen nagyobb volt (2000/1997: Közép-Dunántúl: 245%; Nyugat-Dunántúl: 381%).

A foglalkoztatottságot jellemző jelzőszámok

- Rendkívül szoros (jellemzően 0,97 feletti) a korreláció a külföldi működő tőke és a foglalkoztatottak száma között. Ez mindenképpen azt támasztja alá, hogy a külföldi működő tőke jelenlétének a régiókban jelentős munkahelyteremtő hatása van. Ezt erősíti a munkanélküliek számával való összefüggés, a korreláció ugyanis ebben az értelemben évről évre csökkent. (A foglalkoztatottság növekedésével a munkanélküliségnek csökkennie kell. Elvileg persze a foglalkoztatottság az inaktív rétegből való kikerülés révén is növekedhet anélkül, hogy a munkanélküliségi ráta csökkenne.)

A szociális társadalmi helyzetet jellemző jelzőszámok

- A külföldi működő tőke évről évre történő növekedésével a háztartások egy főre jutó évi átlagos bruttó jövedelme szintén növekedésnek indult, így a korreláció javuló tendenciát mutat.
- Javuló tendenciájú a háztartások egy főre jutó évi átlagos összes személyes célú kiadása is. A háztartások egy főre jutó évi átlagos összes személyes célú kiadását tekintve a 2000. év visszaesést mutat. Ez a visszaesés jellemző csaknem az összes kiválasztott szociális társadalmi helyzetet jellemző jelzőszámra, azaz a bruttó jövedelemre, a személyes célú kiadásokra, a személygépkocsik számára és az ezer lakosra jutó személygépkocsik számára, kivétel az épített lakások száma, amelynek esetében a korreláció folyamatosan javuló. Az utóbbira hatással lehetnek a külföldi működő tőke növekedésén kívül a kedvezőbb feltételű lakáshitel konstrukciók is.

Az infrastruktúrát jellemző jelzőszámok

- A kiválasztott jelzőszámok tekintetében a korreláció jelzőszámonként kimagaslóan kiegyenlített volt, és majd minden jelzőszám esetében közel azonos értékű. Ebből rendkívül erős kölcsönhatásra lehet következtetni, azaz a tőke „kedveli” az infrastruktúrával jól ellátott régiókat, megyéket, kistérségeket. Az előző két fejezetben tárgyalt kutatások empirikus és számított adatai jó egyezést mutatnak a korrelációs számításokkal.

A turizmust jellemző jelzőszámok

- Magas a külföldi működő tőke és a kereskedelmi szálláshelyek vendégforgalma közötti korreláció. A vendégszám folyamatosan növekedett a vizsgált időszakban.
- Összehasonlíthatatlanul jobbak a korrelációs tényezők a külföldi működő tőke és a szállodák férőhelyei között. Ennek magyarázata az, hogy a szállodai férőhelyek növekedési dinamikája jól követte a külföldi működőtőke-beáramlás ütemét. A nyolc éves periódus kiválasztott éveiben jóval 0,7 fölött alakultak a számok.
- Még jobbak a külföldi működő tőke és a szállodák vendégeinek száma közötti korrelációs adatok (0,98-0,99).

A népmozgalmat jellemző jelzőszámok

- Csaknem függvényszerű a kapcsolat a külföldi működő tőke és a népsűrűség között (0,99-1,00). Ez arra utal, hogy a külföldi működő tőke „keresi” azokat a helyeket, ahol megfelelő számban rendelkezésre áll a munkaerő, jó az infrastruktúra, számottevő a vásárlóerő, jók a lakhatási körülmények, jó színvonalú az egészségügyi ellátás és megfelelő szinten vannak az oktatási, kulturális intézmények is.
- Feltűnően magas értékű a szorosság a külföldi működő tőke és a halálozások száma között (0,91–0,93). A halálozások magas száma jellemző volt a Lenti vállalkozási Övezetre is. Az átlagosnál felfokozottabb élettempó lehet talán ennek egyik oka. Az okok feltárása kiterjedtebb kutatásokat igényelne.
- Ennél csaknem egy tizeddel rosszabbak a külföldi működő tőke és az élveszületések száma közötti korrelációs koefficiensek (0,82–0,87). Jónak tekinthető a KMT és a házasságkötések száma közötti korreláció is (0,81–0,94). A biztonságban tűnő jövedelmi viszonyok valószínűleg befolyásolják a házasságkötési kedvet és a gyermekvállalási hajlandóságot is.
- A külföldi működő tőke és a vándorlási különbözet közötti szorosság viszont alacsony értékű és évenként jelentékenyen ingadozó (0,02–0,62). Ez arra utal, hogy a munkaképes lakosság mobilitási tényezője igen alacsony. Nem jellemző a munkahelyért feladni a korábbi állandó lakhelyet, inkább az ingázást választják a dolgozók. Több helyen a vállalatok által szervezett buszjáratok gyűjtik össze a dolgozókat és szállítják őket a munkahelyre, illetve onnan vissza.
- Ezek a vizsgálatok visszaigazolják más felmérések, tanulmányok eredményeit.

5. Az iparpark-program eredményei

5.1 A hazai ipari parkok története, eredményei

Az ipari parkok kialakulása Magyarországon az 1990-es évek elején indult meg. Az a felismerés tükröződött ebben, hogy az ipari park igen fontos eszköze a befektetések ösztönzésének, a munkahelyteremtésnek, a technológiai szint emelésének, valamint a területi egyenlőtlenségek mérséklésének, azaz a gazdaságfejlesztésnek. A kormányzati szabályozás 1997-ben kezdődött meg, az “Ipari Park” cím pályázati rendszer meghirdetésével. Az ipari parkokban az “Ipari Park” cím elnyerésének időpontjához viszonyítva a betelepült vállalkozások száma 660-nal, a foglalkoztatottak száma 44 ezerrel, a termelő beruházások összértéke összehasonlítható arón 680 milliárd Ft-tal, a termelési érték 2300 milliárd Ft-tal nőtt. Jelenleg 160 terület, illetve szervezet rendelkezik “Ipari Park” címmel. A hazai ipari parkok jelentős eredményeket tudnak felmutatni. A 160 ipari park betelepítettsége, fejlettsége változó. 24 ipari parkban még nincs működő vállalkozás, a fejlesztések csak most indulnak. 44 ipari parkban a betelepülés megindult, vannak már működő vállalkozások. 46 ipari parkban a betelepülés már előrehaladt, (tíznel több vállalkozás van 500 fő alatti létszámmal, vagy tíznél kevesebb vállalkozás van 500 főnél több létszámmal). 2002-ben az ipari parkok vállalkozásai adták az ipari foglalkoztatottak

15,7%-át, az ipar teljes értékesítési árbevételének 26,3%-át, valamint az ország ipari exportárbevételének 39,0%-át.

Összterületük mintegy 8800 hektár, többnyire alpinfrastruktúrával ellátott ipari telephelyek állnak rendelkezésre a betelepülni szándékozó vállalkozások számára.

Az ipari parkokat vállalkozásnak tekintik. A vállalkozói és önkormányzati tőke együttesen jelenik meg az ipari parkok 52–55%-ában, 40%-ot meghaladó mértékű a magántőke által alapított parkok aránya, 5–8% pedig kizárólagos önkormányzati tulajdonban van.

5.2 Az iparipark-hálózat strukturális jellemzői

Azok az ipari parkok, amelyek 1998–2001 között nyerték el az “Ipari Park” címet, általában önkormányzati kezdeményezésre, térségi gazdaságfejlesztési programként indultak el. Ezeknél főként hazai piacra termelő kis- és középvállalkozások játszottak meghatározó szerepet, ezért ezeknek a parkoknak a fejlesztése viszonylag lassú, mivel a lehetőségeik szerényebbek. Ezek az ipari parkok még csak kezdeti fejlődési stádiumban vannak. A kezdeti időszakban létesült, nagyjából a multinacionális vállalatok letelepítésére szerveződött ipari parkok elsősorban az ország nyugati régióiba (Nyugat- és Közép-Dunántúlra) orientálódtak, míg a Dunától keletre eső térségekben nagyjából a hazai piacra termelő, kis- és középvállalkozások jelentek meg. Ennek oka, hogy a dunántúli régiók a nyugati exportpiacokhoz közel vannak és jó az elérhetőségük.

Az ipari parki szolgáltatások színvonala összességében alacsonynak mondható. Mind-egyikükben adottak az alapközművek (víz, csatorna, villamos energia, ezen belül ipari áram, gáz, burkolt út, vezetékes telefonhálózat és a közvilágítás), de az ún. kiegészítő infrastruktúrát (Internet, ISDN, ADSL, stb.) akkor a parkoknak csak mintegy fele tudta biztosítani. Viszonylag kevés park biztosít egyéb, nem infrastrukturális jellegű szolgáltatásokat, mint az adminisztratív szolgáltatások (egyablakos ügyintézés, könyvvitel, vám-ügyintézés, bankkirendeltség, ügyvitel, üzemeltetés, cégek jogi képviselete), az innovációs szolgáltatások, a különféle tanácsadási szolgáltatások, vagy pályázatfigyelés.

A szolgáltatási paletta bővítésére a parkok többségében csak az alapvető infrastrukturális fejlesztések végrehajtását követően kerül sor. Az érett parkok többsége jó autópálya kapcsolatokkal rendelkezik (példaként Győr, Tatabánya, Székesfehérvár, VIDEOTON, Sóstó, Alba Ipari Parkok, Kecskemét Városi, KÉSZ, Heliport Ipari Parkok-, Hatvan, Salgótarján, Miskolc-Alsózsolca említhető). Egy részük biztosítani tudja a területén működő vállalkozások együttműködését egyetemekkel, kutató intézetekkel, transzferközpontokkal és inkubátorházakkal is. A fejlődésük kezdetén lévő parkok már rendelkeznek az alapvető infrastrukturális szolgáltatásokkal, de további fejlesztések szükségesek, hogy korszerű, sokfajta minőségi szolgáltatásra képes telephellyé váljanak. Az ipari parkok fejlesztését a gazdasági tárca 1997-től kétféle pályázati rendszer működtetésével segítette. Az első lépcső az “Ipari Park” cím pályázat, a másodikban a cím viselői pályázhatnak az ipari parkok beruházásait segítő támogatásokra, állami társfinanszírozásra. Ennek keretében 63 ipari parkban 19,3 Mrd Ft értékű infrastruktúra beruházás valósult, illetve valósul meg, amelyekhez a különböző forrásokból 8,22 Mrd Ft támogatás állt rendelkezésre. Az ipari parkok infrastruktúrájának megteremtéséhez biztosított támoga-

tások beruházásösztönző hatást gyakoroltak a vállalkozókra, jelentős nagyságú magán tőkét mobilizáltak. Az ipari parkok beruházás-hatékonysága az ipari átlagnak több mint másfélszerese, a nemzetgazdasági átlagnak pedig több mint két és félszerese. Az ipari parkok *átlagosan* igen hatékony beruházásokat hajtottak végre, illetve jól használták ki az itt rendelkezésre álló erőforrásokat és munkaszervezési lehetőségeket. Az ipari parkok a következő előnyöket nyújtják: alapinfrastruktúrával ellátottak, területük építési szempontból rendezett, ezért a beruházás igen rövid idő alatt megkezdhető; jelentős részük rendelkezik olyan zöldmezős területtel, amelyek 6–10 ha területű telephely kialakítását lehetővé teszik a nagyberuházások számára; rendelkeznek olyan megvalósíthatósági tanulmánnyal, amelyek a befektetői döntésekhez szükséges alapadatokat tartalmazzák.

5.3 Az ipari parkokkal kapcsolatos keresleti tényezők

Az ország nyugati régióiba települt ipari parkokban koncentrálódik az ipari parki termelés és export meghatározó hányada, ezekben a térségekben a legjobbak a globális és az európai piacokba való hálózati bekapcsolódás lehetőségei. Ezért a külföldi befektetők ezeket a területeket részesítik előnyben. Szoros összefüggés figyelhető meg az ipari parkok fejlődése és az autópályával való ellátottság között, hiszen az autópálya megléte vagy hiánya dönti el, hogy az európai hálózatokhoz való kapcsolódás lehetséges-e vagy sem. A befektetői érdeklődés középpontjában a Dunántúl északi felében, az M1 autópálya mentén fekvő megyékben (Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom), továbbá az épülő M3 autópálya által érintett észak-magyarországi régió megyéiben és az M5 autópálya meglévő szakasza mentén (Kecskeméttel, illetve Kiskunfélegyházával bezárólag) működő ipari parkok állnak.

A Dél-Dunántúlon az Alföld déli részén és az észak-alföldi régió megyéiben viszont jóval szerényebb volt az érdeklődés, a Dél-Dunántúlon pedig alig volt. Az autópálya tehát óriási jelentőségű az általa bekapcsolt térség fejlődésére nézve. Jelentős számú hazai ipari park rendelkezik 50–100 hektárral, illetve annál nagyobb területtel, és többségüknek lehetősége van területbővítésre is. Jelentős számú park rendelkezik mindazokkal az adottságokkal, amelyek a befektetők minőségi követelményeinek kielégítését biztosítják.

Következtetések

A csaknem 15 éves külföldi működőtőke-beáramlás eredménye az, hogy 2001 végére a külföldi tulajdonosok meghatározó súllyal (40%-on felüli részaránnyal) tettek szert a feldolgozóipar minden termelési és export szempontból jelentős ágazatában. Csak a kőszegipar, a kőolaj-feldolgozás, a nukleáris fűtőanyaggyártás, vegyi anyag, termék gyártása alágazatban maradt alacsonyabb (29,5%) a külföldi működő tőke aránya. A mezőgazdaságban ma még nem jelentős (12,1%), a bányászatban viszont már számottevő súllyal (41,4%) van jelen a külföldi működő tőke. Dinamikusan, elsősorban az utolsó mintegy hat évben, növekedett az egyes szolgáltatásokba (kereskedelem, javítás; pénzügyi tevékenység; szállítási, raktározási tevékenységek) áramló külföldi működő tőke értéke és annak részaránya. Ma még nem jelentős a részaránya az oktatásban, az egészség-

ügyben és az egyéb szolgáltatások terén, a privatizáció megkezdésével azonban várhatóan növekedni fog. Az a tendencia volt megfigyelhető, hogy a külföldiek az új befektetések számára egyre inkább a többségi, illetve a 100%-os külföldi tulajdonú vállalkozási formát választották.

Bármely időszakban is történtek a vizsgálatok, egyértelműen megállapítható volt, hogy a külföldi működőtőke-befektetések a megyék és a régiók szintjén jelentősen hozzájárultak a fejlődéshez, mindenütt mérséklődött a munkanélküliség, növekedett a termelési érték, az exportorientáció, a termelékenység, a vállalati működés hatékonysága, korszerűsödött a géppark. Az 1992. évhez képest csaknem megtízszereződött az exportban a high-tech termékek aránya úgy, hogy közben az export is sohasem sem remélt magas abszolút értéket ért el. Azokban a városokban, vállalkozási övezetekben, megyékben, régiókban, ahol a külföldi működő tőke megjelent, javultak a jövedelmi viszonyok. A keresetek tartománya széthúzódott. A polarizálódás irányába hatott, hogy a '90-es években a bruttó átlagkereset növekedési üteme meghaladta a minimálbér emelkedési ütemét. Az életszínvonal kedvezőtlen alakulását mutatja, hogy az 1994–1998 közötti időszakban összességében 9%-kal csökkent a nettó keresetek reálértéke. A nemén kívül a kornak, és a munkavállaló legmagasabb iskolai végzettségének is fontos keresetalakító szerepe volt. A nettó keresetek tekintetében lényeges különbségek figyelhetők meg aszerint, hogy melyik gazdasági ágban dolgozott az adott munkavállaló. Ami a munkaerőköltségeket illeti, a kilencvenes évek elején-közepén a magyar munkaerőköltségek szintje nem változott, de a termelékenység növekedett, az egység munkaerőköltség kedvezően alakult, ennek eredményeként hazánk továbbra is befektetési célpont maradt ugyan a külföldi tőkeberuházók számára, de versenyképessége csökkent. A reálkeresetek az utóbbi években enyhe növekedésnek indultak. A külföldi működő tőkéből eredő magasabb jövedelmeknek köszönhetően a külföldi működő tőke által frekvenciált régiókban növekedett az életszínvonalat jellemző tartós fogyasztási cikkek (pl. személygépkocsik) aránya, abszolút száma, a házasságkötések, születések száma, élénkült az idegenforgalom, ezen belül megugrott a vendégek létszáma. Megélénkült a lakásépítés, felgyorsult a mobiltelefonok térnyerése.

A térségi tagoltságra a külföldi tőkebefektetések különösen nagy hatást gyakoroltak. A külföldi működő tőke megjelenésével az egyenlőtlenségek térbeli eloszlása növekedett. A regionális különbségeket a humánfejlettség indexe is tükrözi. Az átlag alatti induló szintet mutató megyék esetében, hat megyére (Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád, Somogy, Tolna) a relatív leszakadás jellemző. Négy megyében (Bács-Kiskun, Hajdú-Bihar, Pest, Szabolcs-Szatmár-Bereg) a relatív felzárkózás figyelhető meg. Viszonylagos stabilitás jellemzi az ország középső zónáját (Pest és Bács-Kiskun megyéket). A legalacsonyabb HDI értékkel rendelkező Szabolcs-Szatmár-Bereg megye javuló tendenciát mutat. Bár a kilencvenes évek végére nőtt a születéskor várható átlagos élettartam, Magyarország ebben a tekintetben még mindig jóval elmarad a többi magas HDI indexű országtól.

A régiók között Nyugat-Dunántúl (0,891), Közép-Magyarország (0,759) és Közép-Dunántúl (0,714) rendelkezik a legnagyobb HDI indexekkel. A többi régió esetében a HDI index durván fele a nyugat-dunántúlinak, illetve Észak-Alföld esetében durván egyötöde. A kistérségi vizsgálatok még nagyobb különbségeket mutatnak. Magyarország

kistérségei közül a legnagyobb humánindexszel a győri térség rendelkezik (0,812), a legalacsonyabbal Nyírbátor (0,133), míg az országos átlag 0,613. A közel nyolcszoros különbség gondokat okoz mind a gazdasági teljesítő-, mind a tökevonzó képességben. Nagyon jelentős különbségek vannak a három alapvető kistérség-csoport (alapvetően vidéki, alapvetően városi, jellemzően vidéki) között. A legmagasabb humánindexek az alapvetően városi kistérségekben jelennek meg. Egyértelmű az összefüggés a vidékiséggel és az emberi erőforrás állapota között. Az alapvetően városi jellegű magas humánindex értékű kistérségeknél kétszer annyi a vállalkozások száma ezer lakosra, mint az alapvetően vidéki alacsony humánindexszel rendelkezőknél. A személygépkocsik ezer főre számított értéke az alapvetően városi jellegű kistérségeknél a legmagasabb, ahol egyben a humánindex is a legnagyobb értékű. Hasonló összefüggések mutathatók ki a kistérség jellege, valamint humánindex értéke és a munkanélküliek aránya között. A legmagasabb munkanélküliség az alacsony humánindexű alapvetően vidéki jellegű kistérségekben figyelhető meg, a legkisebb pedig, az alapvetően városi jellegű magas humánindexű kistérségeknél.

Rendkívül szoros korreláció, kölcsönhatás van a népsűrűség és külföldi működő tőke között. A sűrűn lakott területek vonzó hatása egészen nyilvánvaló mind a feldolgozóipari, mind a szolgáltató szektorbeli beruházásokra. Szintén szoros térszerkezeti kölcsönhatás van az alpinfrastruktúrák (út, autópálya, vasút, vízi út, víz- és csatorna, energia szolgáltató hálózatok együttes jelenléte) és a külföldi működő tőke beáramlása, letelepedése között. A lakhatási körülmények jelentősen javultak és hozzájárultak egyes térségek tökevonzó képességének növekedéséhez. 2001 végére a lakások egyharmada háromszobás, és minden hatodik legalább négyszobás. A szobaszám szerinti összetételnél Dél-Dunántúl van a legkedvezőbb helyzetben, az átlagnál jobbak Nyugat-Dunántúl mutatói is. Az egyszobás lakásokat tekintve Közép-Magyarországon a legnagyobb a számuk. A lakások alapterülete Közép-Magyarországon a legkisebb, a Nyugat-Dunántúlon a legnagyobb. A lakásállomány felszereltsége jelentősen javult, ennek eredményeképpen több, mint 80%-ukban van fürdőszoba. A régiók között a lakások komfortosságában, felszereltségében is mutatkoznak különbségek. Közép-Dunántúlon és Közép-Magyarországon kiemelkedő az összkomfortos lakások száma (a lakások hattizede ilyen), így a komfortos lakások száma itt a legalacsonyabb. A félkomfortos lakások az ország állományának 5%-át teszik ki, ezen belül előfordulásuk Dél-Alföldön a legjellemzőbb.

A háztartások villamosenergia-ellátottsága teljesnek mondható. A vezetékes gázellátás gyorsan fejlődött az elmúlt évtizedekben, ma ez az arány meghaladja a 71%-ot. A gázvezetékek száma a kilencvenes években gyorsult fel, ma a települések 84%-a gázvezetékre csatlakozott. Ez az arány Közép-Magyarországon és a két alföldi régióban 100%, Dél-Dunántúlon a legkisebb, 59%. 1970-ben az ország lakásállományának egyharmada volt bekapcsolva a közüzemi vízhálózatába, 2004-ben pedig már 94%-a. A vízellátottság Észak-Magyarországon és Nyugat-Dunántúlon szinte teljes. A közcsatorna ellátást tekintve az ország helyzete nem kedvező. A települések egyharmada rendelkezik közüzemi szennyvízcsatorna-hálózattal, itt él a lakosság 80%-a. Közép-Magyarországon a települések 56%-ában van közüzemi szennyvízcsatorna, míg Dél-Dunántúlon csak 15%-ában. 2004-ben az ország lakásállományának 62%-a volt rácsatlakozva a szennyvízcsa-

torna-hálózatra. A hálózathoz kapcsolt lakások aránya Közép-Magyarországon a legnagyobb, és a két alföldi régióban a legalacsonyabb. Az egy km vízvezeték-hálózatra jutó szennyvízcsatorna-hálózat hossza Közép-Magyarországon a legnagyobb és Dél-Alföldön a legkisebb.

Sem a nagyarányú lakásépítés, sem az országba áramló összes külföldi működő tőke nem volt elégséges ahhoz, hogy a lakosság mobilitása, azaz migrációja (tényleges áttelepülése arra a területre, ahol munkája van) észrevehetően növekedjen. A munkavállalókat sokkal inkább az ingázás jellemzi, mint az áttelepülés.

A vámszabad területek és az ipari parkok fejlődése pozitív hatással volt az export és az ipar túlzott főváros-centrikusságára, azt enyhítette. Budapest jelentékeny súlya a rendszerváltást követően tartósan megmaradt, amelyet a kettős könyvelést folytató cégeknek a cégek székhelye szerinti regisztráción alapuló adóbevallásai a tényleges helyzethez képest felnagyítanak.

Irodalom

- A külföldi működő tőke Magyarországon 1997–1998 KSH.
A külföldi működő tőke Magyarországon 1998–1999 KSH.
A külföldi működő tőke Magyarországon 1999–2000 KSH.
A külföldi működő tőke Magyarországon 1999–2000 KSH.
A külföldi működő tőke Magyarországon 2000–2001 KSH.
A magyar régiók zsebkönyve 1999 KSH, Budapest.
A magyar régiók zsebkönyve 2000 KSH, Budapest.
A magyar régiók zsebkönyve 2001 KSH, Budapest.
A magyar régiók zsebkönyve 2002 KSH, Budapest p. 81.
A magyar régiók zsebkönyve 2002 KSH, Budapest.
Antalóczy, K. és Sass, M. Működőtőke-befektetések és a külkereskedelem modernizációja- nemzetközi kitekintés és hazai tapasztalatok. *Külgazdaság*, XLVII. Évf., 2003. december p.: 4–36.
Barta, Gy. A magyar ipar területi folyamatai 1945–2000. *Dialóg Campus Kiadó*. Budapest-Pécs, 2002 p.: 272.
Bruckner, J. és Dr. Gether, I. A területi GDP-számítás helyzete, a fejlesztés feladatai. *Területi statisztika*, KSH. 2003. július.
Dr. Lengyel I.: *Magyar Építőipari Klaszter* (2002), Szeged.
Ehrlich É. (2003) A magyar infrastruktúra az Európai Unió követelményeinek tükrében. *Miniszterelnöki Hivatal, Kormányzati Stratégiai Elemző Központ, Európai Integrációs Iroda Budapest*, 2003. p.: 412.
Éltető, A. és Sass, M. A külföldi befektetők döntéseit és a vállalati működést befolyásoló tényezők Magyarországon és az exporttevékenység tükrében. *Közgazdasági Szemle*, XLIV. évf., 1997. június (p.: 531–546).
European Commission (2002): *Regional clusters in Europe*, Observatory of European SMEs Enterprise Publications, 2002, No 3.
Hamar, J. A külföldi működőtőke beáramlásának területi és szektorális jellemzői Magyarországon. *KOPINT-DATORG Műhelytanulmányok* 1999. február p.: 42–53.

- Hamar, Judit és Nagy, Ágnes. A külföldi működőtőke szerepe a magyar gazdaság fejlődésében, különös tekintettel néhány kiemelt ágazatra. A Magyar Nemzeti Bank, a Miniszterelnöki Hivatal és a Pénzügyminisztérium megbízása alapján. Budapest 2001.
- Kulcsárné, Kiss É. és Nagy, E. Az infrastruktúra fejlődése és regionális különbségei Magyarországon. Területi Statisztika, KSH. 2003. május.
- Obádovics, Cs. és Dr. Kulcsár, L. A vidéki népesség humánindexének alakulása Magyarországon. Területi statisztika, KSH. 2003. július.
- OECD-DATAR (2001): World Congress on Local Clusters – Local Networks of Enterprises in the World Economy, (Paris: OECD-DATAR).
- Soltész A.: Vállalkozói Inkubációs Rendszer – SEED Kisvállalkozásfejlesztési Alapítvány, Budapest 2002.
- Stuart A. Rosenfeld: Creating Smart Systems.(April 2002) Carrboro, North Carolina , USA.
- Távközlés, Internet, 2003. IV. negyedév KSH Gyorstájékoztató, KSH Budapest, 2004. március 4. p.:14.
- Területi Statisztikai Évkönyv 1995 KSH, Budapest.
- Területi Statisztikai Évkönyv 1997 KSH, Budapest.
- World Investment Report 2000 UNCTAD, UN New York and Geneva 2000 p.:331.
- World Investment Report 2002 UNCTAD, UN New York and Geneva 2000 p.:350.
- World Investment Report 2003 UNCTAD, UN New York and Geneva 2002 p.:303.
- www.autocluster.hu
- www.gkm.hu
- www.inkubatorhaz.hu
- www.klasztergom.hu

KULCSSZAVAK: NEMZETKÖZI TŐKEÁRAMLÁS, KÜLFÖLDI MŰKÖDŐ TŐKE.
INTERNATIONAL CAPITAL FLOW, FOREIGN DIRECT INVESTMENT
INTERNATIONAL KAPITALSTROM, FDI – DIREKTINVESTITIONEN IM AUSLAND

Summary

Concerning the international flow of factors of production, the authors of the paper focus their attention only on the most mobile factor, i.e. foreign direct investment. They describe the main trends of international capital flow, and analyse in detail the role of foreign direct investment in Hungary in the past fifteen years

GAZDASÁGI JELZŐSZÁMOK I.
(havi adatok)

Megnevezés	2005	2006.			
		május	június	január–június	június
	előző év azonos időszaka = 100,0				előző hó = 100,0
1. IPARI TERMELÉS	107,3	110,0	108,8	110,0	101,8 ^{a)}
2. ÉPÍTŐIPARI TERMELÉS	116,6	91,5	91,9	98,3	103,3 ^{a)}
3. MEZŐGAZDASÁGI TERMÉKEK FELVÁSÁRLÁSA	92,4	92,7	..
4. KÜLKERESKEDELMI FORGALOM					
BEHOZATAL	105,3	118,0	..	112,3 ^{b)}	..
KIVITEL	110,8	121,9	..	116,9 ^{b)}	..
5. KISKERESKEDELMI FORGALOM ^{c)}	105,5	105,4	..	105,6 ^{b)}	
6. IPARI TERMELŐI ÁRINDEX	104,3	105,3	107,9	105,0	102,4
7. ÉPÍTŐIPARI ÁRINDEX	104,2	106,6	108,1	106,1	100,6
8. MEZŐGAZDASÁGI TERMÉKEK TERMELŐIÁR-INDEXE	100,7	105,7	..
9. KÜLKERESKEDELMIÁR-INDEX					
BEHOZATAL	101,4	107,5	..	107,6 ^{b)}	..
KIVITEL	99,2	104,9	..	104,7 ^{b)}	..
10. FOGYASZTÓIÁR-INDEX	103,6	102,8	102,8	102,6	100,3

Megnevezés	2005	2006.		
		március	április	január–április
11. KÜLKERESKEDELMI EGYENLEG, millió euró	-2 909,9	-145,8	..	-978,5 ^{b)}
12. ÁLLAMHÁZTARTÁS EGYENLEGE ^{d)} , milliárd Ft	-984,4	-76,8	-303,9	1 284,9

Az indexek, ahol más megjegyzés nincs, összehasonlító áron szerepelnek.

a) Szezonális hatásoktól megtisztított és munkanaptényezővel korrigált indexek.

b) Január–május.

c) Gépjármű- és üzemanyag-forgalom nélkül.

d) Forrás: Pénzügyminisztérium.

Jelmagyarázat: .. = Az adat nem ismeretes.

GAZDASÁGI JELZŐSZÁMOK II.
(negyedéves adatok)

Megnevezés	2005.			2006.	
	III. negyedév	IV. negyedév	I-IV. negyedév	I. negyedév	II. negyedév
1. BRUTTÓ HAZAI TERMÉK (GDP), előző év azonos időszaka=100,0	104,5	104,3	104,1	104,6	103,6
2. BERUHÁZÁSOK, előző év azonos időszaka=100,0	108,7	103,1	106,4	109,7	..
3. ÉPÍTETT LAKÁSOK SZÁMA	8 169	17 846	41 084	7 118	5 877
4. HÁZTARTÁSOK FOGYASZTÁSA, előző év azonos időszaka=100,0	101,7	101,3	101,4	102,2	..
5. KÜLFÖLDI ADÓSSÁGÁLLOMÁNY ^{a)} , az időszak végén, millió euró					
BRUTTÓ	66 949,0	68 329,6	68 329,6	74 480,2	..
NETTÓ	30 953,3	30 389,1	30 389,1	32 227,6	..
6. FOLYÓ FIZETÉSI MÉRLEG EGYENLEGE ^{a)} , millió euró	-1 837	-1 537	-6 525	-1 442	..
7. FOGLALKOZTATOTTAK SZÁMA, ezer fő	3 927,6	3 916,4	3 901,5	3 885,3	3 933,9
8. BRUTTÓ ÁTLAGKERESET, Ft/hó	150 044	169 404	158 315	171 723	164 735
9. MUNKANÉLKÜLIEK SZÁMA, ezer fő	308,6	309,9	303,9	323,6	305,7
10. MUNKANÉLKÜLISÉGI RÁTA, %	7,3	7,3	7,2	7,7	7,2
11. TÁVBESZÉLŐ-HÁLÓZAT az időszak végén, ezer	3 487	3 445	3 445	3 416	..
Ebből: ISDN	588	584	584	579	..
12. MOBIL-ELŐFIZETÉSEK SZÁMA az időszak végén, ezer	9 074	9 320	9 320	9 406	..
13. INTERNET-ELŐFIZETÉSEK SZÁMA az időszak végén, ezer	832	907	907	1 008	..

a) Forrás: MNB. Az adatok visszamenőlegesen folyamatosan változhatnak.

GAZDASÁGI JELZŐSZÁMOK III.
(nemzetközi adatok)

Megnevezés	2005	2006.		
		március	április	május
előző év azonos időszaka=100,0				
IPARI TERMELÉS^{a)}				
EU-25	101,1	104,2	101,8	104,9
EU-15	100,8	103,6	101,3	104,3
Magyarország	107,6	102,1	107,1	107,4
IPARI TERMELŐI ÁRINDEX				
EU-25	104,7	105,5	105,8	106,0
EU-15	104,8	105,7	106,0	106,2
Magyarország	104,3	105,4	105,8	105,3
FOGYASZTÓIÁR-INDEX				
EU-25	102,2	102,1	102,3	102,4
EU-15	102,2	102,1	102,4	102,4
Magyarország	103,5	102,4	102,4	102,9

Megnevezés	2005.			2006.
	III.	IV.	I–IV.	I.
negyedév				
A BRUTTÓ HAZAI TERMÉK (GDP)^{b)} VOLUMENINDEXE, előző év azonos időszaka=100,0				
EU-25	101,8	101,9	101,6	102,2
EU-15	101,7	101,8	101,5	102,1
Magyarország	104,3	104,5	104,3	104,4
MUNKANÉLKÜLISÉGI RÁTA^{c)}, % munkaerő-felmérés szerint, harmonizált adatok				
EU-25	8,7	8,5	8,7	8,4
EU-15	7,8	7,7	7,9	7,6
Magyarország	7,3	7,5	7,2	7,5

a) Az adatok munkanappal kiigazítottak.

b) A negyedéves volumenindexek az EU-25-re és az EU-15-re szezonálisan, Magyarországra pedig munkanaptényezővel kiigazítottak.

c) Az adatok szezonálisan kiigazítottak.

GÉS–FIGYELŐ

SZÁLLÍTHATÓ JAVAK HAMISÍTÁSÁNAK GAZDASÁGI HATÁSA

Bevezető

Kockázat, gazdasági hátrány jellemzi a termékhamisítást, kalózpéldányok jogellenes forgalmazását (együtt: a hamisítást – „**counterfeiting**”). A következőkben olyan nemzetközi akciók szerepelnek, amelyek fő célja a hamisítás gazdasági hatásainak megfigyelése, elemzése. Nehezíti az ilyen tárgyú gazdasági elemzést, hogy a hamisítás rejtett, ezen belül sok esetben jogellenesen folytatott gazdasági tevékenységekkel kapcsolatos. A hivatalos statisztika csak átfogó becsléseket ad az összefoglaló néven rejtett („fekete” vagy „szürke”) gazdaságról, bizonytalansággal végezhetők ilyen közelítő számítások. Az elemzést rendszerint a legális gazdaság ismert mutatóihoz viszonyítva végzik, nem állnak rendelkezésre megbízható adatok a rejtett tevékenységek mélyebb bontásaihoz.

A gazdaság érintett szereplői közvetlenül érzékelik a hamisításból eredő kockázatokat, kedvezőtlen gazdasági hatásokat. Bár felsorolásként nyilvánosságot kap, hogy a jövedelmező hamisítások többnyire mire irányulnak, e jelenségkör valóságos terjedelme, struktúrája azonban kevésbé feltárt.

Az egyes országok eltérő jogszabályok alapján és a bünfelderítés különböző hatásosságával kezelik a hamisítást. A bűnüldöző és a nemzetközi áruforgalmat ellenőrző vámhatóságok közleményei regisztrálják a jogellenes termelést, forgalmazást, az elkobzások tárgyát, azonban a hamisítás gazdasági jellemzői ez alapján csak felszínesen értékelhetők. Az áruelkobzás, vagy a rendőri eljárás fellelhető adatai nem alkalmasak azoknak a **gazdasági folyamatoknak** a jellemzésére, amelyek a hamisítást jövedelmező, világszerte terjedő és mind nagyobb károkat okozó üzletággá tették.

Hamisítás, kalózpéldány terjesztése

Világszerte hiányoznak a kellően áttekinthető, összehasonlítható és hitelesíthető makrogazdasági információk a megnyilvánult hamisítások teljesítmény-arányáról. Nehezíti az értékelést, hogy a különböző árukörök jellegzetes hamisításainak tényei sajátos eljárásokkal figyelhetők meg és értékelhetők. A legtöbb termékcsoporthoz nehéz adatot gyűjteni az ilyen cselekményekben érintett természetes és jogi személyekről, csak becsülni lehet a foglalkoztatási jellemzőiket, bevételeiket, jövedelmüket, rejtett a felszereltségük vagy a hamisított termék útja a világban. Rendszerint olyan becslések készülnek,

amelyeket a megfigyelt jogellenes cselekmények kapcsán tett hatósági intézkedések (főleg az elkobzott hamis termékek) **arányszámításaira** alapoztak.

A jelenségkör statisztikai fogalmának meghatározását segíti olyan közismert, mindennapos jelenségek említése, amelyek hamisítványok, kalózpéldányok előfordulását jelzik¹:

- *márkás játékok, sporteszközök, ruházati cikkek, divatárúk,*
- *könyvek, hang- és képhordozó kiadványok a szerző, illetve a jogtulajdonos hozzájárulása nélkül,*
- *számítógépes programok, alkatrészek informatikai és távközlési eszközökhöz,*
- *jövedéki cikkek (szeszes ital, dohánytermék),*
- *élelmiszerek, gyógyszerek, gyógyhatású készítmények, illatszerek stb.,*
- *járműalkatrészek, tartozékok, kenőanyagok,*
- *háztartási készülékek, gépek, azok alkatrészei, akkumulátor és elem stb.*

Az Európai Bizottság tájékoztatója² a 2004. évi jogellenesen birtokolt vámárúk elkobzásának adataival szemlélteti a hamisítás, valamint kalózpéldány terjesztése termékkör szerinti összetételét.

1. tábla

Az Európai Unió vámszervei által elkobzott áruk mennyisége és összetétele, 2003–2004

Vámárúk csoportjai	Elkobzások 2004. évi		Elkobzott mennyiség 2004-ben		Mennyiségi változás, % 2003–2004
	eseteinek száma	megoszlása, %	millió db	megoszlás, %	
Élelmiszer, ital	52	0,5	4,5	4	+196
Kozmetikai termék, parfüm	214	1	1	1	-22
Sporteszköz, sportruházat	3 906	17	1	1	+140
Ruházati cikkek	4 704	21	2	2	+26
Ruházati kiegészítők	5 348	24	5	5	+146
Elektromos készülék	848	4	4	4	+712
Számítástechnikai eszköz	125	1	1	1	+900
CD-, DVD-lemez, (játék is)	2 781	12,5	18	18	-57
Óra, ékszer	2 230	10	0,5	1	-20
Játékok	516	2	18	17	+46
Egyéb szállítható javak	1 347	6	10	6	+58
Dohánytermék	313	1	38	40	+14
Európai Unió összesen	22 384	100	103	100	+12

A 15 tagország vámszervei 1998-ban mintegy 10 millió darab hamisított terméket koboztak el, ez 2001-ig évi 94 millió darabra ugrott, és a következő években stabilizálódott (2004-ben 103 millió darab). Az elkobzott termékek elsősorban Ázsiából, ezen belül Kínából származnak. A hamisítványok 2003. évi összes mennyiségében 60% volt a kínai

¹ A megállapítások forrása: Scorpecci, D.: *Economic implications of counterfeiting and piracy*. = WCO Task Force on Protection of IPR, Brussels, 2005. okt 26-27. internetes kiadvány.

² Az adatok forrása: „Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee on a customs response to latest trend in counterfeiting and piracy” című jelentés, Brussels, 2005. okt. 11. COM(2005)479 final, 22 p.

származásuk aránya, de jelentős arányt képviselnek a hongkongi (6%) és tajvani (3%) eredetűek is.

A példaként említett, keresett termékek közös jellemzője, hogy a jogtulajdonos kifejezett hozzájárulására lenne szükség a nagy ráfordítással létrehozott és védett szellemi tulajdon piaci hasznosításához. A hamisító **jogdíjat nem fizet** a szerzői vagy iparjogvédelem, márkavédelem stb. hatálya alá tartozó **tulajdon nem legalizált hasznosításáért**. A jogellenesen eljáró („jogbitorló”) hamisítónak közelebből fel nem deríthető gazdasági előnye származik, mivel ilyen módon kisebb költséggel működhet, mint azok, akik fizetnek a felhasznált szellemi tulajdonért.

A jogszabályok súlyosabb károkozásnak minősítik a kalózpéldányok terjesztését, amikor a vevőket **szándékosan megtévesztik**. Az értékesített termék azt a látszatot kelti, hogy a kibocsátó a címkén (egyéb megjelölésen) megnevezett gazdasági szereplő. A **statistikai jellegű vizsgálat** ismétlődő tömegjelenségként kezeli a hamisítást, valamint a kalózpéldányok terjesztését.

A termékhamisítás kedvezőtlen hatásai a termelésre, fogyasztásra

Az itt átfogóan bemutatott **gazdasági hatások** egyedi szankciókra nem vezethetnek. Céljuk annak igazolása, hogy a hamisításnak valójában milyen nagyságrendű gazdasági, foglalkoztatási következményei vannak. A hamisítások árát a nemzetközi közösségek fizetni kénytelenek, és emiatt a jövedelmek egy része (kevésbé tudatosan) a hamisításból hasznot húzókhöz kerülhet, akár belföldi, akár külföldi az elkövető.

A hamisított termék elleni küzdelmet alapvetően az a felismerés motiválja, hogy az olcsóbb termék forgalmazója a terméket nagyobb árakon kínáló **jogtulajdonos kárára** szerez piacot. Ezzel a hamisított termék bevételkiesést okoz, a piacvesztés (csökkenő versenyképesség) érzékelhetően csökkenti a munkahelyek számát, a munkajövedelmeket és így a kárvallott körben rontja a jóléti helyzetet.

A gazdasági szereplők fenti kárait az állami költségvetés is érzékeli, egyrészt csökkennek az országban az adóbevételek, ahogy a hamisítványok elterjedése miatt zsugorodnak az adóalapok. Távolatilag is hátrányokkal jár, ha viszonylag sok a kalóztermék, mert a jó hírű eredeti termék jogtulajdonosa az ilyen jogi helyzetű országot nem minősíti vonzó befektetési helynek.

A Magyar Szabadalmi Hivatal (az International Intellectual Property Alliance – IIPA becslése alapján) a szerzői jogok megsértéséből Magyarországon mutatkozó bevételkiesésre a 2. táblában bemutatott adatsort adta ki³.

A becsült kereskedelmi veszteség a Magyarországon forgalomba került fenti tartalmú kalózkidadások következtében a 2000-ben összesen mintegy 68 millió USD, 2001-ben 91 millió USD, 2004-ben már 113 millió USD volt. Ehhez járulnak olyan károk, amelyek az eredeti termék megítélésének (a goodwill) romlásából erednek, ha a kalózpéldány silányabb minőségű, mint amit a jogtulajdonos hoz forgalomba.

³ Az adatok forrása: Penyigey, K.: „A szerzői jogi alapú ágazatok gazdasági súlya Magyarországon” = Magyar Szabadalmi Hivatal, Budapest, 2005. p. 105.

2. tábla
A szerzői jogot sértő kalózkidadás fontosabb esetei Magyarországon, 2000–2004

Év	Szoftver		Film	Zene, hangfelvétel	Könyv
	üzleti	szórakoztató			
Kalóztevékenység becsült súlya, %					
2000	51	86	40	20	..
2001	48	90	40	30	..
2002	45	..	30	30	..
2003	42	..	30	30	..
2004	42	59	35	30	..
Becsült kereskedelmi veszteség, millió USD					
2000	33,3	9,6	18,0	3,0	4,0
2001	21,3	43,3	18,0	4,5	4,0
2002	32,8	..	18,0	6,0	4,0
2003	55,5	..	20,0	8,0	4,0
2004	56,0	21,5	20,0	11,5	4,0

A hasonló módszerrel készült, a világ összes országára kiterjedő becslés 2004. tárgyévi adatai szerint évente mintegy 600 milliárd USD értékben hoznak forgalomba jogsértő hamisítványokat. A kedvezőtlen folyamat növekvő gazdasági hatása mellett az is kedvezőtlen, hogy a hamisítással érintett földrajzi területek, valamint termékcsoportok egyre kiterjedtebbek lesznek. A hamisításban mind a termelés, mind a fogyasztás fontos területei érintettek, és szinte kivétel nélkül minden országban megjelent a kalózpéldányok terjesztése. Mind több jel utal arra, hogy a hamisított termékek előállítói, terjesztői a szervezett bűnözéssel is kapcsolatban állnak.

Az említett gazdasági és foglalkoztatási következmények mellett sok olyan hátrány is mutatkozik, ami a **fogyasztókat** érinti a viszonylag olcsóbban kínált kalózpéldány vásárlásával. A hamisítvány garanciális feltételei rendszerint kedvezőtlenebbek, mint a márkavédelemmel és kiterjedt szervizzel értékesített eredeti termékeké. Különösen az olyan hamisított termékek veszélyesek, amelyek egészségi, biztonsági kockázatot rejtenek, pl. az élelmiszerek, gyógyhatású készítmények, kozmetikai termékek, illetve a gépek, járművek, informatikai és távközlési eszközök körében. Országonként eltérő a fogyasztóvédelem intézményrendszere, és az ilyen veszélyek, kockázatok elleni küzdelem hatékonysága.

A nemzetközi rendészeti, valamint vámszövetségek (Interpol, WCO) rendelkezésére álló információk alapján feltérképezhetők azok a térségek (elsősorban Ázsia, Latin-Amerika fejlődő gazdaságaiban), amelyekben a hamisítást iparszerűen végzik. Az USA törvényhozói a kereskedelmi törvény alapján rendszeresen tájékoztatják a hamisítást jelző tényekről, ezen belül Magyarországról is megjelennek a jogsértő forgalmazás aktuális információi.⁴

Az USA kormányserveei évente adnak értékelést azokról a kereskedelmi partnerekről, amelyek kiemelt kezelést igényelnek a termékhamisítás gazdasági súlya szerint. Külön kategóriába tartozik en-

⁴ A megállapítások forrása: „2005 SPECIAL 301 REPORT EXECUTIVE SUMMARY” internetes kiadvány = Office of the U.S. Trade Representative (USTR), Washington, 2005. ápr.

nek megfelelően Kína, a legtöbb hamisítási esetre tekintettel Kiemelten figyelik továbbá Ukrajnát, Argentínát, Braziliát, Egyiptomot, Indiát, Indonéziát, Izraelt, Kuvaitot, Libanont, Pakisztánt, a Fülöp-szigeteket, Oroszországot, Törökországot, Venezuelát.

Kevésbé elmarasztaló az USA elemzéseiben a megítélés a „megfigyelési” (watch) listán levő országok hamisítási gyakorlatát illetően. Ide sorolják Magyarországot is, ahol kiemelt jogsértő esetekkel szerepelnek pl. a szovjet utódállamok, több latin-amerikai ország, Bulgária, Horvátország, Románia, de Kanada, és az Európai Unió országai is. A 2005. évi értékelés szerint Magyarország javította a szellemi termék védelmét az utóbbi években, azonban kifogások is maradtak, ezért továbbra is a megfigyelési listán szerepel.

A fő kifogás, hogy Magyarországon elhúzódnak a szerzői joggal kapcsolatos eljárások, a szankciók (pl. bírságok) nem elég erősek, kicsi az ítéletek visszatartó ereje. Korszerűek ugyan a szerzői jog védelmének magyar jogszabályai, de nem megfelelő az érvényesítésük a kalóztevékenység visszaszorítása érdekében. Ipari méretű a CD, DVD, valamint könyvek nem jogosított másolása, nagy az ilyen kalózkidadások forgalma, az internetes piackutatást is felhasználva. Egyes eredeti gyógyszerekre hátrányos, hogy a törzskönyvezés során a szabadalommal nem rendelkező, hamisított termékek is forgalmazási engedélyt kaphatnak az egészségügyi hatóságtól.

A gazdasági hatások mérhetősége

A hamisítás gazdasági hatásai nemzetgazdasági összesítésének módszertana jórészt kialakulatlan, és a **nemzetközi áruforgalomban** mutatkozó komplex hatások értékelése sincs megoldva. A „kártétel” jelensége összetett, figyelembe kell venni, hogy a hamisításra – az említett a sajátos gazdasági következmények mellett – **pénzben nem kifejezhető** hatások is jellemzők. Az OECD Tudományos, Műszaki és Ipari Főigazgatósága 2005 tavaszán erre is tekintettel indította nemzetközileg koordinált („*Economic impacts of counterfeiting*” című) projektjét⁵.

Az OECD önkéntes részvétellel szervezett projektjének célja a hamisítás gazdasági hatásainak bemutatása, mind a szállítható javak (I. szakasz) mind a szerzői jogok egyéb tárgyai (elsősorban az elektronikus információforgalom) körében. Kérdőíves felmérés készíti elő az első szakaszban a nemzetközi összehasonlítást, a következő kérdéskörök információi alapján

- a hamisítás fontosabb megnyilvánulásai, erősségük és hatókörük;
- a hamisítás fontosabb hatásai;
- az érintett termelők reagálásai és azok hatásossága;
- a kormányzati programok, iparpolitikai lépések hatásossága.

A nemzetközi felmérés első eredményei rendelkezésre állnak az OECD koordinálásával 2006-ban elvégzendő elemzéshez. A több ország gazdasági szereplőitől 2005 őszén érkezett válaszok többnyire általános jellegűek, a válaszolók csak elvétve közöltek konkrét gazdasági adatokat, bár az OECD garantálja az információk bizalmas kezelését. A jóváhagyott elemzési tematika szerint az OECD által felkért szakértők bemutatják a hamisítás, a kalózpéldányok forgalmazása terjedelmét a megfigyelt körben, és értéklik ennek

⁵ Az ismertetés forrásai: „The economic impacts of counterfeiting and piracy” DSTI/IND(2005)1, 2005. máj. „The economic impacts of counterfeiting and piracy: Phase I.” DSTI/IND(2005)2 2005. máj., „Counterfeiting and piracy: Country/economy survey” STI/IND(2005)5 2005. júl. „Counterfeiting and piracy: Industry survey” DSTI/IND(2005)6, 2005. júl., internetes kiadványok.

hatását a termelőkre, a fogyasztókra, valamint a kormányzatokra. Elemzést érdemelnek a termelés és forgalmazás csatornáit, nemzetközi összefüggéseikkel.

A tervezett elemzés **esettanulmányai** az egyes termékcsaládokra, ágazatokra jellemző hamisításokat mutatják be. Ezekből kirajzolódnak az általános irányzatok, továbbá a fontosabb hajtóerők, amelyek szerepet kapnak a hamisítások növekvő kártételében. Ilyen hatású pl. a termelési folyamatok világméretűvé bővülése, a beszállítási (outsourcing) gyakorlat alakulása, az internetes beszerzési csatorna terjedése, a technológiai fejlődés stb.

Az OECD projektje elsősorban a hamisításnak több országra jellemző ismérveit emeli ki, annak érdekében, hogy a gazdasági hatások is feltárhatóvá váljanak. A hamisítás hatásai a standard **gazdaságstatisztikai és vállalati** kalkulációs eszköztárral csak néhány szembetűnő esetre és közelítőleg térképezhetők fel. Jobbára kialakulatlanok a gazdasági tendenciák bemutatására alkalmas kvantitatív eljárások lényeges hamisítási esetkörökben. Néhány homogén termékcsoporthoz (pl. a műsoros CD és DVD lemezekre) történt ugyan előrelépés, de a hamisítások nagy részére ilyen modellszámítást még nem alakítottak ki.

A hamisítások és hatásaik megfigyelésének lényeges bizonytalansági tényezője, hogy kevésbé ismert a tényleges **fogyasztói viselkedés**. A termékkörre a hamisított példányok viszonylagos olcsósága jellemző, a fogyasztó a minőség és megbízhatóság jellemzőire kevésbé ügyel, és az utóbbiak pénzben csak közvetve fejezhetők ki. Kevés és nehezen bizonyítható információ nyerhető a hamisított termék feltételezett kedvezőtlen egészségi hatásaira, vagy a hamisított termék miatt romló biztonságra, pl. járművek, balesetveszélyes készülékek stb. esetén.

A szakértők a hamisítás itt említett fogalmi és megnyilvánulási bizonytalanságai miatt a reprezentatív minta alapján elvégezhető **lakossági adatgyűjtést** erős fenntartásokkal kezelik. A felmérésekkel értékelhető statisztikai adatokat lehet gyűjteni a lakosság egyes rétegeiben előforduló, legelterjedtebb hamisítványok rendeltetéséről. Ez támpontot adhat a ténylegesen felhasznált kalózpéldányok miatti gazdasági hatások meghatározásához.

A nagy ráfordításokkal megvalósítható közvetlen lakossági megfigyelés önmagában kevés. Az egyes termékkörök **célzott vizsgálata** is szükséges a hatásméréshez, kiegészítő elemzésekkel alapozhatók meg a hatásos iparpolitikai intézkedések. A mélyebb szakmai elemzés olyan lényegi folyamatok megismerését célozza, amelyek révén számszerűsíthető, hogy **termékhamisítás következtében** milyen nagyságrendű és eredetű **veszteségek érik** a belföldi és a külföldi jogtulajdonosokat.

A hamisítások forrásoldali elemzésében a bizonytalanság fő oka, hogy **rejtett** az a **gazdasági hozam**, amely ilyen tevékenységekkel elérhető, és amely miatt érdemes gazdasági, jogi kockázatokat vállalni, pl. a kalóztermék előállítás, forgalomba hozatala, felhasználása kapcsán. Az elemzések a törvénybe ütköző cselekményeket sem hagyhatják figyelmen kívül, pl. a fegyver- és kábítószer-kereskedelmet, az értéktárgyak és a pénz hamisítását. Lényeges rejtett hatás, hogy a hamisítás nem legális vagy a **munkajogi követelményeket** nem teljesítő foglalkoztatással elérhető nyereségtöbbletekkel is történhet („pinceműhelyekben”).

Legális gazdasági feltételek mellett is nehezen becsülhetők összegszerűen a kedvezőtlen gazdasági hatások (károk, veszteségek, elmaradt haszon). A hamisítások esetén ezek több tényező eredőjeként vezethetők le. A jelentősebb körülmények ebben a speciális **vállalati** veszteségszámításban:

- *a hamisított termékek piaci versenye leszoríthatja az árat,*
- *jelentős költségtöbblettel járhat olyan csúcsmínőség elérése, megfelelő technológiai háttérrel, szerzői vagy iparjogvédelmi kiadásokkal, amely alkalmas a hamisítás leküzdésére,*
- *bizonyos piaci szegmensekben csökkenhet az értékesített mennyiség, illetve a jövedelem,*
- *veszélybe kerülhetnek munkahelyek, a piaci pozíció romlása esetén,*
- *tetemes beruházások, drága innovációk indokoltak a piac megtartásához,*
- *veszélybe kerülhet a gyártó jó megítélése, a hamisítások csökkenthetik a márka iránti bizalmat.*

Nemzetgazdasági keretekben a megfigyelés, értékelés **kiinduló információ**jaként szolgálhat pl., hogy zsugorodik bizonyos ágazatok termelő kapacitása, ezzel a foglalkoztatás esélye is, pl. az ország ruházati és cipőiparában. Csak közelítőleg számszerűsíthető, nehezen behatárolható gazdasági hatás, hogy elmaradhat bizonyos gazdasági ágazatok termelésének fejlesztése, a hamisítás következtében csökken a vonzerő a külföldiek közvetlen **beruházásaira**.

Értékelési szempont pl. az USA szoftverfejlesztői körében, hogy milliárdos bevételektől esnek el az üzleti és szórakoztató számítógépes programjaik terjedő hamisítása, kalózkidánya miatt. Hasonló ágazati hatás a szórakoztató zeneművek, filmek, más művek körében, hogy az elektronikus (CD, DVD) hordozók miatt világszerte mind nagyobb a legális kereskedelmi forgalom csökkenése. Sorra szűnnek meg a filmszínházak, ahol tömegesen forgalmaznak kalózkidványt a műsoros lemezekből.

Az említett szereplők (a fogyasztók, illetve felhasználók, a hamisításból hasznot húzók és a megkárosított jogtulajdonosok) rendszerint egynél több nemzetgazdaságban találhatók, ezért az ilyen gazdasági hatások nemzeti **megfigyelései és értékelései** összehangolást, módszertani fejlesztéseket igényelnek.

A hamisítás terjedelmének közvetlen és közvetett meghatározása

Az OECD, más nemzetközi szervezetekkel együttműködve szakértői tanulmányokat kért a hamisítás hatásvizsgálataihoz, többek között a Genfben, 2005 októberben tartott munkaülés előadóitól⁶. Elvileg közvetlen és közvetett információszerzés révén adható jellemzés a jelenségkörrel, azonban szakmaterületek szerint eltérőek a javasolt módszerek, azok megvalósításának reális lehetőségei az egyes országokban.

⁶ Az ismertetés forrása: „*Commercial piracy measurement*”. = OECD-WIPO expert meeting on measurement and statistical issues, Geneva, 2005. október 17–18. és Olsen, K. B.: *Counterfeiting & piracy. Measurement issues of magnitude and impact*. = OECD-WIPO expert meeting on measurement and statistical issues, Geneva, 2005. október 17–18. internetes kiadvány.

A hamisítás **közvetlen** információforrása lehet a hatósági és igazságszolgáltatási eljárások adata, a fogyasztók megkérdezése, a termék előállításával és forgalmazásával kapcsolatos adatgyűjtés, egyes viselkedési minták, jellegzetes esetek értékelése. A szokásos **közvetett** módszerek (pl. modellezés, regresszió-elemzés) a felmért adatokra építhetők.

A **jogérvényesítő** eljárások országoként sajátos statisztikai adatokat szolgáltatnak azokról a hamisításokról, amelyek a bűnüldöző vagy a vámhatóság, valamint az igazságszolgáltatás látókörébe kerültek. Az egyes időszakokban előforduló esetek, az elkobzott áruk származási helye, mennyisége, megállapított értéke és az elkövetésben érintettek olyan minőségi jellegű megállapításokat alapoznak meg, amelyek a jogsértés **súlyponti termékcsoportjait**, azok **rangsorát** és **időbeni változásait** megállapíthatóvá teszik.

Az eljáró állami szerv azonban csak az egyes hamisított termékkörök **felderített eseteinek** adatait közli. Ez bizonytalanságot hagy a **tényleges** mennyiségi és értékviszonyok alakulását illetően. Az esetszám ismeretében is nehéz megállapítani, hogy milyen **károk** valószínűek a hamisítás miatt a belföldi és külföldi termelési, valamint fogyasztási folyamatokban.

A bűnüldöző és vámhatóság elkobzási gyakorlatát országoként és termékcsoportok szerint eltérő nyomozási igény alapozza meg, nagyon különbözőek az ilyen célú **feltáró munka** anyagi, személyi, érdekeltségi és időbeli feltételei. Egyes rutineljárások (pl. a jövedéki cikkek esetén) jól megalapozottan, kellő technikai háttérrel végezhetők.

Vannak olyan nagy gazdasági hatású hamisítások is, amelyekre egyes országokban a hatósági eljárások elkobzásai szórványosak vagy hiányoznak, ilyenek pl. a csúcstechnikát igénylő műszaki cikkek legális ázsiai üzemből végzett hamisításai. Az elkobzás, mint közvetlen adatforrás nem független a **jogtulajdonos érdekeltségétől**, a hatósági eljárást befolyásoló potenciáljától. Az állam a jövedéki és forgalmi adók hamisítások miatti kiesését képes szankcionálni, a jogszabályok rendelkezéseit következetesen érvényesítve. Egy szabadalom tulajdonosa viszont ilyen erős jogvédelmet nem kap sem belföldön, még kevésbé külföldön.

Az **adminisztratív forrásokból** átvehető elkobzási adatok erős fenntartással kezelhetők amiatt is, mert az elemző nem ismerheti a hamisítások vizsgálati folyamatának **felderítési arányát**. Az összes előfordult hamisítási esetnek csak egy részét derítik fel az időszakban ténylegesen hatósági végzéssel záruló „eredményes” esetekkel. Korlátozza az elkobzási adatok felhasználhatóságát, hogy az összegzett számok rejtve hagyják a termelők és a potenciális felhasználók lényeges jellemzőit. Az elemzés eredményességét javítja, ha ismert, hogy a hamisítást **mikor, kik és hol** követték el. Akinek a felderített jogellenes cselekményt a terhére róják (ilyen pl. a tetten ért drogfutár, dohánycsempész), az csak része a kiterjedt belföldi és nemzetközi közvetítői láncnak.

Elvileg lehetőség van a hamisítvány felhasználási helyzetét bemutató közvetlen, **lakossági felmérésre** is. A felmérés megmutathatja, hogy miként fogadják a hamisított terméket, mi motiválja a vásárlást és felhasználást. Ismeret szerezhető arról, hogy a hamisított termékek a **fogyasztás mekkora részét** foglalják le az egyes termékcsoportok, társadalmi rétegek, földrajzi körzetek stb. szerint. Az ilyen tárgyú lakossági felvételek nagy ráfordításokkal járnak és viszonylag kockázatos az eredményességük.

A kockázat több (még tisztázást igénylő) módszertani kérdés alapján érzékeltethető:

- *a kérdőív tartalma, az interjúban szereplő kérdések összetétele és megfogalmazása befolyásolhatja a felmérés eredményét,*
- *a felmérés eredménye érzékeny arra, hogy milyen a megkérdezettek társadalmi, gazdasági és kulturális háttere, ez jövedelmi rétegenként, földrajzi körzetek és demográfiai, szociológiai jellemzők szerint tág határok között alakulhat,*
- *a hamisítás valóságos alakulása, vagyis kiterjedése és intenzitása tekintetében nehéz általánosítható eredményekre jutni, a többféle értékelési szempont összegezéséhez nincsenek nemzetközileg összehangolt, tudományosan igazolt eljárások,*
- *minden termékcsoport hamisítására sajátos ismérrendszer alakítható ki, ezek azonban a lakossági felmérés átfogó kérdéseire kevésbé alkalmasak (a hamisított ruházatnak más a megítélése, mint pl. az átcímkezett parfümnek vagy a kalózkizadású könyvnek),*
- *akiknek konkrét lehetőség kapcsán az olcsóbb hamisítvány is megfelelt, azok saját érdekeik alapján vélekedhetnek másként a kalózpéldány gazdasági hatásáról (elítélhetik pl. a munkahelyeiket veszélyeztető ázsiai dömpingárak terjedését),*
- *sok esetben a fogyasztók nem szerezhetnek tudomást arról, hogy valójában hamisított terméket vásároltak, és a válaszuk ilyen esetekben nem lehet mértékadó.*

A zeneművek, hanghordozók hamisításának alakulását ilyen fogyasztói felmérés alapján is vizsgálták pl. Ausztriában, Dániában, Finnországban, Norvégiában. Olaszországban és Spanyolországban. Olyan céllal történnek a felmérések, hogy összehasonlítsák az eredeti, valamint a hamisított kiadású termék **vásárlóköreit**, a kétféle árukör egymáshoz viszonyított arányait. Nagy körültekintést igényel a **reprezentatív minta** kiválasztása, pl. hatással van az eredményre, hogy a kalózpéldányok jellegzetes **fogyasztói csoportjai** milyen arányban vannak képviselve (ilyenek a kis jövedelműek és nyugdíjasok, a tanulók, a nagyváros lakótelepein és agglomerációiban élők, egyes fizikai foglalkozásúak vagy a munkanélküliek).

A **gazdaság szereplőinek** sokféle érdekeltsége van mind a hamisító, mind a károsult szervezetek között. Az értékalkotási folyamat elején működik a jogtulajdonos termelő, amely közvetlen felmérés alanya is lehet. Az ilyen adatszolgáltatás kiterjedhet a forgalmazás egyes szereplőire is, beleértve a nemzetközi áruforgalmat is. Vannak az értékalkotási láncban olyan beszállítók (pl. gyógyszer-alapanyagok, CD és DVD lemezek vagy reprográfiai eszközök esetén), amelyek teljesítik a kereskedelmi megrendeléseket, egyrészt az eredeti jogtulajdonosoknak, másrészt olyan hamisítóknak, amelyek nem szereztek engedélyt a termékeik forgalomba hozatalára. A szállítási szerződésekben a hamisítás előfordulásának közelebbi vizsgálata rendszerint nem szerepel, bár a **termékszavattosság** ilyen jellegű is lehet.

A vállalati adatok és vélemények felmérési módszere ilyen kérdéskörökben kialakulatlan. Számolni kell annak a visszatartó hatásával, hogy a kérdőív a megkérdezettek nagyon **érzékeny** gazdálkodási adatait érinti. Elkerülhetetlen a begyűjtött egyedi információk **bizalmas** kezelése.

A jogtulajdonos szervezetek válaszai alapot adhatnak a bevétel, valamint a profit csökkenésének (nagyságrendi) becslésére az egyes termékcsoportokban. Az is becsléhe-

tó, hogy a hamisított termékek forgalmazása milyen kiterjedésű a **legális termékértékesítéshez** mérten, pl. térben, fizikai és értékadatok szerint. Az ilyen válaszokat erős fenntartással kell kezelni, mert a jogtulajdonosok a megismert esetek alapján értékelik a hamisítások terjedelmét. Ismereteik többnyire hiányosak, a válaszokból kirajzolódó belföldi és főleg nemzetközi helyzet távol állhat a hamisítás miatti tényleges veszteségektől mind az okokat, mind azok **gazdasági hatásait** tekintve.

Itt is ügyelni kell arra, hogy a vállalati minta **reprezentatív** legyen. Nem valószínű, hogy elvégezhető ilyen célú önkéntes felmérés a hamisító tevékenységet folytató termelőkre, valamint a forgalmazásban résztvevőkre, hogy a jövedelmezőségi és a foglalkoztatási hatások szerint „nyertesek” viszonyai is bemutatathatók legyenek.

Vannak közvetett mérési és értékelési eljárások is, ezek egyike a modellszámítás. Az **értékelés** eredménye azt fejezi ki, hogy a teljes termékforgalomnak közelítőleg mekkora hányada kalózpéldány, meghatározott vonatkozási körben (pl. márkás cipők az EU-25 adott országában, meghatározott származási helyet tekintve).

A közvetett értékelés valamilyen elsődleges információszerzési eljárásra építve ad becslést arra, hogy egy bizonyos **vonatozási körben** miként alakul a hamisítás átlagos aránya. Rendszerint ismert a teljes (legális) értékesítés adata, ezt megszorozva a feltételezett **hamisítási aránnyal** közelítően meghatározható az adott időszak kalózpéldányainak értéke, illetve mennyiségének nagyságrendje. A szerzői jog megsértésével Magyarországon értékesített művek ilyen értékbecsléssel szerepeltek az előzőekben.

Viszonylag kis költséggel végezhető az értékesítés árucsoportok szerinti forgalmának megfigyelése, pl. a boltok **elektronikus pénztárai** (point-of-sale – POS) által gyűjtött érték- és mennyiségi adataiból. Ilyen adatgyűjtésre alapozták (pl. Argentínában, Kínában és Oroszországban) a nagyobb bevásárló központok kiválasztott termékcsoportjai forgalmának elemzését. A forgalom ilyen megfigyelése azt a feltételezést rejti, hogy a kereslet éppen a kínálattal egyenlő. Az elsődleges adatgyűjtés eredményei – tapasztalat szerint – széles sávban szóródnak, ezért a gazdasági hatás azokra épített becslései is bizonytalanok.

Az elkobzott termékek számát alapul véve közelítő számítás végezhető a kalózpéldányok arányáról, feltéve, hogy a felderítési arány is ismert, vagyis megadják, hogy a hatósági eljárás minden száz hamisított termékből hányat képes (feltehetően) kimutatni.

A számítási modell rendszerint a következő inputadatokat igényli:

- *vizsgálatra felajánlott összes termék mennyisége,*
- *a felderítés hatásosságának mérőszáma (pl. a felderítés maradéktalan, 100%-os szintjének százalékával mérve) az importárúk meghatározott csoportjában, ez nyilván más a keresettebb dohánytermékekre, a robbantó eszközökre vagy a kábítószerekre, mint pl. a műsoros hanghordozókra,*
- *a megvizsgált tételből hamisítás miatt elkobzott mennyiség,*
- *több arányszámítás középértékeként: a termékcsoport és vonatkozási kör (pl. ország) átlagos korrigált elkobzási aránya, %.*

Bár a közvetett értékelés modellre épített eljárása viszonylag kis járulékos ráfordításokkal szolgáltatja a hamisítás termékcsoportok szerinti arányát, de fenntartással kell kezelni az értékelés eredményeit. Az egyértelmű összefüggések ellenére az eredmény csak

olyan esetekben elfogadható, ahol ismert a **felderítési arány**, illetve ez az arány kellően nagy (pl. az esetek legalább kétharmadát képesek felderíteni). Előre nem láthatók egy időszakban, vagy valamely országra, hogy milyen **elkobzási arányúak** az egyes termékcsoportok, és emiatt a „körkörös meghatározás” veszélye sem zárható ki: a keresett mennyiséghez a bizonytalan megfigyelés szerinti számítási arányt alkalmazzák. Országonként és árucsoportonként eltérő, hogy a vizsgálatsorozatot milyen **szigorúság és dokumentáltság** jellemzi, sokféle lehet a hatósági személyek felkészültsége, motiváltsága is a hamisítás felderítésére.

A közvetett módszerek között olyan modellek is előfordulnak, amelyekben az ún. **ellátottsági mutatók** alapján végeznek számítást. Az egyes időszakokban ismert, hogy milyen az újonnan értékesített alaptermék (pl. DVD-lejátszó) mennyisége, illetve az országban hány ilyen készülék működik. A módszer elvi alapja az, hogy a termékcsoport hamisítása csökkenti a jogtulajdonosok által eladható védett termék mennyiségét, így a lehetséges maximális forgalmazáshoz képest (pl. évente „n” új lejátszóhoz „x” új műsoros lemez) megállapítható, hogy csak „y” volt a legális forgalom, a különbség alapján adódik a kalózkidadások részesedése a termékcsoport összes eladásában.

A 3. táblában lévő számpélda Tajvan CD-eladási statisztikái alapján szemlélteti a modellszámítás összefüggéseit.

3. tábla

Műsoros CD-lemez kalózkidadásainak becslése, Tajvan, 1996–2002

Megnevezés	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
A háztartások (ht.) száma, millió	6,4	6,5	6,6	6,7	6,8	6,9	7
Ellátottság CD-lejátszóval, %	50	55	60	65	70	73	75
Összes eladott CD-album, millió	21,7	28,5	27,5	28,6	22,0	17,5	16,6
Ellátottság CD-lemezzel, db/ht.	6,8	8,0	6,9	6,6	4,6	3,5	3,2
Várt CD-mennyiség, millió	30,2	33,1	35,0	36,5
Eltérés a várt eladástól, millió	1,6	11,1	17,5	19,9
Kalózpéldányok miatti rész, %	50	50	50	50
A kalózpéldány vétele, millió	0,8	5,5	8,7	9,9
Hamisítási arány, %	3	20	33	37

Az ellátottsági mutatókra alapozott szakértői becslésekhez történelmi adatsorok is szükségesek, pl. az egy háztartásra jutó termékvásárlás éves átlagos mennyisége, a várható korszerűségi élettartam stb. További adatigény olyan **bázisidőszak** választása, amelyre nem jellemző, hogy a hamisított termékek aránya az érzékelés küszöbértékénél nagyobb volt.

A számpélda szerinti modellben 1998 a bázisév. A piaci folyamatok egyéb tényezőit is figyelembe kell venni, a tapasztalt visszaesés több lehetséges oka közül a kalózkidadás csak egy. A példa 50%-os aránybecslése ezt figyelembe veszi, hiszen a várt CD-eladásoktól elmaradó mennyiségnek más, a **kalózkidadásoktól eltérő** okai is lehettek, mint pl. a kiadott művek fogadtatása, a piackutatási módszerek, a marketing szervezettsége és hatásossága stb.

Ilyen alapon számítható, hogy a választott bázisévhez képest milyen mértékben erősödött az országban a kalózpéldányok forgalmazása. A vázolt ellátottsági mutató elvben

alkalmas a hamisítási arány becslésére, amennyiben a modellhez rendelkezésre állnak pl. az új készülék vásárlásának adatai. Az ilyen becslések legfőbb korlátja a bizonytalanság abból eredően, hogy a hamisítás miatti változás nem választható el a vizsgált termék forgalmi adataiban a **helyettesítés** egyéb lényeges eseteitől, pl. a DVD és az internetes műsorletöltés térhódításától a CD-lemezek rovására.

A közvetett módszerek külön csoportja az **ökonometriai elemzés**, pl. regressziós analízis alapján. Az alábbi nemzetközi összehasonlítás szemlélteti a számítás szakaszait:

- legyen Franciaország a referenciaként választott ország, pl. a műsoros CD és DVD lemezek hamisítási mértékeinek regressziós számításában,
- a becslés célországaira (a 4. tábla szerint) ismert a lakosok száma, valamint a modell konstrukciója szerinti viszonyítási alap, itt a relatív jóléti mutató (life standard coefficient), és a francia bázisértékhez viszonyított egyéb számítási tényező. Ismert továbbá a termékcsoport tárgyévi legális értékesítéseinek mennyisége és értéke (itt millió USD-ra átszámítva),
- az első lépésben a referenciaország egy lakosra jutó tárgyévi mennyiségére készül becslés az eladott legális termékek számát osztva a lakosok számával,
- a második lépésben a modellszámítás megadja, hogy összesen hány termék jutna egy lakosra, hamisítások nélkül,
- a harmadik lépésben a kalózpéldányok miatti forgalomcsökkenés különbségként adódik: a várt teljes forgalomból levonva a legális példányok egy lakosra jutó számát,
- a negyedik lépés a hamisítás arányának számítása,
- a táblázatban a nemzetközi szakmai szövetség (IFPI) célvizsgálatai szerint hitelesített arányok szerepelnek a hamisított műsoros albumokra.

Ilyen nemzetközi összehasonlítás bázisadataihoz viszonylag kis hamisítási arányú országot célszerű választani. Feltételezzük, hogy az összehasonlított országok a termék-csoport forgalmazásában közel azonos módon viselkednek, mint a modell bázisországa.

4. tábla

Regressziós modell nemzetközi összehasonlítással a műsoros CD-lemez kalózkidadásaira

Megnevezés	Auszt- ria	Belgi- um	Francia- ország	Görög- ország	Olasz- ország	Hollan- dia	Svájc	USA
Lakosok száma, millió	8,2	1,2	58,9	10,6	57,3	15,7	7,3	276,2
Függvény együtthatója	15,3	17,3	16,5	9,7	13,8	15,8	23,2	23,4
Függvény állandója	0,93	1,05	1,00	0,59	0,84	0,96	1,41	1,42
Összes legális album, millió db	14,7	17,8	135,4	7,2	48,7	28,0	22,2	835,7
Értékesítés, millió USD	245	225	1 970	80	555	398	253	12 326
1. Referenciaérték, db/fő			2,30					
2. Várt eladás, db/fő	17,5	24,5		14,4	110,2	34,7	23,8	901,8
3. Kalózpéldányok, db/fő	2,8	6,7		7,2	61,5	6,7	1,6	66,1
4. Hamisítási arány, % (modell)	16	27		50	56	19	7	7
IFPI szakmai becslése, %	2	15	2	53	21	16	3	3

(Ismerteti: Nádudvari Zoltán)